

NIEUWSBRIEF

Het Merkske



Boomkikker roepend
(foto: Wim Verschraegen)



Vlaanderen
is natuur

INHOUD

4 Ervaringen met de wildcamera

Leo Dufraing, Johan Coertjens

12 Vleermuiskasten in Wortel-Kolonie

Dirk Swaenen

15 Boomkikker

Bart Hoeymans (Boswachter Natuur en Bos)

18 Dagvlinders

Bart Hoeymans (Boswachter Natuur en Bos)

26 Nachtvinders in het Merkske

Bart Hoeymans (Boswachter Natuur en Bos)

32 Waargenomen libellensoorten 2022

Jurgen van der Schrans

35 Ongewervelden in de vallei van het Merkske

Dirk Eysermans

38 Boktorren uit de vallei van het Merkske en Wortel-Kolonie

Dirk Eysermans

42 Voorkomen en evolutie van de loopkever- en spinnenfauna in Wortel-Kolonie

Maarten Jacobs, Jorg Lambrechts, Johan Van Keer, Herman De Koninck (†) & Bart Hoeymans

53 Zweefvliegen in het Moer

Seppe Strybos

59 Slakken in het Moer

Leo Dufraing

63 Vijftig jaar floristisch onderzoek in het Merkske

Charles Schils

68 Extra Maaien van enkele botanisch waardevolle graslanden in het Merkske

Hans Backx (Adviseur ecologie Staatsbosbeheer)

70 Korstmossen

Ted Overmeer (boswachter Staatsbosbeheer)

72 Beekherstelproject het Merkske – onderzoeken

Waterschap Brabantse Delta & Provincie Antwerpen

78 “Nederlanders zijn planmakers en Vlamingen zijn plantrekkers”

Waterschap Brabantse Delta & Provincie Antwerpen

80 Grotere beheer- en inrichtingswerken Vlaanderen

Bart Hoeymans (Boswachter Natuur en Bos) & Ted Overmeer (boswachter Staatsbosbeheer)

85 Natuurpunt koopt sluitstuk in “de laars”

Natuurpunt Markvallei

87 De landlopersbegraafplaats Wortel-Kolonie vertelt geschiedenis

Willy Van den Bergh (Gevangenis­museum Merksplas)

ERVARINGEN MET WILDCAMERA

Leo Dufraing, Johan Coertjens

In 2020 besloten we met 5 mensen (Frans Vermeer, Leo Dufraing, Ton Marisael, Twan Smets en Johan Coertjens) een jaar lang een beperkt gebied in de vallei van het Merkske intensief te onderzoeken: Kruisbeemden, Ruitervelden Oost en een gedeelte van het aanpalend Nederlands gebied Manke Gooren. Bij één van die onderzoeken noteerden we de zoogdiersoorten die er voorkwamen. Tot eind 2019 beperkte de soortenlijst zoogdieren in www.waarnemingen.be en www.waarneming.nl zich tot volgende 5 soorten: ree, West-Europese egel, Europese haas, mol en huiskat. Een erg magere oogst dus voor zo'n divers gebied. Het ging dan ook meestal enkel om losse zichtwaarnemingen.

Om een sterke boost te geven aan het aantal waargenomen soorten zoogdieren moesten we dus op een andere manier te werk gaan. In de vorige nieuwsbrief (nr. 9 van maart 2022) beschreven we al uitvoerig hoe we de verspreiding van muizen en spitsmuizen in het gebied door middel van valletjes in kaart brachten.

Bijkomend waren we van plan om op regelmatige basis met een wildcamera aan de slag te gaan. We beschikten echter over een niet al te betrouwbaar exemplaar waarna het Agentschap Natuur en Bos (ANB) een betere wildcamera beschikbaar heeft gesteld. Deze camera mocht, ook na het onderzoek jaar 2020, verder in het Merkske gebruikt worden. Hierdoor hebben we de laatste 2 jaar ook buiten het genoemde gebied opnames kunnen maken. In dit artikel willen we onze ervaringen en enkele leuke frames uit de gemaakte video's delen.

Niet alleen zoogdieren, maar ook nogal wat vogelsoorten verschenen immers voor de camera.

Het gebruikte toestel

is een Bushnell Trophy Cam. HD. Deze kon geplaatst worden in een metalen behuizing, die met een zware ketting met slot aan de basisboom kon worden bevestigd. Daardoor kon men, met slechte bedoelingen, niet al te makkelijk bij de camera komen. Nadeel: dat gold echter ook voor onszelf wanneer we het SD-kaartje of de batterijen moesten vervangen. Het hechtlint waarmee de camera aan de boom werd bevestigd, voerde immers ook door de behuizing. Zo moest de hele constructie, die soms al met veel moeite tot stand was gekomen, gedemonteerd worden alvorens het SD-kaartje vervangen kon worden. Na vervanging moest dan het geheel weer op de juiste plaats en onder de juiste hoek gemonteerd worden. Uiteindelijk kwamen we op het einde van de waarnemingsperiode (eind 2022) op het idee om het lint enkel door de behuizing, en niet meer aan de camera, vast te hechten. De camera plaatsten we dan los, wel stabiel, in de behuizing. Daardoor moesten we bij het wisselen enkel de ketting losmaken terwijl de behuizing wel stabiel aan de boom gehecht bleef. De camera konden we er dan simpel uithalen en, na het wisselen van het SD-kaartje en/of batterijen, er terug in plaatsen. Dat scheelde flink wat tijd... (en gevloek).



Camera, behuizing, hechtlint,
ketting met slot



Opstelling in deelgebied Witte Bergen
met een bunzing op de voorgrond.

De Opstelling

Om het meeste kans op succes te hebben, kozen we een plaats die niet vrij toegankelijk is voor het publiek. Een vrij toegankelijke plaats zou immers de kans op verstoring, diefstal of vernietiging verhogen. Op alle beelden, gedurende de 3 jaar geschoten, komt maar één mens voor, die gelukkig zelf de camera niet opgemerkt heeft.

Om te voorkomen dat we in conflict zouden komen met uit te voeren beheer werken of jagers verwittigden we steeds de betrokken terrein beherende organisatie (ANB of Staatsbosbeheer).

In het gekozen gebied zochten we eerst naar een reeënwissel omdat deze veelal ook door andere dieren gebruikt wordt. In de buurt van deze wissel stelden we de wildcamera op.

Bovenstaande opname werd gemaakt met een andere wildcamera in haakse opstelling. De camera (rechts op de afbeelding) werd op een hoogte van 25 à 50 cm aan een boom vastgemaakt. Op 4 à 5 m voor de lens werd lokstof aangebracht (links in beeld, in dit geval een vogelvoerfakje met een pot pindakaas). Tussen de camera en de lokstof werd hoog gewas verwijderd. De lokstof werd vooral gebruikt om passerende dieren te laten halthouden. Als lokstof gebruikten we zelfgeproduceerde valeriaanolie (poeder en slaolie) die we meestal op een tegenover de camera staande boom aanbrachten. Maar we gebruikten ook andere lokstof zoals pindakaas en om beurten pindanootjes, gedroogde meelwormen, visafval of 2 kippeneieren. Het nadeel hiervan is dat je heel veel opnames met bosmuizen krijgt. Maar zoals een bekende voetballer het verwoordde: “elk nadeel heb zijn voordeel”. Deze muizen trokken ook predatoren aan (bos- en kerkuil). Om gewinning en afhankelijkheid van een voerplaats te vermijden, werden slechts kleine hoeveelheden aangeboden en dit gedurende een korte periode.

In de beginperiode (begin 2020) namen we enkel foto's, vooral omdat we bang waren dat het SD-kaartje (32 GB) te vlug vol zou staan en/of de batterijen te snel leeg zouden gaan als we video's maakten. We

merkten echter dat op veel foto's slechts een schim te zien was van een voorbijtrekkend dier of dat er, in veel gevallen, helemaal niets op de opname te zien was terwijl er toch bijvoorbeeld 2 kippeneieren verdwenen waren.

Daarom zijn we overgeschakeld op videopnames. We maakten opnames van 12 seconden en zouden de camera gedurende ongeveer één maand op dezelfde locatie houden, waarbij we het SD-kaartje en, indien nodig, de batterijen na circa 10 dagen vervingen. Vaak werden er binnen deze periode meer dan 200 video's gemaakt. In veel gevallen ging het over video's van bosmuizen, die je bij het nakijken na 5 seconden wilde deleten. Toch leerden we dat het beter is de ganze video uit te kijken. Zo greep er op de Witte Bergen, de laatste 5 seconden van de opname, een bosuil een bosmuis voor de camera. Bovendien leerden we ook het gedrag van dieren beter kennen. Bijvoorbeeld de speelsheid van bosmuizen, het voeden van een houtsnipjong door de moeder recht voor de camera, een specht die een pinda opneemt en in een nabije boom klemt om deze zo te verorberen, een hitsige reebok met paringsdrift die een reegeit volgt in het Moer, een reebok die zijn gewei komt schuren aan een boompje, enz...

Bovendien hoor je ook allerlei omgevingsgeluiden zoals wind, regen, onweer, krakende takken. In Elshout kondigden een alarmerende merel en roodborst de komst van een vos aan. Op dezelfde plaats zong regelmatig een nachtegaal terwijl we in het Kerkemoer regelmatig een bosuil hoorden roepen.

Kortom, het overstappen van foto naar video opnames was een goede keuze.

“We merkten echter dat op veel foto's slechts een schim te zien was van een voorbijtrekkend dier of dat er, in veel gevallen, helemaal niets op de opname te zien was terwijl er toch bijvoorbeeld 2 kippeneieren verdwenen waren.”

Resultaten per locatie

Onderstaande kaart geeft de locaties weer waar we onderzoek met wildcamera hebben uitgevoerd. Een volledig overzicht van waarnemingen per locatie is te vinden in de tabel aansluitend op dit artikel.



1 SCHOOTSENHOEK BOS NOORD (ANB) :

Bos met vooral zomereik, berk, larix, lijsterbes, langs droogstaande Visvenloop

2 SCHOOTSENHOEK BOS ZUID (ANB)

Bos met al wat oudere zomereiken, enkele beuken, veel hazelaars en een bodem die geheel bedekt is met braam. Hier hadden we bij het inventariseren van mossen en korstmossen een dode ree gevonden langs de Visvenloop, waarbij we de camera plaatsten. Dagelijks kwam hier een buizerd langs om van het ree kadaver te eten.

Net zo opmerkelijk was dat er op een bepaalde dag een loslopende hond (ver weg van een wandelpad!) een uitgelegd ei kwam weghalen (foto links).



Buizerd op kadaver van Ree



Steenmarter op valerianaolie

3. WORTEL-KOLONIE MOERAS (ANB)

Moerasbos met vooral veel wilgen op een 20-tal meter van de oever van een ven. Dit bos en omliggende weilanden worden begraasd door paarden. Hier kwam dagelijks en vooral 's nachts een huiskat langs. Het dichtstbijzijnde huis bevindt zich in vogelvlucht op meer dan 1 km afstand bij de Baarle brug.

4. LANDGOED POSTEL (privé)

Recent aangelegd landgoed bestaande uit jonge loofbosjes, enkele dreefjes en 2 poelen. Dit landgoed behoort niet tot het stroomgebied van het Merkske, maar is wel interessant omdat het ligt in de verbindingzone van het Merkske (Kromme Hoek) naar de Withagen. Een steenmarter kwam hier regelmatig op de uitgesmeerde valerianaolie af.

5. ELSHOUT (SBB)

De gebruikte locatie was een smal bosje dat loopt van de hogere akkers langs de Hoogstratense baan en Zigraeck tussen de beemden af naar het Merkske. Bovenaan, op de drogere gronden, is een dicht struweel van adelaarsvaren aanwezig en onderaan een moerasbos met onder andere moerasvaren en moesdistel. Het filmpje met de vos op de afbeelding werd gemaakt op 11 juni 2022. Merk op dat het dier nog steeds in een overgangsvacht zit. Volgens zoogdier specialist Dick Klees is het niet uitzonderlijk dat vossen om diverse redenen midden in de zomer nog in overgangskleed rondlopen.

De komst van deze vos werd aangekondigd door alarmerende vogels



Op 7 juni 2022 komt een houtsnip een jong voeren voor het oog van de camera. Op de afbeelding kan je zien hoe goed deze vogels gecamoufleerd zijn. Bij het werken met niet bewegend beeld (foto) zou je deze vogels zelfs kunnen missen.

Anekdote: op 30 mei tijdens het vervangen van het SD-kaartje zien we iets verderop in het bosje een vogel opvliegen met iets vast waarvan we aanvankelijk dachten dat het een prooi was. Toen we de lange snavel opmerkten konden we concluderen dat het wel een houtsnip moest zijn. Maar wat vervoerde deze vogel dan?

Zoekplaatje:
Adulte en juveniele houtsnip



Oude literatuur, met name “De steltlopers van België” uit 1948 van R. Verheyen brengt hierover uitsluitel. R.

Verheyen schrijft:

“Vele waarnemers hebben kunnen vaststellen dat de Bossnep haar jongen vervoert, doch aangezien zulks ook al vliegend kan plaats vinden stellen de ene de mening voorop dat het vervoer in de snavel of in de klauwen gebeurt, terwijl volgens de anderen de jongen tussen de poten en het lichaam geklemd worden of tussen snavel en borst.”

Wij hebben dus kunnen vaststellen dat het jong met de snavel tegen de borst en tussen de poten wordt gedrukt tijdens het vervoeren. Een prachtige waarneming!

6. WITTE BERGEN (privé)

Privénaaldbos op een hoge zandrug met een buitenverblijf.

7. RUITERVELDEN OOST (ANB)

Vrij oude, brede houtkant met voornamelijk oude eiken, elzen, essen, bramen en riet.

8. BEEMDEN AAN 'T GINHOVENS STRAATJE (SBB)

Het betreft een oude houtkant met enkele forse zomereiken met takken tot op de grond, elzen, veel bramen en een verlandende gracht.

9. MARKSKE DUIKER (SBB)

Een aangeplante, smalle houtkant met wilg, els, berk, sleedoorn, riet, brandnetels en bramen. Op deze plaats ligt in het Markske een duiker waarvan het wild dankbaar gebruik maakt.

10. AAN DE KAAISTRAAT (ANB)

Aangeplante houtkant door de beemden bestaande uit els en wilg.

11. AAN DE ZONDEREIGENSE BRUG (SBB)

Een populierenbos met veel dood hout, hazelaar, klimop met in de natste delen planten als slanke sleutelbloem, gele lis en muskuskruid.

12. KRUISBEEMDEN (ANB)

Een oude houtkant bestaande uit zomereik, zwarte els, en oude populieren waarvan verschillende zware takken afgebroken, en ter plaatse blijven liggen zijn. Een kruidlaag met veel brandnetels en braam.

13. PRINCEVELDEN (SBB)

Een populierenbos met een deels verlandende poel. Regelmatig zagen we hier een 70-tal koperwieken foerageren. Op een video die we konden maken zagen we hoe de bladeren in het rond vlogen wanneer een 4-tal exemplaren foerageerden in front van de camera.

14. KERKEMOER (ANB)

Een gemengd bos (zomereik, berk, lork, fijnspar) op een voormalig, verlaten buitengoed met diverse vijvers en veel dood hout. Een omgewaaide zomereik verbindt de oever van een vijver met een eilandje. Tijdens de opnames stond deze vijver echter droog. Opmerkelijk hier was de dagelijkse aanwezigheid van een mankende steenmarter. Deze sleepte zijn linker achterpoot als verlamd mee. Hierdoor was deze marter dus goed individueel te herkennen en dat bracht ons op het idee om de camera aansluitend in het Gels Moer (locatie 15) te hangen en ook daar valerianolie als lokstof te gebruiken. We waren benieuwd of we deze marter hiermee konden lokken over een afstand van circa 250m in vogelvlucht. We hebben deze marter echter niet kunnen waarnemen op locatie 15.

15. GELS MOER (ANB)

Een populierenbos met een ondergroei van hazelaar, berk, brandnetels en veel dood hout. Vlak bij de camera is een donkere bospoel en een duiker (als bruggetje) over het Gels loopke aanwezig.



Koperwiek foeragerend op Kerstdag 2021
Princeveld

16. MOER (ANB)

Een op rabatten gelegen, erg nat broekbos met zwarte els, zomereik, berk, wilg en als ondergroei riet, zegge spec. en varens.

Op 19 april 2020 volgde hier een hitsige bok een reegeit voor onze camera. Vreemd gedrag in deze periode aangezien de reekalfjes dan nog geboren moeten worden en de bronsttijd pas plaats vindt eind juli-half augustus!

De manke marter in het Kerkemoer





Reebok toont interesse voor reegeit

17. RUITERVELDEN OOST (ANB)

Deze locatie betreft een voormalig buitenverblijf met vijver, omzoomd door erg vogelrijke houtkanten.

In de oever van de vijver hadden we een holte ontdekt met een diameter van 9 à 10 cm. Omdat we benieuwd waren naar de bewoner van dit hol hebben we de camera bij de opening opgesteld. Tegen de ochtend verscheen de witte neus van een bunzing, die het hol verliet, in beeld. We gaan ervanuit dat deze bunzing ook de oorzaak is van het verdwijnen van de dodaarsjongen op de vijver.

18. KRUISBEEMDEN (ANB)

Diepe droog liggende gracht bij een oude houtwal met voornamelijk zomereiken. In de grachtkant was een vrij grote holte met veel loopsporen aanwezig die onze nieuwsgierigheid aanwakkerde. Dit hol bleek zowel door een konijn als een steenmarter bezocht te worden. Deze steenmarter heeft blijkbaar zijn vaste stek in één van de schuurtjes van Zondereigen. Een vrouw contacteerde me omdat ze tijdens het opruimen van het schuurtje, onder een houtstapel, een grote hoeveelheid kippeneierschalen gevonden had. Ze vroeg zich af welk dier dit gedaan zou kunnen hebben. De locatie van deze schuur was circa 250 m van de cameralocatie. Veel kans dus dat onze steenmarter de dader was.



De witte, onschuldige(?) neus van een bunzing

WILDCAMERA VALLEI VAN HET MERKSKE / RESULTATEN 2020-2021-2022

LOCATIE		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
SOORT																			
	Zoogdieren																		
1	Bosmuis	X	X	X		X	X		X			X	X	X	X	X			X
2	Woelmuis spec.														X				
3	Bunzing						X											X	
4	Egel	X				X		X						X					X
5	Rode eekhoorn		X		X										X	X			
6	Haas				X			X							X				
7	Ree	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X		X	X	X		
8	Steenmarter		X	X	X	X			X				X	X	X		X		X
9	Vos				X	X			X	X									
10	Konijn																		X
11	<i>Hond</i>		X																
12	<i>Huiskat</i>			X	X		X												
13	<i>Paard</i>			X															
14	<i>Mens</i>									X									
Vogels																			
1	Bosuil		X	X		X	X				X	X							
2	Buizerd		X		X														
3	Fazant				X														
4	Gaai				X														
5	Grote bonte specht										X	X			X	X			
6	Heggenmus					X													
7	Houtduif			X		X									X	X	X		
8	Houtsnip					X						X		X					
9	Kerkuil							X											
10	Koolmees		X	X															X
11	Koperwiek		X										X						
12	Merel				X	X		X		X									
13	Roodborst		X	X				X		X			X		X	X	X		X
14	Zanglijster				X	X						X	X						
Amfibieën																			
1	Gewone pad	X																	

VLEERMUISKASTEN IN WORTEL-KOLONIE: OVERZICHT VAN 3 JAAR OPVOLGING

Dirk Swaenen

In Wortel-Kolonie werden gespreid over 5 momenten in totaal 68 vleermuiskasten uit houtbeton opgehangen. Er is gebruik gemaakt van 9 verschillende modellen van de merken Schwegler en BNB box.

Meerdere keren per jaar is er een inspectieronde van alle kasten uitgevoerd.



Overzicht van alle
vleermuiskasten



Controle van een kast
type Schwegler 1FTH
door de auteur

23 van de 68 kasten zijn in gebruik, wat een bezettingsgraad van 34% geeft.

Dit is een vrij hoog percentage vergeleken met andere gebieden waar vleermuiskasten opgevolgd worden.

In totaal werden 5 vleermuissoorten gevonden in deze kasten:

- Gewone dwergvleermuis, *Pipistrellus pipistrellus*
- Ruige dwergvleermuis, *Pipistrellus nathusii*
- Baardvleermuis, *Myotis mystacinus*
- Gewone grootoor, *Plecotus auritus*
- Rosse vleermuis, *Nyctalus noctula*

De soort die het meest werd aangetroffen is de Gewone grootoor. Dit is een soort die jaagt op (de imago's) van grotere nachtvlinders en het ondersteunen van de soort door het aanbieden van alternatieve verblijfplaatsen zou kunnen helpen in het bestrijden/onder controle houden de populatie eikenprocessierupsvlinders.



4 ex. Van Rosse vleermuis in kasttype Schwegler 1FFH
foto: Dirk Swaenen

Het feit dat de Rosse vleermuis werd gevonden is speciaal, vermits deze soort zelden artificiële objecten gebruikt in België. Buiten vleermuizen worden de kasten ook regelmatig gebruikt door mezen en door wespen zoals de Europese hoornaar.

Aan de hand van de verzamelde gegevens kunnen we bepalen welke types vleermuiskasten het beste werken in Wortel-Kolonie. Hieronder een overzicht van de gebruikte types en de waargenomen bezettingsgraad.

•	Schwegler 1FFH:	5 op 5 in gebruik
•	Schwegler 1FTH:	3 op 3
•	Schwegler 3FF:	2 op 6
•	Schwegler 2FN:	1 op 10
•	Schwegler 2FS:	1 op 1
•	Schwegler 1FF:	1 op 2
•	Schwegler 3FS:	1 op 1
•	BNB box ANS-5:	9 op 30
•	BNB box ANS-4:	0 op 10

Conclusies trekken uit bovenstaande gegevens is zeer moeilijk aangezien er een veelvoud aan factoren zijn die het succes van een kast kunnen beïnvloeden waaronder:

Opvolging:

Vleermuizen hebben de gewoonte om dikwijls te verhuizen, dus het is niet omdat er geen vleermuizen worden gevonden, dat de kast niet gebruikt wordt!

Ouderdom:

Vleermuizen hebben tijd nodig om nieuwe objecten te ontdekken en gewoon te worden. Dus: hoe ouder de kast, hoe groter de kans dat ze gebruikt wordt.

Plaatsing:

De hanghoogte en de windrichting kunnen het succes beïnvloeden alsook de habitat waarin de kast zich bevindt. Zo werd de kast die al het langst op terrein aanwezig is (een kast type Schwegler 1FFH) nooit gebruikt tot we ze hebben verhangen. Twee maanden later was de kast bezet en het is nu één van de best gebruikte objecten.

Het verplaatsen van een aantal bijkomende kasten die weinig gebruikt worden moet op termijn overwogen worden.



Gewone grootoor in kast type BNB box ANS-5
foto: Dirk Swaenen

Rosse vleermuis in kast type BNB box ANS-5
foto: Dirk Swaenen



Wat betreft de gebruikte modellen kunnen er enkele voorzichtige conclusies getrokken worden.

- Het model ANS-5 van BNB box is, van de nieuwere kasten, het type dat het snelst en het vaakst in gebruik genomen wordt.
- Het model ANS-4 van BNB box is in Wortel Kolonie de minst succesvolle kast. Mogelijk is de invliegopening van deze kast te groot.
- Grotere modellen worden vaak en door het grootste aantal vleermuizen gebruikt. In de toekomst kan er dan ook het beste gekozen worden voor het bijplaatsen van grotere kasten ter aanvulling van de al aanwezige exemplaren.

Jong, mislukt, nest van Europese hoornaar in kast type BNB box ANS-4
foto: Dirk Swaenen



BOOMKIKKER

Bart Hoeymans (boswachter Natuur en Bos)



Juvenile boomkikker
(foto: Wim Verschraegen)

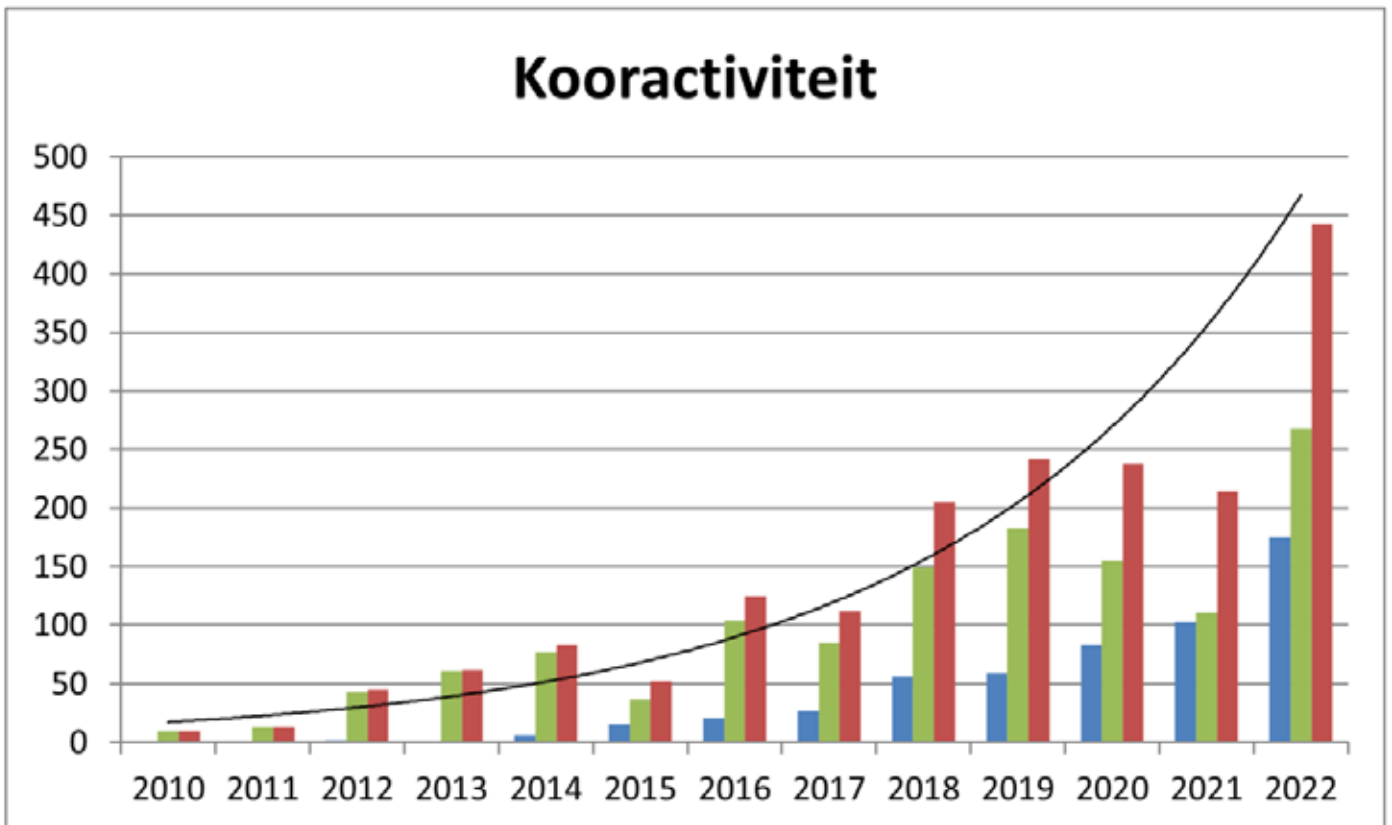
2022 was weer een erg droog en warm jaar. Gelukkig waren de grondwaterstanden en de poelen door het natte jaar 2021 goed aangevuld zodat we het jaar met wat 'reserve' konden starten. Toch zijn verschillende poelen in 2022 te vroeg drooggevallen en was de waterkwaliteit in diverse waterhoudende poelen ondermaats.

Ook de Boomkikker, *Hyla arborea* heeft hier last van gehad want ondanks het feit dat er zeer goed geroepen is, werden er erg weinig juveniele kikkertjes in de struwelen waargenomen. We spreken van de laagste aantallen sinds 2017. Deze lage aantallen zien we niet enkel in het Merkske terug maar alle populaties in Noord-Brabant en Belgisch Limburg lieten een erg lage reproductie zien.

Het is een beetje gissen naar de reden van deze lage aantallen juveniele kikkertjes. We gaan ervan uit dat de meeste poelen voor deze soort lang genoeg water hebben gehouden om de kikkervisjes succesvol te laten metamorfosereren.

De reden(en) is (zijn) dus waarschijnlijk op land te zoeken waarbij een gebrek aan voedsel (kleine insecten) aannemelijk is. Natuurlijk hadden ook insecten erg veel last van de langdurige warmte en droogte wat mogelijks heeft gezorgd voor een beperkt voedselaanbod. Een ander belangrijke reden kan het waarnemerseffect zijn. Door de droogte bleven de Boomkikkers in de dekking en waren ze niet te tellen voor het geoefende waarnemersoog. Dit waarnemerseffect speelt zeker mee aangezien het aantal getelde volwassen kikkers ook lager is gebleven dan in 2021 terwijl het aantal volwassen dieren hoger moet zijn dan in de voorgaande jaren. Zeker gezien het feit dat er opmerkelijk meer dieren deelnamen aan de kooractiviteit dan in voorgaande jaren. Pas vanaf september, toen het weer wat 'normaler' werd, kwamen ook de volwassen Boomkikkers wat meer in de kijker lopen.

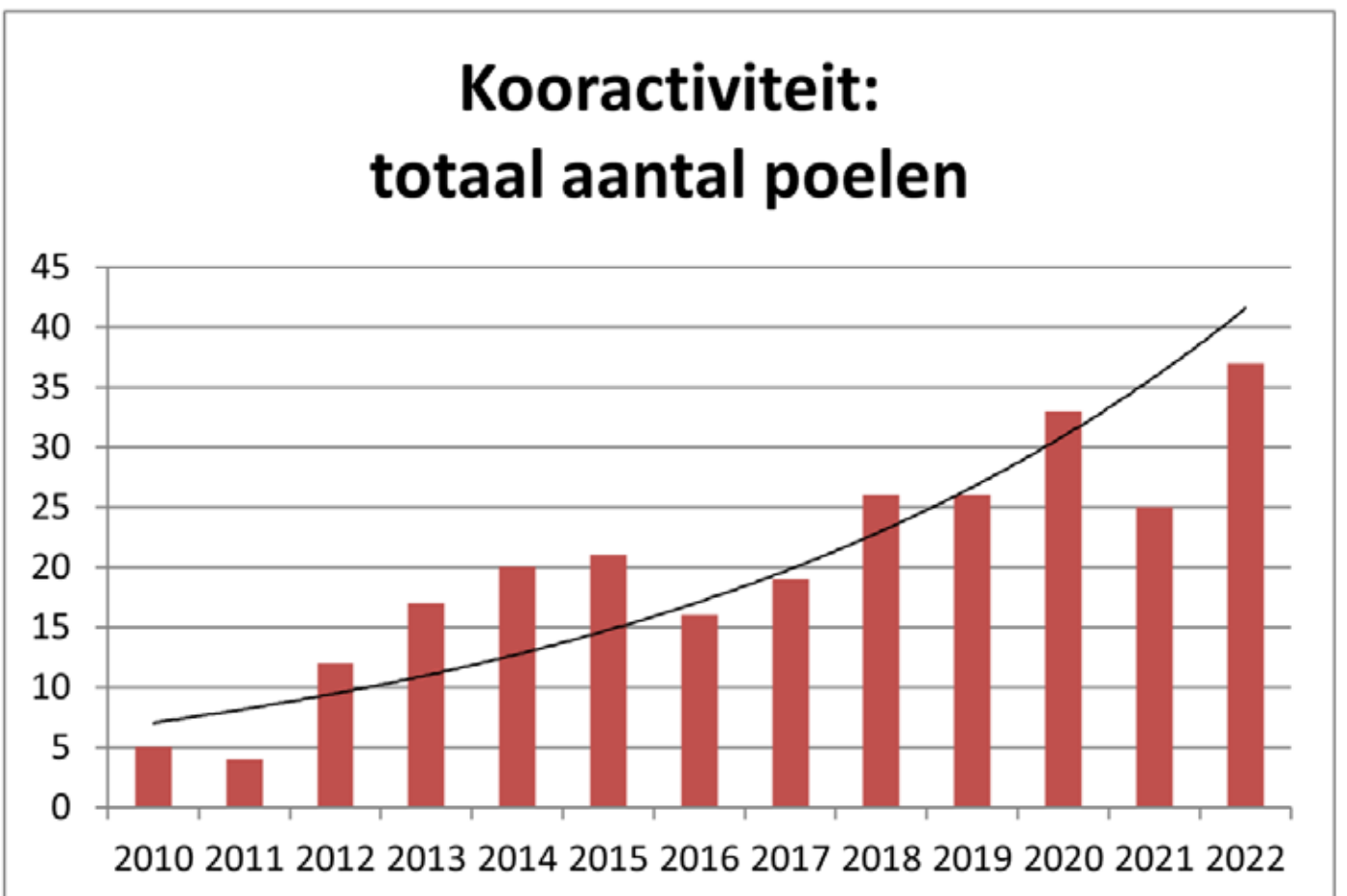
Deze grafieken laten de populatieontwikkeling van de soort in het Merkske zien.



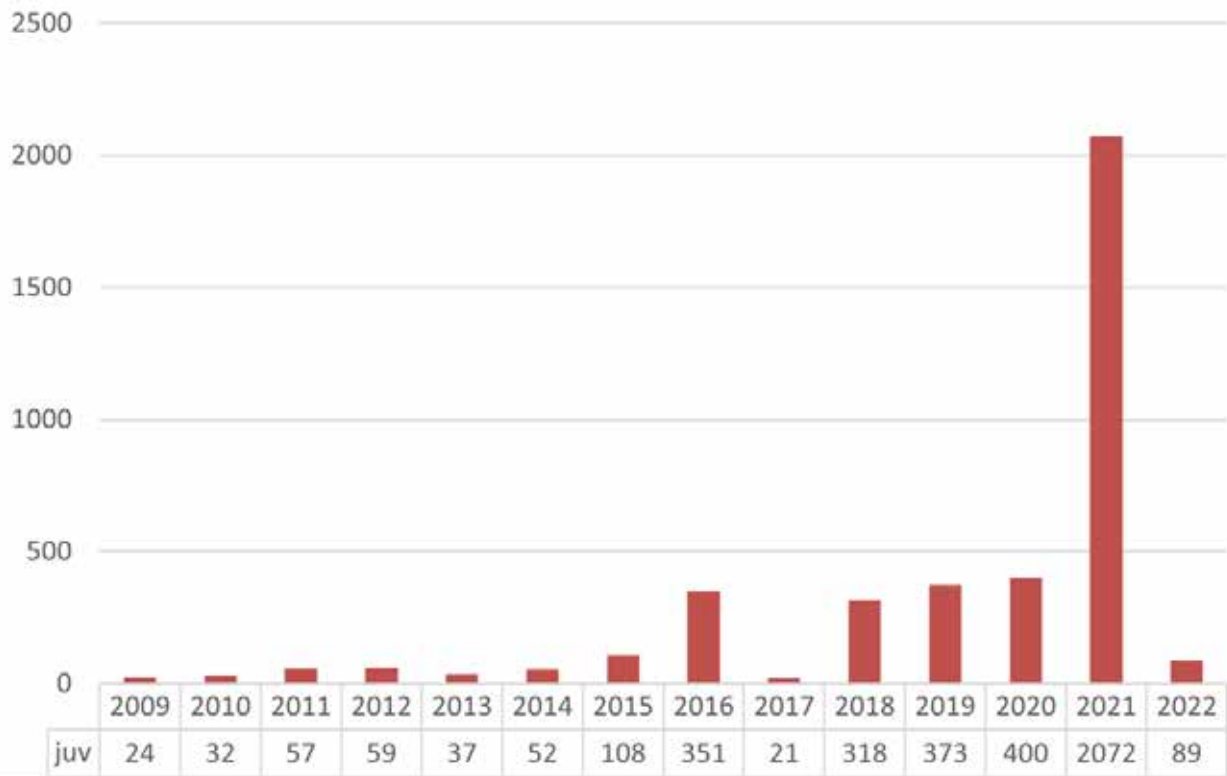
Blauw: Vlaanderen.

Groen: Nederland.

Rood: Totaal.



Juvenile dieren landhabitat



Adulte dieren landhabitat



DAGVLINDERS

Bart Hoeymans (boswachter Natuur en Bos)

Dit artikel is een actualisatie van eerdere versies die in de nieuwsbrief van het Merske zijn verschenen. We overlopen het voorkomen van een selectie dagvlindersoorten en vergelijken deze t.o.v. voorgaande jaren.

De gebruikte waarnemingen komen uit de invoerportalen waarnemingen.be en waarneming.nl en de meeste zijn afkomstig van vrijwilligers en professionelen, af en toe aangevuld met een losse waarneming.

Onzekere waarnemingen en dubbeltellingen (verschillende waarnemers met zelfde waarneming) werden niet gebruikt.

In 2022 werden er 35 dagvlindersoorten waargenomen in het Merske, 34 soorten werden gezien in België en 31 in Nederland. In het vet zijn de, voor het Merske, zeldzame soorten weergegeven en in het vet onderlijnd de zeer zeldzame soorten.

2022			België	Nederland
1	Bont dikkopje	Carterocephalus palaemon	1	1
2	Zwartsprietdikkopje	Thymelicus lineola	1	1
3	Groot dikkopje	Ochlodes sylvanus	1	1
4	Koninginnepage	Papilio machaon	1	1
5	Oranjetipje	Anthocharis cardamines	1	1
6	Groot koolwitje	Pieris brassicae	1	1
7	Klein koolwitje	Pieris rapae	1	1
8	Scheefbloemwitje	Pieris manni	1	
9	Klein geaderd witje	Pieris napi	1	1
10	Oranje luzerneulinder	Colias crocea	1	1
11	Gele Luzerneulinder	Colias hyale	1	1
12	Citroenulinder	Gonepteryx rhamni	1	1
13	Kleine vuurulinder	Lycaena phlaeas	1	1
14	Eikenpage	Favonius quercus	1	1
15	Iepenpage	Satyrium w-album	1	
16	Groentje	Callophrys rubi	1	1
17	Boomblauwtje	Celastrina argiolus	1	1
18	Bruin blauwtje	Aricia agestis	1	1
19	Icarusblauwtje	Polyommatus icarus	1	1
20	Keizersmantel	Argynnis paphia	1	
21	Kleine parelmoerulinder	Issoria lathonia	1	1
22	Braamparelmoerulinder	Brenthis daphne	1	
23	Atalanta	Vanessa atalanta	1	1
24	Distelulinder	Vanessa cardui	1	1
25	Dagpauwoog	Aglais io	1	1
26	Kleine vos	Aglais urticae	1	1
27	Grote vos	Nymphalis polychloros	1	1
28	Gehakkelde aurelia	Polygonia c-album	1	1
29	Landkaartje	Araschnia leuana	1	1
30	Kleine ijsvogelulinder	Limenitis camilla		1
31	Grote weerschijnulinder	Apatura iris	1	1

32	Bruin zandoogje	Maniola jurtina	1	1
33	Oranje zandoogje	Pyronia tithonus	1	1
34	Bont zandoogje	Pararge aegeria	1	1
35	Hooibeestje	Coenonympha pamphilus	1	1
			34	31

Het **Bont dikkopje** werd in 2022 54 keer waargenomen. Dat is minder dan in de voorgaande jaren en de soort lijkt in aantallen wat af te nemen. Het verspreidingsgebied van de soort blijft ongewijzigd met als belangrijkste kern de bossen van Wortel-Kolonie (incl. Schootse Hoek) goed voor 48 waargenomen imago's, een 2de belangrijk leefgebied is te vinden in de Kromme Hoek (6 waargenomen imago's). Verder zijn er nog 2 leefgebieden waar de soort jaarlijks wordt waargenomen zijnde het Moer en de Strikkense bossen.

Het lagere aantal waarnemingen heeft meer dan waarschijnlijk te maken met een verminderde zoekinspanning (in 2019 werden nog 86 dieren waargenomen).

Deze soort is te vinden in bosranden en kleine open plekken in het bos. De rupsen leven voornamelijk van pijpenstrootje.

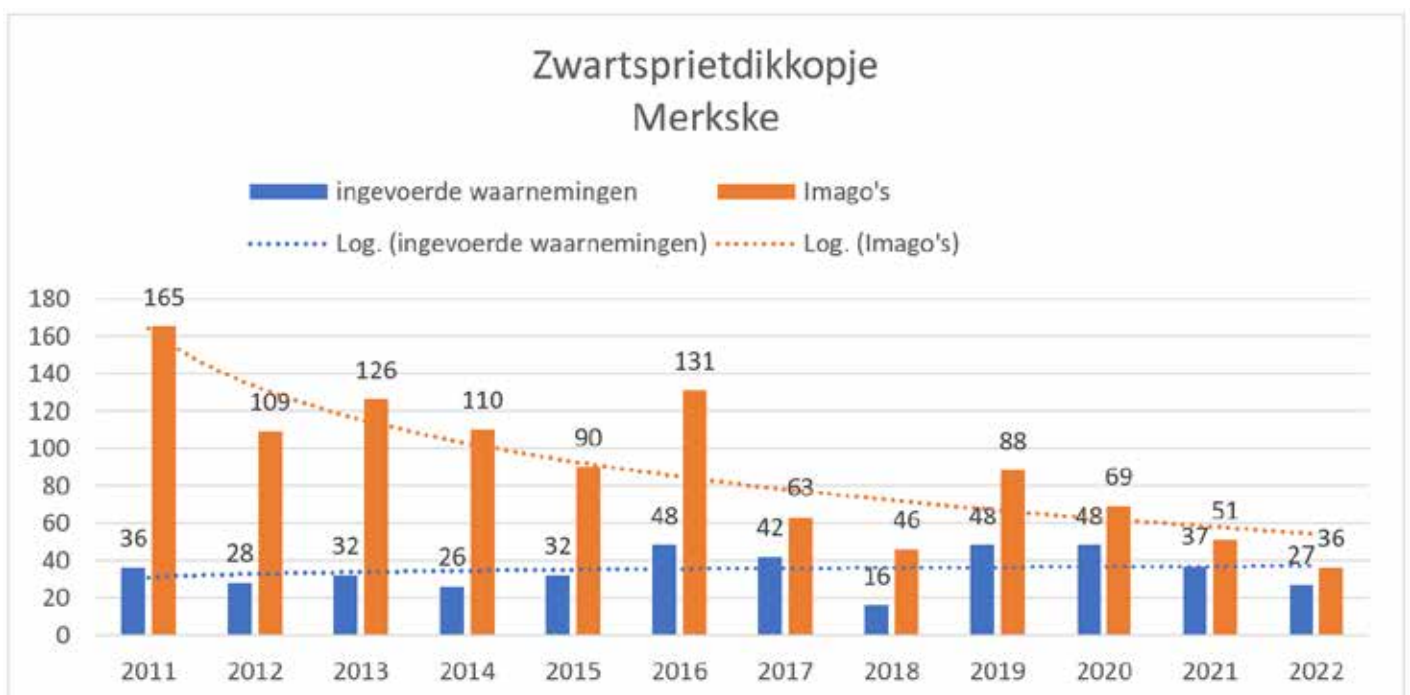
Het **Zwartspruetdikkopje** was begin deze eeuw nog heel algemeen en in hoge aantallen te vinden in bijna alle bermen en ruigere graslanden. De laatste jaren zijn de aantallen sterk afgenomen en is de soort zeldzaam geworden en op diverse plaatsen zelfs verdwenen. Toch komt de soort nog verspreid in het gebied voor maar de aantallen zijn overall erg laag terwijl een gezonde populatie uit 10-tallen tot honderden imago's zou moeten bestaan. De hoogste aantallen werden waargenomen in het Moer (8), de Castelr se heide (7) en Wortel Kolonie (6). De soort lijkt, samen met het geelspruetdikkopje en de komnavlinder, verdwenen te zijn uit het vliegveld van Weelde waar grote oppervlaktes aan, schijnbaar, geschikt leefgebied aanwezig is. In 2013 werden hier nog meer dan 100 vlinders geteld.

In 2022 werden er in totaal maar 36 Zwartspruetdikkopjes ingevoerd.

Om de achteruitgang van het Zwartspruetdikkopje te illustreren hebben we alle gegevens van de soort sinds 2011 uit waarnemingen.be en waarneming.nl gehaald en samengevat in onderstaande grafiek. De oranje balken geven het aantal imago's (getelde vlinders) en de blauwe balken het aantal keer de soort ingegeven is (aantal ingevoerde waarnemingen). Ondanks het de sterk dalende trend van de vlinder laat het aantal waarnemingen een stabiele tot licht positieve trend zien. Dit komt vooral omdat schaarse soorten vaker ingegeven worden dan algemene soorten. We kunnen er intussen vanuit gaan dat bijna ieder waargenomen Zwartspruetdikkopje ingegeven wordt. De soort doet het dus waarschijnlijk nog slechter dan de ingevoerde aantallen doen vermoeden.

Betere gegevens hebben we van de deelgebieden Wortel-Kolonie (noordoosten) en de Castelr se heide. Deze gebieden horen bij de best geinventariseerde van het Merkske. De gegevens uit deze gebieden bevatten geen gaten in de tijdsreeksen, de waarnemers zijn vrijwel hetzelfde gebleven en de zoekintensiteit is vergelijkbaar door de jaren heen. Het is jammer dat beide gebieden naast elkaar gelegen zijn maar ze hebben wel duidelijk een ander karakter. De Castelr se heide is een open gebied waar de soort vooral vliegt in de schrale bermen van de zandwegen. Het noordoostelijke deel van Wortel Kolonie is veel diverser en het Zwartspruetdikkopje vliegt hier vooral in het 'wastine' landschap en een voedselarm, kruidenrijk grasland.

De grafiek geeft het maximaal aantal Zwartspruetdikkopjes, geteld op  en dag door  en waarnemer. Opvallend is de zeer gelijklopende trend van de soort voor beide deelgebieden.



Zwartsrietdikkopje
(foto: Wim Verschraegen)



Het is niet geheel duidelijk waarom de soort het zo slecht doet. De rupsen gebruiken diverse grassen die groeien op zonnige plaatsen als waardplant. Waarschijnlijk heeft stikstofdepositie en een verminderde voedselkwaliteit van de waardplant een effect. Vermoedelijk heeft ook klimaatverstooring met frequentere droogtes en hogere temperaturen een negatief effect maar het is duidelijk dat de dalende trend zich al voor 2018 heeft ingezet.

Op landelijke schaal blijft het een algemeen vlindertje (Rode lijst status VL: Kwetsbaar, NL: Thans Niet Bedreigd) maar het is duidelijk dat dit vlindertje het erg moeilijk heeft.

De **Koninginnepage** was met 18 ingevoerde imago's (en 2 rups waarnemingen) beter vertegenwoordigd dan in 2021 toen er 10 vlinders werden waargenomen. Het is een zeer mobiele vlinder die duidelijk profiteert van het warmer wordende klimaat.

Uit onderstaande grafiek blijkt dat de soort voor 2018 sporadisch in het gebied werd waargenomen. Het gebied werd in de warme en droge zomer van 2018 iets vaker bezocht en ze heeft zich toen goed kunnen voortplanten wat het grote aantal vlinders in 2019 verklaart.

Deze zwerflustige soort kan eigenlijk overal aangetroffen worden omdat ze zo mobiel is heeft ze ook veel 'brandstof' nodig. Bloemrijke gebieden (waaronder soms tuinen) zijn dan ook erg kansrijk. Als waardplant gebruikt de soort wilde peen, maar ook de worteltjes in de tuin en diverse andere schermbloemigen.



Van de nieuwkomer, het **Scheefbloemwitje**, werden 2 imago's waargenomen. De voornaamste waardplant is scheefbloem en deze is voornamelijk in tuinen te vinden. De soort zal in het Merkske eerder als zwerver voorkomen.

De **Eikenpage** had in 2022 een erg goed jaar. Er werden niet minder dan 70 vlinders waargenomen verspreid over 14 locaties.

Het is een soort waarvan de aantallen sterk kunnen fluctueren. Zo werd de vlinder in 2020 slechts 8 keer waargenomen.

De soort kan overal waargenomen worden op plekken met winter- en/of zomereik.

Op 29 juni werden door Bart Hoeymans niet minder dan 17 Eikenpages geteld rond 1 boom in Wortel-Kolonie en Dirk Eysermans had, in hetzelfde gebied, een erg late vlinder op 1 september.

In 2020 werd de **Iepenpage** in het Moer ontdekt op een drogere plaats waar oude ruwe iepen en Hollandse lindes samen voorkomen. Toen werden er maximaal 3 vlinders geteld. Ook in 2021 werd de soort waargenomen met een maximum van 3 vlinders. In 2022 is de soort op 6 verschillende dagen waargenomen met een maximum van 2 imago's. Er is in het gebied dus een kleine, kwetsbare, populatie aanwezig.

Van het **Groentje** was tot 2020 één populatie gekend (omgeving heide Wortel-Kolonie). Deze populatie heeft zich naar het westen kunnen uitbreiden waar ze nu ook voorkomt in een open naaldbos met kruidenrijke bospaden en brede, interne, bosranden. Deze bosranden zijn in 2014 aangelegd ifv het Bont dikkopje. Het is een opsteker dat ook het Groentje hier gebruik van maakt.

Zowel in 2021 als in 2022 werden er in dit nieuwe leefgebied rupsen op dopheide gevonden. Ook werd er in 2022 voor de eerste keer een imago waargenomen.

In 2022 werden er in totaal 21 Groentjes waargenomen tussen 21 april en 14 mei met een maximaal aantal van 8 op één dag.

Het **Bruin blauwtje** is aan een stevige opmars bezig en is haar areaal flink aan het uitbreiden. In 2015 werd het Bruin blauwtje voor de eerste keer in het Merkske waargenomen. Deze nieuwkomer heeft zich intussen vrij goed gevestigd en de soort heeft een voorkeur voor schrale, droge, graslanden waarin de waardplant (vnl. Gewone reigersbek) veelvuldig voorkomt. De soort heeft de laatste jaren haar areaal verder uitgebreid en komt nu in vrij grote delen van de Lage landen voor.

In 2022 werd de soort 16 keer verspreid over het ganse stroomgebied waargenomen.

Van de **Keizersmantel** werden 24 imago's ingegeven verspreid over 12 waarnemingen. Bijna alle vlinders werden waargenomen in het Moer met een maximum van 4 op hetzelfde moment. De kans is vrij groot dat dezelfde vlinders meerdere keren zijn geteld verspreid over meerdere dagen. Alle waarnemingen werden gedaan in een vrij korte periode, tussen 11 juli en 1 augustus.

De soort wordt sinds 2013 bijna jaarlijks in het Merkske waargenomen maar er is nog geen bewijs van voortplanting gevonden. Het wijffe legt eitjes op de schors van dikkere bomen, na het uitkomen gaan de rupsjes op zoek naar Bosviooltjes die ze als waardplant gebruiken. De vlinder is een goede vlieger met een grote nectarbehoefte die ze in een ruime omgeving kan vinden. Het Moer en Wortel-Kolonie zijn de gebieden waar de soort het meeste waargenomen wordt en het gebied voldoet hier aan oude bomen voor ei afzet en de aanwezigheid van voldoende viooltjes.



Buiten een enkele waarneming in 1984 was de **Kleine parelmoervlinder** tot 2011 afwezig in de vallei van het Merkske. Toen werd er een populatie ontdekt op het vliegveld van Weelde en werden er maar liefst 14 imago's ingegeven. In 2011 werden er ook 3 imago's aan de Nederlandse zijde van het gebied waargenomen. Tot en met 2018 kwamen zo goed als alle waarnemingen uit het vliegveld van Weelde waarna de soort in 2019 plots vrij talrijk, en verspreid wordt waargenomen. Er werden toen niet minder dan 212 imago's verspreid over het gebied geregistreerd. Waarschijnlijk heeft de warme en droge zomer van 2018 hier iets mee te maken. Veel door grassen gedomineerde vegetaties zijn toen opengevallen waardoor kruiden zoals de waardplanten akker- en driekleurig viooltje meer kansen kregen. De Kleine parelmoervlinder, met meerdere generaties per jaar, heeft hier dankbaar gebruik van gemaakt. Sindsdien zijn de aantallen terug sterk gedaald en in 2022 werden er maar 32 vlinders ingegeven verspreid over het ganse gebied. De hoogste aantallen werden waargenomen in de depressie van het Moer en de omgeving van de Broskens.

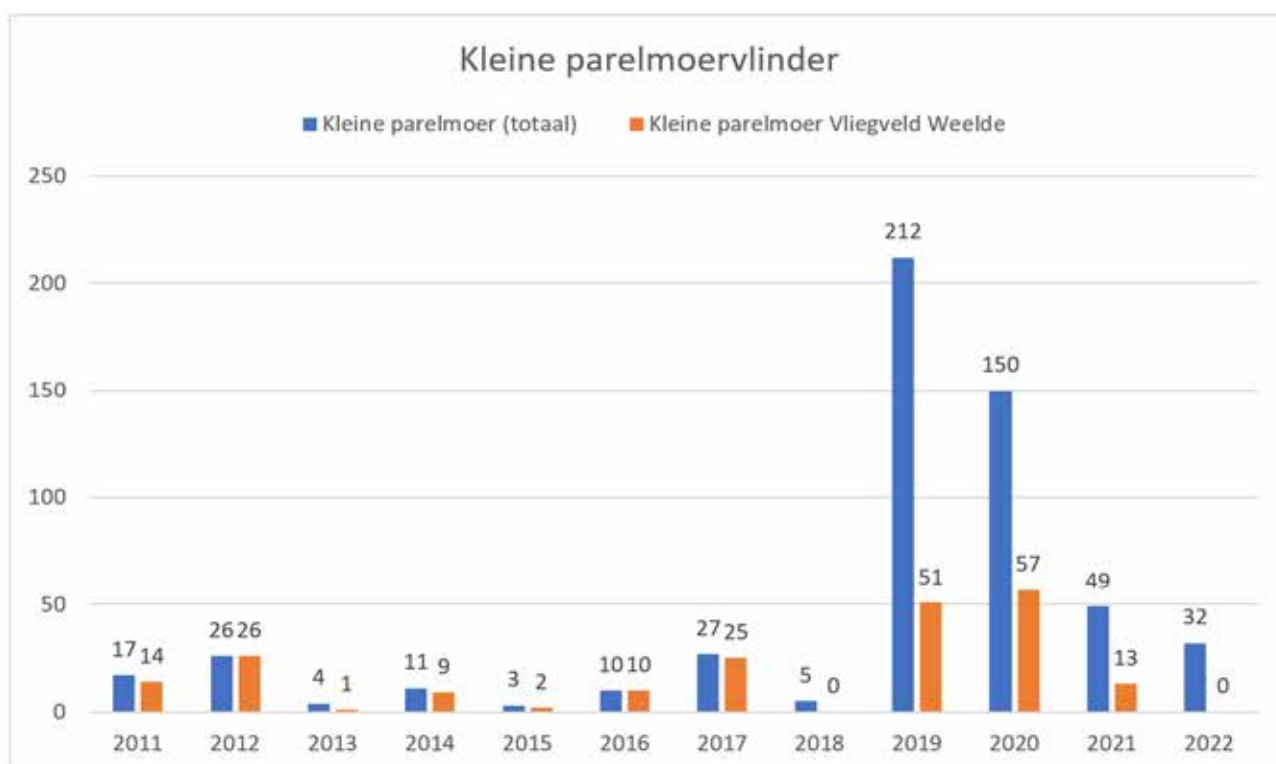
Opmerkelijk én zorgwekkend is het ontbreken van waarnemingen uit het vliegveld Weelde. In het gebied is een grote hoeveelheid droge, schrale graslanden aanwezig. Enkele kenmerkende soorten van het gebied zoals het Zwartsprietdikkopje en de Kleine parelmoervlinder doen het er heel erg slecht door de zeer droge zomers van de laatste jaren. Zo is de kommavlinder *Hesperia comma* er na de droge zomer van 2018 uit het gebied verdwenen.



Kleine parelmoervlinder
(foto: Bart Hoeymans)

In 2022 werd er opnieuw een **Braamparelmoer** waargenomen. In 2018 werd deze soort langs het Bels lijntje voor het eerst in het gebied waargenomen. Er werden toen maximaal 4 vlinders gelijktijdig waargenomen. Ditmaal was de soort te gast in de Hoogmoerheide. Het is te verwachten dat, met het veranderende klimaat, de soort zich in de nabije toekomst zal weten te vestigen.

De **Kleine vos** was nog niet zo lang geleden één van onze algemeenste dagvlinders maar laat in de Lage Landen een duidelijke neerwaartse trend zien. De rupsen gebruiken grote brandnetel op iets beschaduwde plekken als waardplant. Je zou verwachten dat het deze soort dan ook voor de wind zou gaan... Niets is minder waar. In het Merkske is de kleine vos intussen een echte zeldzaamheid geworden met slechts 8 waarnemingen in 2022 (allen imago's).



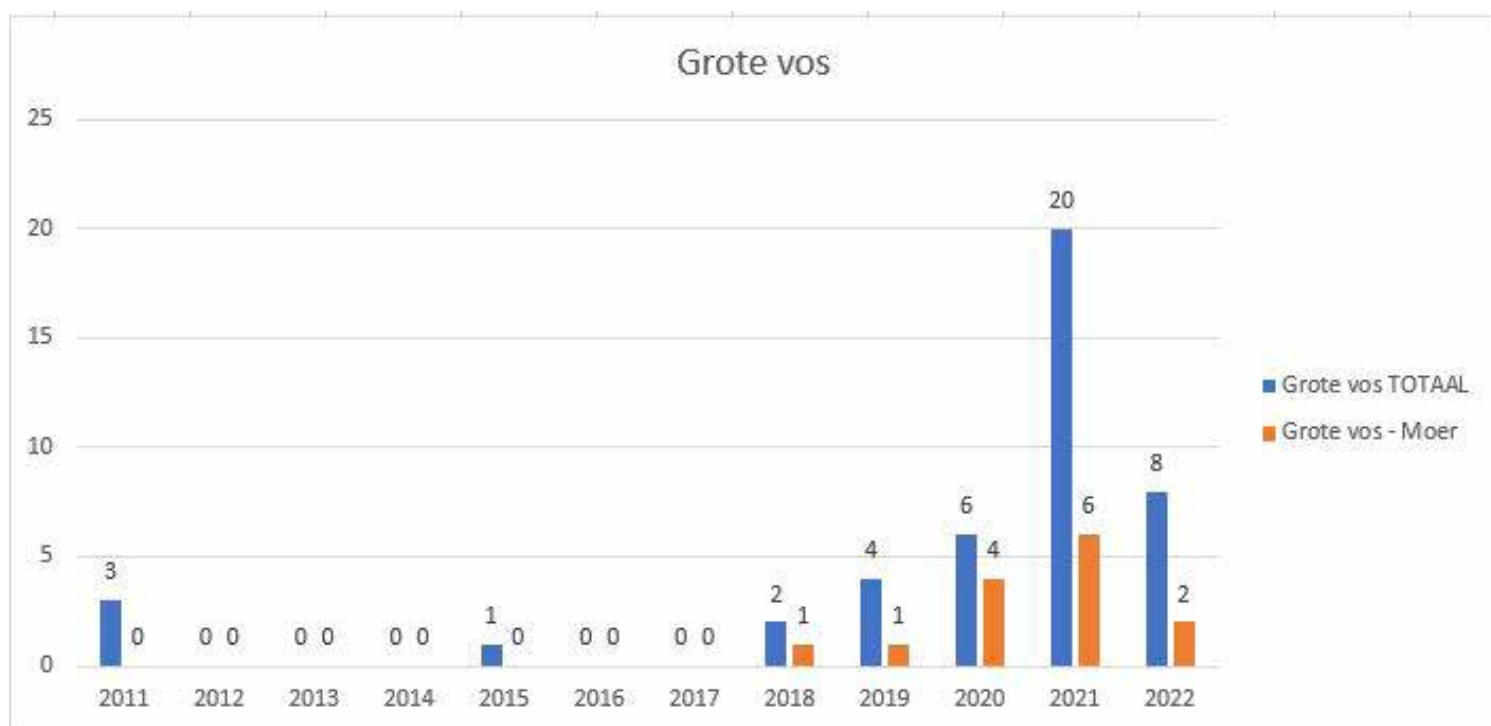


Grote vos
(foto: Bart Hoeymans)

De **Grote vos** is een soort die vooral in het vroege voorjaar, na de overwintering wordt waargenomen. Ook in 2022 was dit het geval met een eerste vlinder op 28 februari. In juni werden enkele verse vlinders waargenomen wat kan wijzen op plaatselijke voortplanting. De Grote vos heeft een voorkeur voor vochtige bossen met veel variatie en bosranden. Ze gebruiken iep, zoete kers, populier en diverse wilgensoorten als waardplant.

Van deze vlinder werden in 2022 8 waarnemingen ingevoerd.

De **Kleine ijsvogelvlinder** is een soort van vochtige bossen met kamperfoelie die de rupsen als waardplant gebruiken. De soort kwam tot midden de jaren 80 in het gebied voor maar is daarna uitgestorven. Het aandeel structuurrijk, vochtig bos is sinds het lokaal uitsterven terug toegenomen. De beheerders wachten/hopen al diverse jaren op de terugkeer van deze prachtige vlinder. In 2018 werd de soort voor het eerst sinds 1984 opnieuw waargenomen en ook in 2022 heeft de soort het gebied bezocht.



De **Grote weerschijnvlinder** is een prachtige vlinder met zijn blauw oplichtende vleugels. De soort vliegt in één generatie van half juni tot begin augustus. De vlinders leven meestal hoog in de bomen waar ze zich voeden met honingdauw en sap van bomen. Vooral de mannetjes komen soms naar beneden om te drinken van plassen, kadavers, uitwerpselen, zweet, ...

De rupsen gebruiken boswilg als waardplant op beschutte plaatsen (halfschaduw). Het is een kenmerkende soort van oudere, vochtige loofbossen of groepen samenhangende bosjes in beekdalen/valleien. In dit habitat zijn ze te vinden in bosranden, bospaden en open plekken. De vlinders hebben ook behoefte aan grote, markante bomen in het leefgebied.

Tot voor kort was de Grote weerschijnvlinder een erg zeldzame bossoort maar sinds de eeuwwisseling is ze bezig met een indrukwekkende uitbreiding. In 2011 werd de soort voor het eerst waargenomen in het Merkske in omgeving Wortel-Kolonie / Schootse Hoek. Het was wachten tot 2018 op een nieuwe waarneming maar sindsdien wordt de vlinder jaarlijks gezien en dat in licht stijgende aantallen.

In 2022 werd de soort, tussen 18 juni en 20 juli, in 5 verschillende deelgebieden gezien met een totaal van 9 imago's.

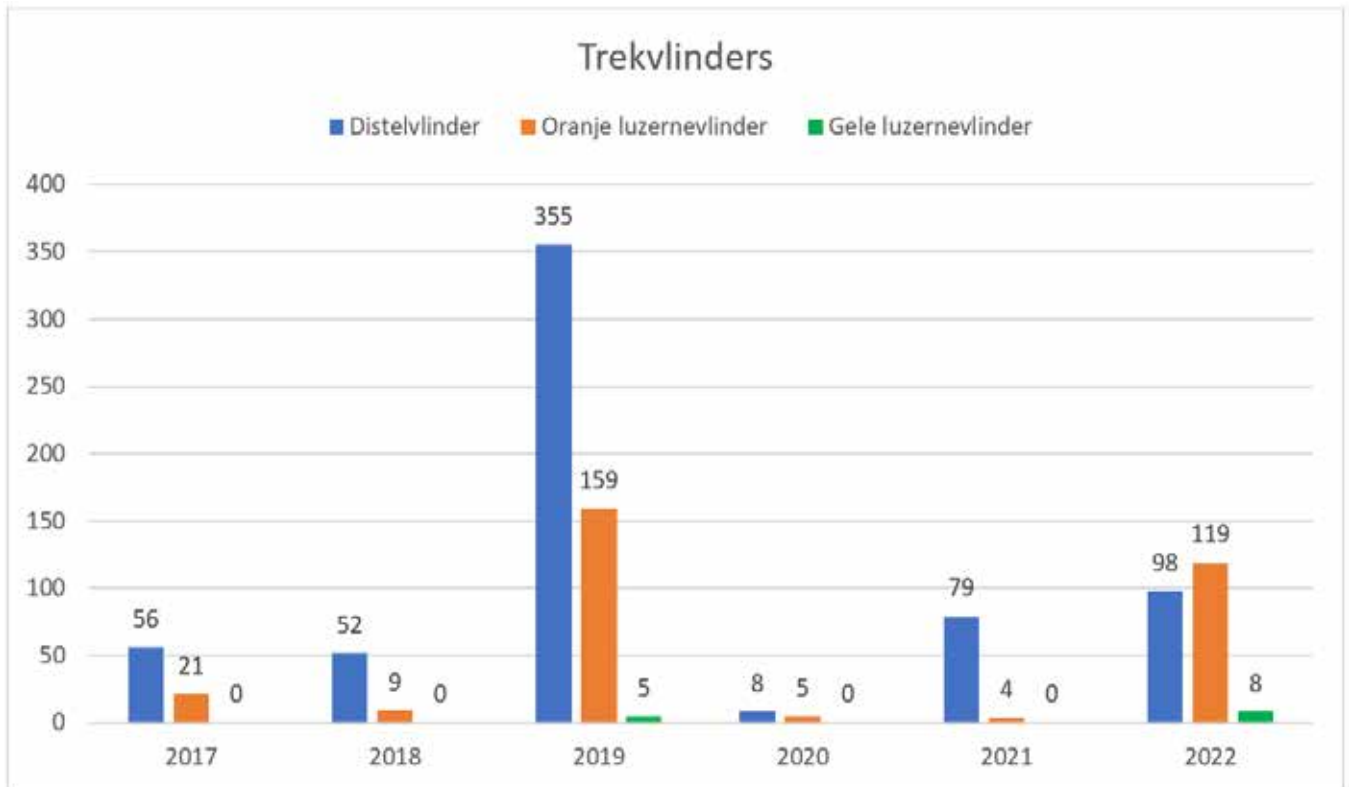


Grote weerschijnvlinder
(foto: Wim Verschraegen)



2022 was een prima jaar voor **trekvlinders** maar de aantallen lagen toch lager dan in het uitstekende 2019.

Zo waren er in 2022 opmerkelijk hoge aantal Oranje luzernevlinders te zien. In ieder geval heeft iedereen die daar zin in had, kunnen genieten van de nodige trekvlinders. Er zaten zelfs wat Gele luzernevlinders bij, zeker geen alledaagse soort!



Distelvlinder
(foto: Geert Brosens)

NACHTVLINDERS VAN HET MERKSKE

Bart Hoeymans (boswachter Natuur en Bos)

De eerste nachtvlinderwaarnemingen van het Merkske dateren uit 1988 maar het heeft tot 2008 geduurd vooraleer er meer gericht naar deze soortgroep werd gekeken. Vanaf de 1000-soorten dag in 2015 zijn de inventarisatie inspanningen sterk verhoogd. Tot en met 2017 werd het overgrote deel van de inventarisaties uitgevoerd door 1 persoon maar vanaf 2018 worden deze inspanningen verdeeld over diverse vrijwilligers en professionelen. Dit heeft er natuurlijk voor gezorgd dat sommige deelgebieden intensiever bezocht worden dan andere maar ook dat er verspreider (en soms licht anders) wordt gekeken. Hierdoor krijgen we ook een beter beeld op de totale soortenrijkdom van het Merkske. Een korte samenvatting van deze, indrukwekkende, soortenrijkdom kan je in dit artikel lezen.

Nachtvlinders worden op diverse manieren geïnventariseerd, onderstaande methodes werden in 2022 gebruikt:

Werken met licht: Een groot deel van de nachtvlindersoorten kunnen gelokt worden met licht. Vooral licht dat een grote hoeveelheid UV licht produceert werkt goed. Er zijn verschillende types lampen op de markt.

Tijdens dit onderzoek werd er gebruik gemaakt van

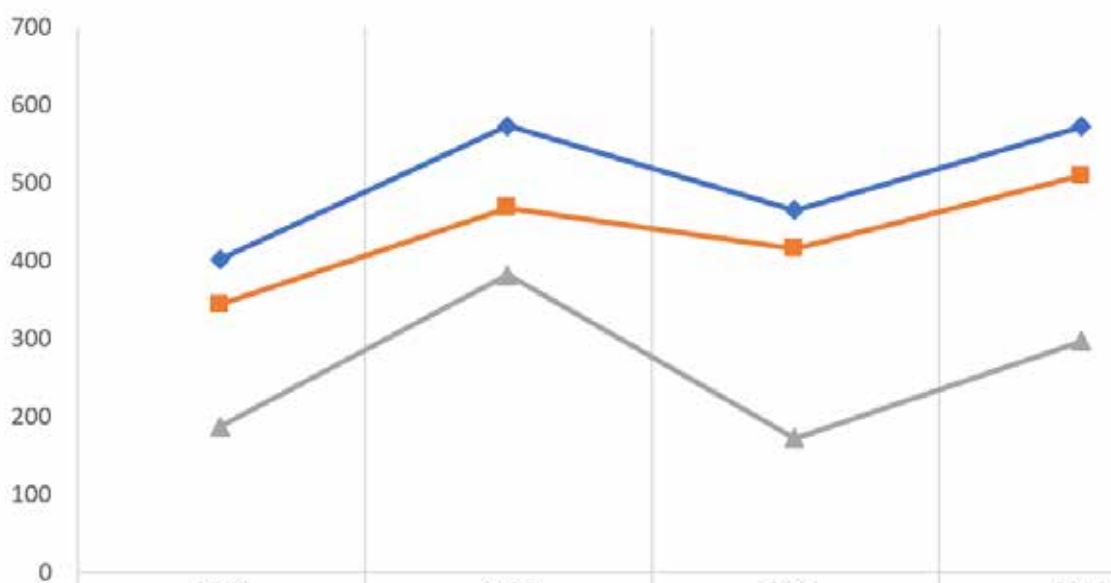
- Skinnervallen met een 125 W HPL (kwikdamp)lamp
- Een opstelling op doek met 2x 160W ML (kwikdamp)lamp
- Draagbare nachtvlinderval met 2x 8W 12V Actinic Black light lampen
- LedEmmer met 12 volt SMD 2835 UV LED Strip licht van 395-405nm

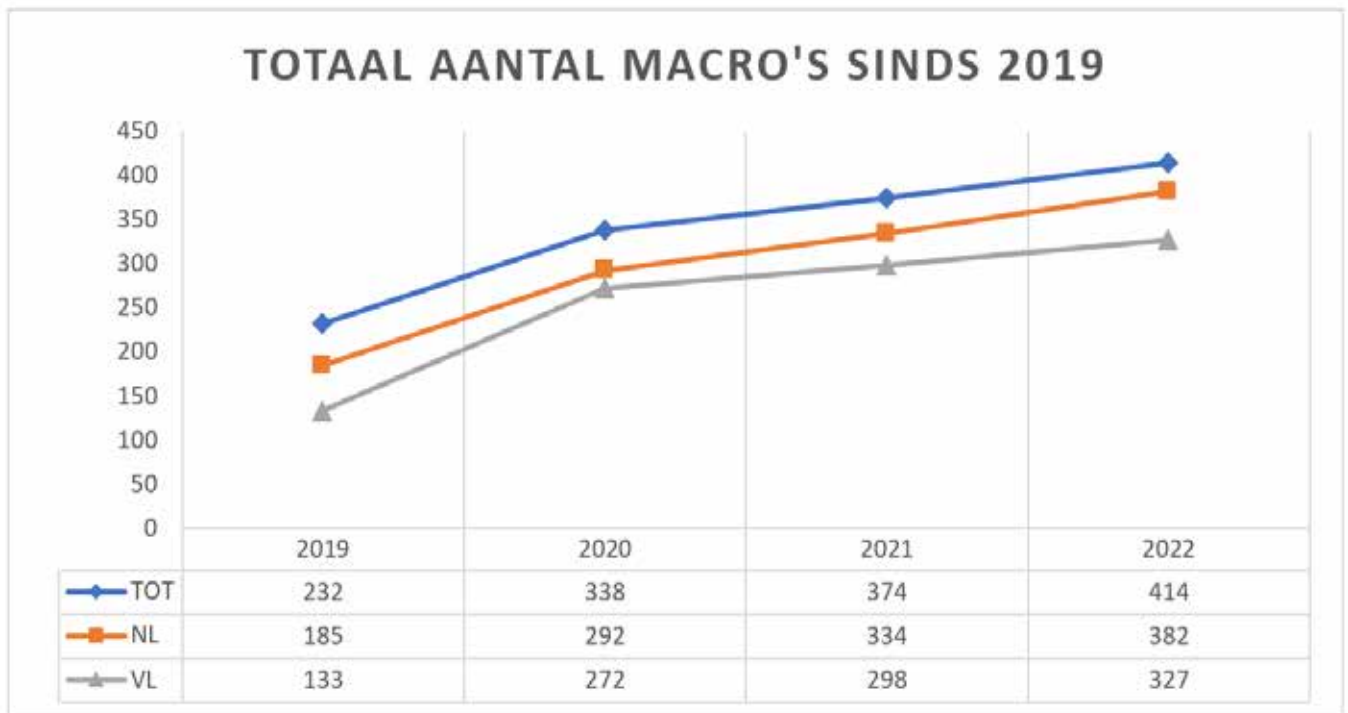
Werken met smeer: Veel nachtvlindersoorten kunnen gelokt worden met een zoete stof die op bomen wordt aangebracht. We gebruiken een mengsel dat bestaat uit 50 % rode wijn en 50 % witte suiker (eventueel aangevuld met een flinke scheut sterke drank). Deze techniek werkt heel goed in het vroege voorjaar (tot midden april) en vanaf de late zomer (augustus) tot diep in de winter. Dit is ook de periode in het jaar dat er relatief weinig nectar in de natuur aanwezig is en/of er vaak gefoerageerd wordt op afgevallen (rottende) vruchten. **Feromonen** zijn geurstoffen die de wijfjes verspreiden met het doel mannetjes te lokken. Door gebruik te maken van synthetische feromonen zijn soorten met een zeer verborgen levenswijze, zoals de dag actieve wespvlinders (Sesiidae) te inventariseren.

Losse waarnemingen: Dit bevat alle overige waarnemingen van (over dag vliegende) imago's, ei(pakketten), rupsen, blad mijnen, foeragerende nachtvlinders met zaklamp...

In 2022 werden 572 soorten waargenomen verdeeld over 357 'grote' nachtvlindersoorten (macrolepidoptera – 62,4 %) en 215 'kleine' nachtvlinders (microlepidoptera – 37,6 %). In het Nederlandse deel van het Merkske werden 510 soorten (324 macro's – 63 %) waargenomen, aan de Vlaamse zijde 296 soorten (209 macro's – 70,6 %). Dit hogere totaal aan Nederlandse zijde wordt verklaard door een hogere inventarisatie inspanning en omdat er meer naar microlepidoptera wordt gekeken.

WAARGENOMEN SOORTEN





Sinds 1988 zijn er 962 soorten waargenomen

in het stroomgebied van het Merkske verdeeld over 478 macro's (49,7 %) en 484 micro's (50,3 %). Er werden in 2022 51 nieuwe soorten aan de lijst toegevoegd waarvan 18 macro's.

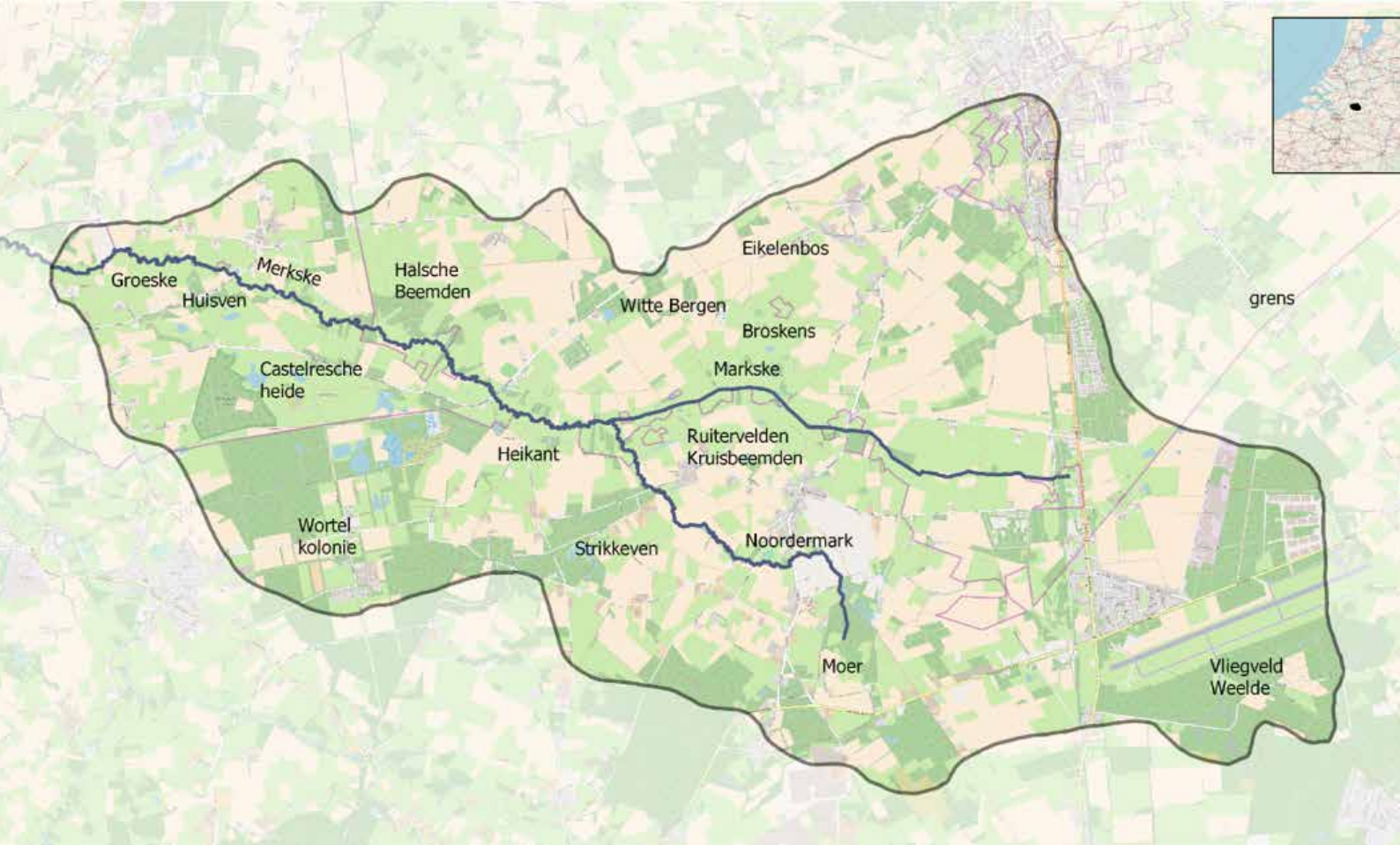
De totaalijst voor Nederland bestaat intussen uit 852 soorten waarvan 418 macro's (49 %). In 2022 werden er 81 soorten aan de lijst toegevoegd waarvan 32 macro's.

De Vlaamse lijst bevat intussen 711 soorten waarvan 445 macro's (62,5 %). In 2022 werden er 16 nieuwe soorten aan de lijst toegevoegd waarvan 6 macro's.

Intussen is de soortenlijst in 11 gebieden gegroeid tot meer dan 200 waargenomen soorten. Deze soortenrijkdom heeft voor een groot deel te maken met de hoge natuurwaarden die in deze deelgebieden te vinden zijn. De soortenrijke gebieden zijn dan ook vrij groot en ze zijn vaak met elkaar verbonden tot nog grotere gebieden zoals de clusters 'Wortel-Kolonie – Castelrèse heide – Halsche Beemden', 'Broskens – Ruitervelden' en vliegveld Weelde. Hieruit blijkt dat niet enkel een hoge natuurwaarde en variatie van belang zijn maar dat gebieden ook enig formaat moeten hebben om een hoge biodiversiteit te kunnen waarborgen.

Natuurlijk speelt een waarnemerseffect ook een belangrijke rol want we kunnen ervan uitgaan dat de soortenrijke gebieden ook de best geïnventariseerde zijn.

1	Halsche Beemden	566 soorten
2	Schootse Hoek (bos)/Castelrèse heide	554 soorten
3	Wortel-Kolonie	532 soorten
4	Broskens	437 soorten
5	Kromme Hoek	363 soorten
6	Tommelsche heide	321 soorten
7	Vliegveld Weelde	299 soorten
8	Weelde Statie (Hoofdzakelijk historische waarnemingen)	299 soorten
9	Moer	278 soorten
10	Baarle Brugse beemden	242 soorten
11	Ruitervelden (en omgeving)	221 soorten



Krenten in de pap

Er werden in 2022 verschillende mooie waarnemingen gedaan. Enkele nieuwe soorten voor het Merkske worden kort besproken.

De Moeras-w-uil, *Lacanobia splendens* is een zeldzame soort van laagveengebieden en moerassen. De rupsen gebruiken diverse kruidachtige planten als voedsel. In Nederland komt de soort vooral voor in het Westen en Noorden van het land, de vroegere laagveengebieden en restanten. In Vlaanderen komt de soort meer verspreid voor maar blijft deze beperkt tot de natte gebieden. Forse delen van het Merkske lijken geschikt als leefgebied voor de soort maar de kans is toch groot dat het om een zwervende vlinder ging. De vlinder werd met licht gelokt in een droog, schraal grasland, ver van geschikt leefgebied.

Een leuke soort die voor het eerst sinds 2015 werd waargenomen is de **silverhaak**, *Deltote uncula*, een soort van vochtige gebieden (moerassen, natte graslanden, vochtige heide, ...) op zandgrond. De rupsen gebruiken diverse grassen (vnl. pijpenstrootje) en zeggesoorten (vnl. boszegge, komt in Merkske niet voor) als waardplant. Het is een soort die zeker in het gebied thuishoort en waar populaties van te verwachten zijn. Het zeer sporadisch waarnemen van enkelingen doet echter vermoeden dat het om zwervers gaat. Silverhaak staat gekend als een vrij zwerflustige soort. De vlinder werd 1 keer waargenomen in geschikt leefgebied (omgeving van Ruitervelden, Broskens) en werd aangetrokken met een blacklight (2 x 8W actinic) nachtvlinderval.



Silverhaak
(Foto: Bart Hoeymans)



Springzaadspanner
(Foto: Ted Overmeer)

Een andere zeer zeldzame soort die dit jaar voor het eerst werd waargenomen is de **Springzaadspanner**, *Ecliptopera capitata*. In Nederland komt deze soort hoofdzakelijk in de omgeving van de Biesbosch voor waar ook de waardplant, groot springzaad algemeen is. In Vlaanderen is de soort zo goed als afwezig. De springzaadspanner werd 2 keer waargenomen in 2 verschillende deelgebieden (Kromme Hoek en Broskens). In het Merkske komt groot springzaad niet voor maar is de invasieve exoot Reuzenbalsemien is wel erg talrijk. In de beschrijving van de soort in 'Het Nachtvlindeboek' van Jeroen Voogd staat dat de soort ook reuzenbalsemien als waardplant gebruikt. Als deze vlinder de overstap gemaakt heeft naar Reuzenbalsemien dan lijkt me een definitieve vestiging van de soort aannemelijk.

De **Bruine essenuil**, *Lithophane semibrunnea* is een zeldzame soort van open, alluviale bossen. De rupsen gebruiken hoofdzakelijk Es als waardplant. De soort komt verspreid over Nederland en Vlaanderen voor maar ze worden zelden in hoge aantallen gezien. De vlinders verschijnen in de vroege herfst en overwintert verborgen op een beschutte plaats. De paring vindt in het voorjaar plaats. Deze lastig te inventariseren soort werd op 30 augustus 2022 in de Broskens op licht waargenomen.

De **Marmerruil**, *Polia nebulosa* is een zeldzame en bedreigde soort die is gebonden aan zandgronden. De rupsen leven voor de overwintering van diverse kruidachtige planten zoals walstro en zuring, na de overwintering zijn ze te vinden op houtige gewassen zoals berk en wilg. Dit gevarieerde dieet is mogelijk een verklaring voor de zeldzaamheid van de soort. Het betreft algemene plantensoorten

maar ze moeten wel bij elkaar te vinden zijn. Hiermee wordt het belang van structuurrijke landschappen met veel overgangen tussen hoog- en laag nogmaals bevestigd. De soort is 1 keer waargenomen te Baarle brug. Het is niet uit te sluiten dat de soort in het gebied met een populatie aanwezig is. Verder onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Op 12 juli 2022 kregen Johan Schipperen en Ted Overmeer een hele leuke verrassing op het doek. De zeer mooie **Walstropijlstaart**, *Hyles gallii* kwam een bezoekje brengen. Het is een soort die bij ons voornamelijk langs de kust waargenomen wordt. De rupsen worden vooral op wilgenroosje, en in mindere mate op walstro gevonden. De soort overwintert als pop onder de grond en waarschijnlijk overleven de meeste poppen onze natte en vrij frisse winters niet.

Walstropijlstaart
(Foto: Ted Overmeer)





Zwarte witvleugeluil
(Foto: Ted Overmeer)

De **Zwarte witvleugeluil**, *Aporophyla nigra* is een soort die bij ons te vinden is in heidegebieden en in minder mate in systemen met schrale graslanden en open, kruidenrijke bosranden. De imago's zijn laat op het jaar te vinden en komen goed op smeer en in mindere mate op licht. Van deze soort is een populatie gekend ten noorden van het Merkske in de omgeving van de Strijbeekse heide – Elsakker. De soort werd op 6 oktober door Piet van Son in de Hoekbeemden op smeer waargenomen. Naar ons aanvoelen in minder geschikt habitat. De rupsen zijn te vinden op diverse kruidachtige planten zoals struikheide en zuring.

De **Donkere winteruil**, *Conistra ligula* werd al langer in Wortel-Kolonie verwacht maar op 14 oktober werd deze bosvlinder voor de eerste maal met zekerheid waargenomen. De beste manier om deze soort te inventariseren is gebruik makend van smeer. Het is een moeilijk op naam te brengen soort daar ze sterk lijkt op de zeer algemene bosbesuil, *Conistra vaccinii*. Deze Donkere winteruil zat verstopt tussen niet minder dan 140 Bosbesuilen.

De vlinders zijn te vinden van september tot in het vroege voorjaar (uiterlijk april). De paring gebeurt in het najaar waarna de mannetjes sterven. Vanaf begin januari zijn er enkel nog wijfjes te vinden.

De rupsen gebruiken diverse loofboomsoorten (waaronder eik en wilg) maar schakelen bij het ouder worden over op kruidachtige planten zoals zuring en paardenbloem.

Wespvinders zoals de **Eikenwespvlinder**, *Synanthedon vespiformis* zijn het beste met feromonen te inventariseren. Aangezien dit een vrij gespecialiseerde manier van werken is zijn veel wespvlindersoorten waarschijnlijk algemener dan de verspreidingskaartjes laten zien. Op 18 mei 2022 werd, in Wortel-Kolonie, een mannetje Eikenwespvlinder met deze nagemaakte vrouwelijke lokstoffen aangetrokken. De eitjes worden gelegd op beschadigingen en wondweefsel van bomen (meestal eiken). Hier leven de rupsen als 'sap feeder' in het bastgedeelte van zieke of de stobben van pas afgezaagde bomen. De soort kan dus profiteren van hakhoutbeheer of beheer van bosranden waar periodiek hout afgezet wordt.



Eikenwespvlinder
(Foto: Bart Hoeymans)



Roodstreepspanner
(Foto: Bart Hoeymans)

Voor **trekvlinders** was 2022 een relatief goed jaar. Van sommige soorten werden erg hoge aantallen waargenomen zoals van de Luipaardlichtmot, *Nomophila noctuella*, en in minder mate de Oranje kruidenmot, *Udea ferrugalis* en de Gamma-uil, *Autographa gamma*. Het was ook een goed jaar voor de zeldzamere trekvlinders alhoewel we de indrukwekkende influx van de Prachtbeer, *Utetheisa pulchella* hebben gemist. Wij moesten het stellen met soorten zoals de Florida-uil, *Spodoptera exigua* (1 ex.), Zuidelijke grasuil, *Mythimna vitellina* (4 ex.), Roodstreepspanner, *Rhodometra sacraria* (2 ex.), Vlekdaguil, *Heliothis peltigera* (1 ex.) en Viervlakvlinder, *Lithosia quadra* (1 ex.).

Door het veranderende klimaat krijgen we ook wat **nieuwkomers** in onze natuur. Voor een deel betreft het soorten die we vroeger als uitgesproken trekvlinder beschouwden zoals de Kolibrievlinder, *Macroglossum stellatarum*. Dit is intussen een vrij algemene dag actieve nachtvlinder die vaak in tuinen wordt aangetroffen. In het Merkske werd de soort een 15-tal keer waargenomen, incl. een rups op Moeraswalstro. Andere soorten breiden hun areaal naar het noorden uit en worden hierdoor talrijker. Tot voor kort waren de Spaanse vlag, *Euplagia quadripunctaria* en de Teunisbloempijlstaart, *Proserpinus proserpina* uiterst zeldzaam in onze streek en waarnemingen betroffen steeds zwervers. Intussen hebben beide soorten zich in het gebied gevestigd en worden ze jaarlijks, weliswaar in lage aantallen, waargenomen.

Een hele mooie soort die we in 2022 voor het eerst mochten waarnemen is het Prachtpurperuiltje, *Eublemma purpurina*. Deze vlinder stelt niet veel eisen aan haar leefgebied en de rupsen gebruiken distels als waardplant. Het ziet er dus naar uit dat deze kleurrijke soort het bij ons goed zal doen. Daar kunnen we alleen maar blij mee zijn!



Kolibrievlinder, rups
(Foto: Bart Hoeymans)

WAARGENOMEN LIBELLEN- SOORTEN 2022

Jurgen van der Schans



Smaragdlibel, *Cordulia aenea*
(Foto: Jurgen van der Schans)

Het waarnemerseffect heeft dit jaar, zeker voor ondergetekende, veel invloed gehad op het zien en vinden van diverse soorten libellen. Het mooie en droge voorjaar voorspelde een prachtige libellen zomer en de poelen waren goed gevuld door de neerslag van afgelopen winter. Dat het weer zo extreem zou worden was vooraf niet te voorspellen.

Als eerste kwamen natuurlijk de **Vuurjuffer**, *Pyrrhosoma nymphula* en **Viervlek**, *Libellula quadrimaculata* uit het water. De **Bruine winterjuffer**, *Sympecma fusca* werd al eerder gezien (maart) maar die overwinterd immers als imago.

Door het mooie weer volgde al snel de andere soorten zoals **Azuurwaterjuffer**, *Coenagrion puella*, **Platbuik** *Libellula depressa* en **Smaragdlibel**, *Cordulia aenea*.

Ook de beekjuffers kwamen snel tevoorschijn. Ondanks tegenstrijdige berichten lijken de **Bosbeekjuffer**, *Calopteryx virgo* en **Weidebeekjuffer**, *Calopteryx splendens* het redelijk te doen in het stroomgebied van 't Merkske. De enorme hoeveelheid water en de gevreesde overstroming van 2021 heeft niet geleid tot een instorting van de populatie. Er werden zelfs **493** Weidebeekjuffers en **91** Bosbeekjuffers geteld. Ondanks deze aantallen blijft de Bosbeekjuffer een zorgelijke soort, zeker gezien de grootte van het gebied en de

ideale habitat.

Iets positiever ten opzichte van vorig jaar kunnen we zijn over de witsnuitlibellen. Werd er in 2021 maar een enkel individu gezien, dan zagen we in 2022 naast de **Venwitsnuitlibel**, *Leucorrhinia dubia* ook de **Gevlekte witsnuitlibel**, *Leucorrhinia pectoralis* terug in de lijst. Beide in zeer kleine aantallen en alleen aan de Belgische kant van 't Merkske.

Na het droge voorjaar volgde een natte maand juni wat de vliegperiode van de vroege libellen niet begunstigde. Het waterniveau van de poelen en vennen werd wel weer aangevuld tot normale hoogtes wat voor de ei leggende libellen ideaal leek. Soorten als **Gaffelwaterjuffer**, *Coenagrion scitulum*, **Watersnuffel**, *Enallagma cyathigerum* en **Gewone oeverlibel**, *Orthetrum cancellatum* maakte hier veelvuldig gebruik van.

Na juni werd het weer extreem. Haalden we in juli een keer bijna 40 graden, in augustus kregen we een hittegolf. In de volle zon was het niet fijn om libellen te monitoren, ook niet 's morgensvroeg en daarbij waren de libellen hyperactief en moeilijk te determineren. De 'echte' libellen waren alleen op schaduwrijke plaatsen en poelen te vinden en veel verscholen zich op het heetst van de dag hoog tussen de bomen.

Wel opvallend waren de aantallen zuidelijke en warmte minnende soorten. **Vuurlibel**, *Crocothemis erythraea* en **Zuidelijke heidelibel**, *Sympetrum meridionale* werden vaker gezien als normaal en verspreid over het gehele grondgebied. Van een te verwachten zuidelijke influx was er echter geen sprake. Het was vreemd dat er deze zomer vrijwel geen **Zwervende heidelibellen**, *Sympetrum fonscolombii* gezien zijn terwijl deze vorig jaar nog in redelijke aantallen gemeld werden.

De **Beekoverlibel**, *Orthetrum coerulescens* doet het erg goed in een klein deel van 't Merkske en er lijkt een stabiele populatie aanwezig te zijn. Ook de **Bruine korenbout**, *Libellula fulva* is wederom gezien en het is zeker een soort om in de gaten te houden. Door de aanhoudende droogte vielen ook de diepste poelen droog wat de voorplanting van de libellen er niet makkelijk op maakte. Late soorten kwamen vroeger als normaal en net op tijd uit het water voor de poel opdroogde. Eitjes en larven bleven achter in de gort droge bodem. Komend voorjaar zullen we zien wat hier de gevolgen van zijn.

Door het gelukkig natte, maar warme najaar werden soorten als **Paardenbijter**, *Aeshna mixta*, **Bruinrode heidelibel**, *Sympetrum striolatum* en **Tengere pantserjuffer**, *Lestes virens* nog tot ver in oktober waargenomen. Hun eitjes maken zeker een kans!

In het Nederlandse en Belgische deel van onze beekvallei samen zijn dit jaar 41 verschillende soorten waargenomen.



Azuurwaterjuffer, *Coenagrion puella*
(Foto: Jurgen van der Schans)

WILDCAMERA VALLEI VAN HET MERKSKE / RESULTATEN 2020-2021-2022

1	Weidebeekjuffer - Calopteryx splendens		23	Paardenbijter - Aeshna mixta	
2	Bosbeekjuffer - Calopteryx uirgo		24	Grote keizerlibel - Anax imperator	
3	Zweruende pantserjuffer - Lestes barbarus		25	Glassnijder - Brachytron pratense	NL
4	Tangpantserjuffer - Lestes dryas	B	26	Smaragdlibel - Cordulia aenea	
5	Gewone pantserjuffer - Lestes sponsa		27	Metaalglanslibel - Somatochlora metallica	
6	Tengere pantserjuffer - Lestes uirens		28	Vuurlibel - Crocothemis erythraea	
7	Houtpantserjuffer - Chalcolestes uiridis		29	Venuitsnuitlibel - Leucorrhinia dubia	B
8	Bruine winterjuffer - Sympecma fusca		30	Platbuik - Libellula depressa	
9	Koraaljuffer - Ceriagrion tenellum		31	Geulekte witsnuitlibel- Leucorrhinia pectoralis	B
10	Azuurwaterjuffer - Coenagrion puella		32	Vierulek - Libellula quadrimaculata	
11	Variabele waterjuffer - Coenagrion pulchellum	NL	33	Gewone oeverlibel - Orthetrum cancellatum	
12	Gaffelwaterjuffer - Coenagrion scitulum		34	Bruine korenbout - Libellula fulva	B
13	Watersnuffel - Enallagma cyathigerum		35	Zwarte heidelibel - Sympetrum danae	NL
14	Grote roodoogjuffer - Erythromma najas	NL	36	Zweruende heidelibel - Sympetrum fonscolombii	
15	Kleine roodoogjuffer - Erythromma uiridulum		37	Zuidelijke heidelibel - Sympetrum meridionale	
16	Lantaarntje - Ischnura elegans		38	Beekoeverlibel - Orthetrum coerulescens	B
17	Tengere grasjuffer - Ischnura pumilio		39	Bloedrode heidelibel - Sympetrum sanguineum	
18	Vuurjuffer - Pyrrhosoma nymphula		40	Bruinrode heidelibel - Sympetrum striolatum	
19	Blauwe breedscheenjuffer Platycnemis pennipes		41	Steenrode heidelibel - Sympetrum vulgatum	B
20	Zuidelijke glazenmaker - Aeshna affinis				
21	Blauwe glazenmaker - Aeshna cyanea				
22	Vroege glazenmaker - Aeshna isoceles	B			

B – soort uitsluitend in België waargenomen

NL – soort uitsluitend in Nederland waargenomen

VET- rode lijst

Bronnen: Waarneming.nl en Waarnemingen.be, Stichting Observation International en lokale partners.

ONGEWERVELDEN IN DE VALLEI VAN HET MERKSKE, 2022

Dirk Eysermans

Libellen en waterjuffers

Na een wat natter jaar 2021 volgde in 2022 weer een heel droog jaar met opnieuw droogvallende waterpartijen. Het libellenseizoen startte iets vroeger dan het voorgaande jaar met aansluitend terugvallende aantallen. Ook na iedere hitteperiode was er een grote terugval in aantallen waar te nemen. Na zo'n periode werd de vliegtijd van een aantal soorten, door vroegtijdige sterfte ingekort of waren ze minder aan het water te zien.

In 2022 ging het, door het droge weer een beetje bergaf met de libellen en waterjuffers. De in 2021 opnieuw waargenomen Zwarte heidelibel, *Sympetrum danae* was in 2022 nergens meer te bespeuren. Ook heb ik in geen Variabele waterjuffer, *Coenagrion pulchellum* Glassnijder, *Brachytron pratense* en Zuidelijke keizerlibel, *Anax parthenope* meer gezien in 2022.

Wel nog van de partij waren de **Zuidelijke glazenmaker**, *Aeshna affinis* in het Moer en de Heikant. Ook de **Beekoeverlibel**, *Orthetrum coerulescens* werd opnieuw waargenomen in het Moer, ze lijkt hier een kleine maar stabiele populatie te hebben.

De **Gevlekte witsnuitlibel**, *Leucorrhinia pectoralis* was weer vertegenwoordigd in Wortel-Kolonie, zowel op de gebruikelijke plaatsen (waarnemingen Bart Hoeymans) alsook op het Eendeven waar deze soort ook in 2021 gezien werd. Ook **Venwitsnuitlibel**, *Leucorrhinia dubia* overleefde het weer een jaartje maar de aantallen blijven wel erg (te?) laag.



Steenrode heidelibel, Sympetrum vulgatum

Enkele soorten die ik opnieuw mocht waarnemen nadat ik ze in 2021 niet had gezien (maar wat niet wil zeggen dat ze er niet waren) waren **Koraaljuffer**, *Ceriagrion tenellum* in het Moer en Wortel-Kolonie en een vrouwtje **Steenrode heidelibel**, *Sympetrum vulgatum* in het Moer.

In 2022 kwam ik een mannetje **Zuidelijke heidelibel**, *Sympetrum meridionale* tegen in Wortel-Kolonie maar in de depressie

van het Moer heb ik ze gemist.

Voor de rest de jaarlijks terugkerende algemene soorten.

Dat geeft op de door mij bezochte plaatsen 34 soorten in 2022 tegenover 36 in 2021.

Kevers

Ook bij de kevers werkte het weer in 2022 wat tegen. De zachte winter zorgde ervoor dat veel kevers te vroeg hun schuilplaatsen verlieten en ook de langdurige hitte en droogte zorgden ervoor dat de kevers minder te zien waren.

In totaal heb ik nu 269 soorten kevers in de vallei van het Merkske waargenomen, eind 2021 stond de teller nog op tegenover 213.

Een leuke soort die ik in 2022 weer tegenkwam waren de larven van de **Vermiljoenkever**, *Cucujus cinnaberinus* in de depressie van het Moer. Deze soort jaagt direct onder de schors van dikke dode bomen op andere ongewervelden. In de buurt van de Vermiljoenkever is vaak *Bolitophagus reticulatus* te vinden, een kevertje dat afhankelijk is van tonderzwammen.

De zeldzame **Blauwe baardloper**, *Leistus spinibarbis* (een loopkever) vond ik met verschillende exemplaren in Wortel-Kolonie alsook daar een keertje zijn algemenere broer de **Bosbaardloper**, *Leistus rufomarginatus*.

Ieder jaar kijk ik uit naar het verschijnen van de boktorren. Voor deze nieuwsbrief heb ik over deze keverfamilie een ander artikel geschreven. In 2022 heb ik 16 soorten boktorren waargenomen waaronder enkele nieuwe voor mij.

Ook de lieveheersbeestjes/kapoentjes zijn goed vertegenwoordigd, met de jaarlijks terugkerende soorten zoals het **Negentienstippelig**, *Anisosticta novemdecimpunctata* - en het **Dertienstippelig lieveheersbeestje**, *Hippodamia tredecimpunctata*. Beide soorten zijn kenmerkend voor vochtige tot natte habitats en heb ik waargenomen in de depressie van het Moer, Heikant en Wortel-Kolonie. Het **Zwart lieveheersbeestje**, *Exochomus nigromaculatus* is een echte heidesoort, was best goed vertegenwoordigd in Wortel-Kolonie.

Ook passeerden weer een aantal kapoentjes de revue waaronder het **Gevlekt rietkapoentje**, *Coccidula scutellata*, het **Ongevekt rietkapoentje**, *Coccidula rufa*, het **Graslandnepakpoentje**, *Rhyzobius litura* en het voor mij nieuwe **Bloedpuntkapoentje**, *Scymnus haemorrhoidalis*.



Aclypea opaca

Mycetophagus fulvicollis



Bloedpootschildwants, *Pinthaeus sanguinipes* en Roodpootschildwants, *Pentatoma rufipes*



Aclypea opaca is volgens Kevin Scheers één van de zeldzaamste aaskevers van België, liet zich verrassen in Wortel-Kolonie. Eerst dacht ik een Slakkenaaskever, *Phosphuga atrata* te zien, maar bij nader inzien bleek dat toch niet te kloppen. Heb hem dan toch maar op de gevoelige plaat, of is het nu de digitale plaat?, vastgelegd waar ik achteraf gezien geen spijt van had. Het mooie is dat ik deze aaskever later op het jaar nog een keertje tegen ben gekomen in de Koninklijke schenking te Postel. Opmerkelijk is het feit dat dit een plantenetende soort is (geen aas dus maar wel diverse grassoorten) die vroeger zeer talrijk tot zelfs plaagvormend voorkwam.

Een andere zeldzame soort die ik ben tegengekomen is *Mycetophagus fulvicollis*. Deze soort voedt zich met schimmeldraden en sporen in dood hout en het is een indicatorsoort voor ongestoorde bossen. Een erg fijne aanvulling voor de reeds indrukwekkende soortenlijst voor de depressie van het Moer. Met 176 soorten in de gebieden die ik bezocht in 2022 ben ik best tevreden.

Wantsen en cicaden

Ook hier speelden dezelfde weersfactoren een rol bij de waarnemingen als bij de kevers en libellen met ook bij deze groep afvallers, nieuwkomers en terugkerende soorten.

Een van die wantsen die je niet dagelijks tegenkomt is de **Bloedpootschildwants**, *Pinthaeus sanguinipes* welke wel wat weg heeft van de algemene Roodpootschildwants, *Pentatoma rufipes*. De Bloedpootschildwants is een soort gebonden aan loofbos waar deze als rover leeft. Dat deze soort zijn areaal naar het noorden lijkt uit te breiden mocht ik in het Moer vaststellen.

In Wortel-Kolonie zag ik dan weer een paar **Heideschildwantsen**, *Rhacognathus punctatus* die tegen de grashalmen omhoog waren gekropen. Dat zie je wel meer dat op bepaalde dagen wantsen, maar ook kevers tegen de lange grashalmen omhoogklauteren. Ook de **Blauwe schildwants**, *Zicrona caerulea* heb ik zo een paar keer waargenomen in Wortel-Kolonie.

Enkele nieuwkomers in het gebied waren **Zwartgespikkelde glasvleugelwants**, *Brachycarenum tigrinus*, **Lunds dartelwants**, *Peritrechus lundii*, **Witvlekwalstrowants**, *Polymerus palustris*, en **Brachysteles parvicornis**, ...



De cicade *Gargara genistae* vind ik altijd wel een grappige verschijning, deze heb ik nu ook waargenomen op brem, zijn favoriete plant, in Wortel-Kolonie. Wanneer je mieren rond ziet lopen op jonge brem moet je goed kijken want de kans is groot dat je dan deze cicaden zult vinden die zich voeden met het sap van de plant. Ik ben niet helemaal zeker, maar ik vermoed dat de mieren de cicaden als het ware melken.

In 2022 heb ik in totaal 107 soorten wantsen en cicaden gedetermineerd tegenover 84 soorten in 2021.

Gargara genistae gemolken(?) door
bosmier spec., *Formica* spec.



BOKTORREN UIT DE VALLEI VAN HET MERKSKE EN WORTEL-KOLONIE

Dirk Eysermans

Een kevergroep waar ik ieder jaar weer naar uitkijk zijn de boktorren. Deze groep van kevers komt ook met een aantal soorten voor in het gebied. Je mag ze op verschillende plaatsen verwachten. In de winter onder de schors of in dood hout. Tijdens hun vliegseizoen op bloemen, bomen, struiken op bramen of gewoon op de grond rond kruipend, kortom bijna overal. Bepaalde soorten ga je wel regelmatig op dezelfde plaatsen, bloemen of struiken zien.

Boktorren kunnen imposante kevers zijn, maar er zijn ook kleine fragiele soorten. Je hebt ze in verschillende prachtige kleuren maar ook met een sober kleurenpalet, fraai getekend of egaal van uitzicht. Ook zijn er soorten met korte sprieten, maar de soortgroep staat toch wel bekend om hun soorten met enorme sprieten. Soorten met korte dekschilden, lange en versmalde dekschilden, kortom, een veelvoud aan vormen. Gladde en gedeukte halsschilden, met of zonder uitsteeksels.

Er zijn wereldwijd meer dan 25000 soorten. In België zijn er slechts een 100-tal te vinden. Aan de Vlaamse zijde de vallei van het Merkske en (incl. Wortel-kolonie) zijn er bijna 30 soorten ingegeven op www.waarnemingen.be.



Mierenboktor, *Anaglyptus mysticus*



Gewone distelboktor, *Agapanthia villosviridescens*

Grote wespenboktor, *Plagionotus arcuatus*



Elzenboktor, *Poecilium alni*





Vuurboktor, *Pyrrhidium sanguineum*



Wortelboktor, *Spondylis buprestoides*

Van de 4 **ribbelboktorren** (geslacht *Rhagium*) die in België voorkomen zijn er volgens waarnemingen 3 in de streek terug gevonden. Het makkelijkst ga je deze tegenkomen in de winter onder schors en in het hout van dode bomen. De algemeenste hier zijn de Grijsze ribbelboktor, *Rhagium inquisitor* en de Bonte ribbelboktor, *Rhagium bifasciatum*. De zeldzame Grote ribbelboktor, *Rhagium sycophanta* welke ikzelf nog niet ben tegengekomen, is in 2015 gezien in Wortel-Kolonie.

Een andere boktorgroep, die regelmatig en met verschillende soorten gezien wordt in het gebied zijn de **smalboktorren** (geslacht *Leptura*). Deze kevers zijn vaak te vinden op bloemen waar ze soms met verschillende soorten samen op vertoeven. Deze kevers kunnen mooi getekend en gekleurd zijn maar ook egaal van uitzicht zijn.



Grijsze ribbelboktor, *Rhagium inquisitor* in 'poppenwieg'



Gevlekte smalboktor, *Leptura quadrifasciata*

Bonte ribbelboktor, *Rhagium bifasciatum*



Geringelde smalboktor, *Rutpela maculata*

Een fraaie soort in deze groep die ik bijna jaarlijks waarneem in de depressie van het Moer is de Getailleerde boktor, *Stenopterus rufus*. Met zijn verkorte naar het midden toe versmalde dekschilden die naar het einde dan weer wat naar buiten krommen en opvallend verdikte schenen, ziet hij er wel apart uit.

Ook kan er wel verschil zitten in de vorm en lengte van het achterlijf bij deze groep. Dit verschil zie je duidelijk wanneer je de minder algemene slanke smalboktor en de korte smalboktor naast elkaar plaatst.



Getailleerde boktor, *Stenopterus rufus*. Onder in copula.



Slanke smalboktor, *Strangalia attenuata*
Korte smalboktor, *Pachytodes cerambyciformis*



Bij de meeste van de boktorren die je in de vallei van het Merkske tegenkomt lijken de seksen wat betreft kleur en tekening sterk op elkaar. Natuurlijk zijn er een aantal uitzonderingen waarbij de mannetjes en de vrouwtjes toch duidelijk van uiterlijk verschillen. De Tweekleurige smalboktor, *Stenurella melanura* en de Gewone smalboktor, *Stictoleptura rubra* zijn hier voorbeelden van.



Tweekleurige smalboktor, *Stenurella melanura* vrouw
Gewone smalboktor, *Stictoleptura rubra* vrouw



Van de **borstelboktorren** (geslacht *Pogonocherus*) is er tot op heden één vertegenwoordiger ingegeven op waarnemingen.be, de niet algemene Gewone borstelboktor, *Pogonocherus hispidus*. Deze boktor met zijn wat aparte tekening en volledige beharing is duidelijk kleiner en wat specialer dan de vorige soorten.

Nog een kleine soort is de Gewone dwergboktor, *Tetrops praeustus* die je op de bladeren en bloemen van loofbomen kan tegenkomen. De soort heeft een voorkeur voor soorten van de geslachten *Prunus* en roosachtige soorten.



Gewone borstelboktor, *Pogonocherus hispidus*

Zwarttip-smalboktor, *Corymba fulva*



Gewone dwergboktor, *Tetrops praeustus*

Gewone bloesemboktor, *Grammoptera ruficornis*



De twee laatste soorten die ikzelf in het gebied gezien heb zijn de Gewone bloesemboktor, *Grammoptera ruficornis* en de Zwarttip-smalboktor, *Paracorymbia fulva*.

Tot nu toe ben ik in het gebied **19 soorten** tegen gekomen. Hopelijk kan ik in de toekomst deze lijst nog aanvullen met soorten voor mezelf en voor het gebied.

Volgende soorten zijn niet door mijzelf maar door anderen in het gebied waargenomen. De zeldzame soorten zijn onderlijnd, de zeer zeldzame staan in het vet.

- Kleine wespenboktor, *Clytus arietis*: Algemeen
- Oogvlekboktor, *Oberea oculata*: Vrij algemeen
- Veranderlijke boktor, *Phymatodes testaceus*: Algemeen
- Ladderboktor, *Saperda scalaris*: Vrij algemeen
- Glanzende lindenboktor, *Stenostola dubia*: Vrij zeldzame soort
- Kleine populierenboktor, *Saperda populnea*: Algemeen
- **Morimus asper**: Zeer zeldzame soort welke slechts twee keer in België is ingegeven op waarnemingen.be. De soort werd in 2021 in Wortel Kolonie waargenomen. Waarnemingen van deze soort betreft waarschijnlijk incidentele invoer.
- **Grote ribbelboktor, *Rhagium sycophanta***: Zeer zeldzaam in Vlaanderen, algemener in Wallonië. Een soort die afhankelijk is van dik dood loofhout met voorkeur voor eik.
- Bruine grootoogboktor, *Arhopalus rusticus*: Algemeen
- **Weverboktor, *Lamia textor***. Deze zeer zeldzame soort werd in 2022 met 2 ex. waargenomen t.h.v. Weelde Statie. Een soort die niet kan vliegen en afhankelijk is van wilg en/of populier.

Kleine wespenboktor, *Clytus arietis*

Ladderboktor, *Saperda scalaris*

VOORKOMEN EN EVOLUTIE VAN DE LOOPKEVER- EN SPINNENFAUNA

IN WORTEL-KOLONIE (HOOGSTRATEN, PROVINCIE ANTWERPEN)

*Maarten Jacobs, Jorg Lambrechts,, Johan Van Keer, Herman De Koninck (†)
& Bart Hoeymans*

Inleiding

In opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos vond er onderzoek naar bodembewonende ongewervelden plaats in Wortel-Kolonie. In 2011 werd onderzoek gedaan met zeven bodemvalreeksen in functie van de opmaak van een geïntegreerd beheerplan (Opstaele et al., 2013). In 2012 werd één reeks bodemvallen geplaatst op het landloperskerkhof en in 2020 werden opnieuw zeven reeksen geplaatst om de evolutie ten opzichte van 2011 te bekijken.

De zeven locaties die zowel in 2011 als in 2020 onderzocht zijn, waren (bijna) dezelfde locaties. Uit deze bodemvallen zijn de loopkevers en spinnen tot op soortniveau gedetermineerd. In 2011 en 2012 is er bijkomend onderzoek uitgevoerd door middel van handvangsten. Deze drie onderzoeken werden uitgevoerd door Nature-ID. In 2021 werden alle gegevens samengebracht en verwerkt tot een rapport door Nature-ID, met medewerking van Natuurpunt Studie, in opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid. Het rapport hiervan (JACOBS et al. 2021) is in december 2021 gepubliceerd. Een artikel over de spinnenfauna, gebaseerd op dit rapport, verscheen in 2022 in het Journal of the Belgian Arachnological Society (LAMBRECHTS et al. 2022). We verwijzen naar deze 2 publicaties voor een diepgaande beschrijving van (de resultaten van) het onderzoek. Voorliggend artikel geeft een beknopt overzicht van het onderzoek.

via handvangsten, meer bepaald door met een net door de vegetatie te slepen en door op takken van bomen en struiken te kloppen waaronder een witte doek of paraplu gehouden wordt om de gevallen exemplaren op te vangen.

Materiaal en methoden

Bodemvallen

Er werd een gestandaardiseerde monitoring uitgevoerd met bodemvallen op zeven locaties in 2011 en 2020, aangevuld met bodemvalonderzoek op één bijkomende locatie in 2012. Tevens werden er handvangsten gedaan voor het vervolledigen van de soortenlijst.

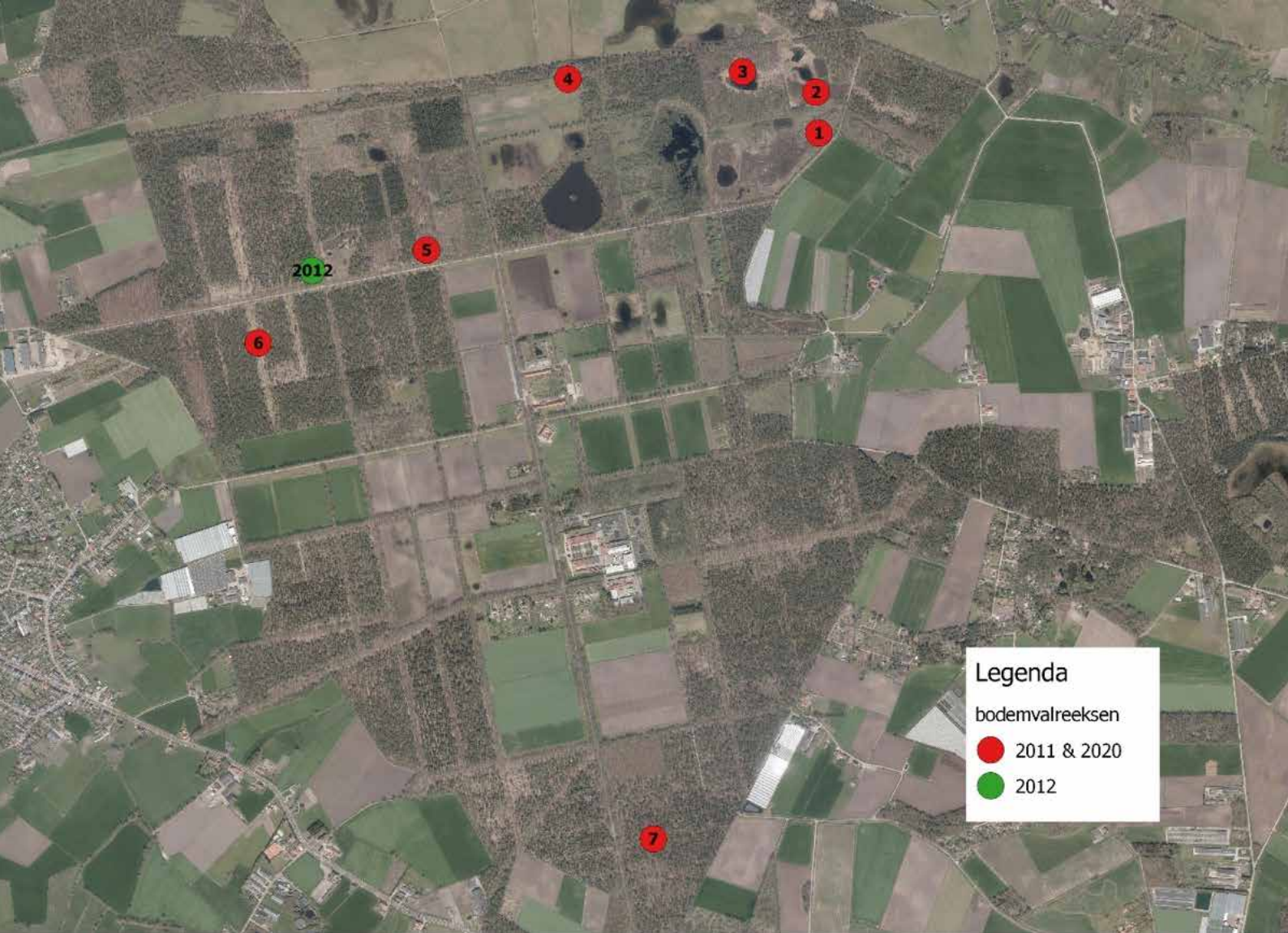
Bodemvallen zijn glazen bokalen met een inhoud van 0,5 liter en een bovendiameter van 12 cm. Deze bokalen worden in een plastic huls ingegraven in de grond, zodanig dat de bovenrand van de bokaal gelijk komt met het maaiveld. De vallen worden gevuld met een 4% formaldehyde-oplossing ter conservering van de gevangen ongewervelden. Aan deze vloeistof werd een beetje detergent toegevoegd om de oppervlaktespanning te reduceren.

Elke bodemvalreeks bestaat uit 2 bodemvallen met hierover een metalen frame ter bescherming van de val en een plexiglazen dakje tegen inregenen. De twee bodemvallen behorende tot eenzelfde bodemvalreeks worden in eenzelfde biotoop geplaatst, met een onderlinge afstand van 5 à 10 meter.

In 2011 werden de vallen gezet van 24 maart tot 28 oktober, in 2012 van begin maart tot 16 oktober en in 2020 van 13 maart tot 28 oktober. Elke 2 tot 3 weken werden de vallen geleegd en werd de inhoud van de twee vallen in een reeks samengevoegd, zodat telkens een staal per reeks verzameld werd.

De vangsten werden vervolgens getrieerd en gedetermineerd.

De locaties van de bodemvallen worden gesitueerd op luchtfoto in Figuur 1.



Legenda
 bodemvalreeksen
 ● 2011 & 2020
 ● 2012

handvangsten

Naast bodemvallen werden er aanvullende handvangsten gedaan, in functie van het vinden van soorten die moeilijk met bodemvallen te bemonsteren zijn. Spinnen werden vooral in 2011 actief bemonsterd via handvangsten, meer bepaald door met een net door de vegetatie te slepen en door op takken van bomen en struiken te kloppen waaronder een witte doek of paraplu gehouden wordt om de gevallen exemplaren op te vangen. In mindere mate werden spinnen verzameld langs venoevers. In 2020 werd er niet gesleept of geklopt en werden enkel spinnen langs ven- en vijveroevers verzameld. Loopkevers werden zowel in 2011 als in 2020 langs enkele ven- en vijveroevers verzameld.

Resultaten

In **totaal** werden -over de 3 onderzoeksjaren- **8301 spinnen en 5875 loopkevers** gevangen, verdeeld over **181 soorten spinnen en 103 soorten loopkevers**. Hiervan zijn bij de **spinnen 39 soorten** (22% van de soorten) en bij de **loopkevers 23 soorten** (22% van de soorten) opgenomen in de **respectievelijke Rode Lijsten** (Maelfait et al., 1998 resp. Desender et al., 2008).

Tabel 1: overzicht van totaal aantal exemplaren, soorten en RL-soorten per soortgroep, vangmethode en onderzoeksjaar.

	2011			2012			2020			
	Exempl.	Soorten	RL-soorten	Exempl.	Soorten	RL-soorten	Exempl.	Soorten	RL-soorten	
Bodemvallen	spinnen	3892	112	28	286	43	13	3971	119	29
	loopkevers	2080	69	9	591	21	2	2905	65	11
Handvangsten	spinnen	124	62	4				28	12	2
	loopkevers	99	21	4				200	33	8
Totaal	spinnen	4016	154	31	286	43	13	3999	124	30
	loopkevers	2179	81	13	591	21	2	3105	81	17

Spinnen

Met bodemvallen zijn in **totaal –over de 2 onderzoeksjaren 2011 en 2020– 7.863 spinnen** gevangen, verdeeld over **142 soorten**. Hiervan zijn **34 soorten** (24% van de soorten) opgenomen in de **Rode Lijst** (Maelfait et al., 1998).

Daarnaast zijn er drie spinnensoorten gevangen, die na 1998 (het verschijnen van de vorige Rode Lijst) nieuw voor België zijn aangetroffen.

Op één van deze soorten, gaan we even iets dieper in: Abacoproeces saltuum, het **Bermgroefkopje**. VAN KEER & JACOBS (2015) vermelden deze soort als nieuw voor België in de Kalmthoutse Heide in 2010. Wij vonden de soort in **Wortel-Kolonie in opvallend hoge aantallen**. In 2020 zijn **45 exemplaren** gevangen, terwijl de soort **anno 2011 nog niet was aangetroffen**. Het betreft 31 mannetjes en 14 wijfjes. We vingten dieren tussen half maart en begin augustus, met de hoogste aantallen in de periode mei - juli, vooral in juni. Deze vangsten indiceren **dat het Bermgroefkopje sterk toe neemt**.

Het totaal aantal gevangen spinnen in 2011 ligt opvallend dicht bij de aantallen van 2020, met name resp. 3.892 ex. versus 3.927 ex. (slechts 35 ex. meer in 2020). Dit terwijl de aantallen per vangst-locatie soms wél sterk schommelen doorheen de jaren.

Het totaal soorten aantal verschilt evenmin sterk, 112 soorten in 2011 versus 120 soorten in 2020.

Het aantal Rode Lijst soorten ligt zeer kort bij elkaar in beide jaren, 28 versus 29 soorten.

De Kogelloopkever (Omophron limbatum) heeft een wat afwijkende bouw in vergelijking met andere loopkevers. Het is een typische soort van vrij open zandige of lemige oevers. De soort werd enkel op een, door recreatie ontstaan, strandje langs het Bootjesven gevonden. Foto: Maarten Jacobs.



Zandwolfspin (Acetosal perita), Foto: Maarten Jacobs

In 2011 vonden er in het gebied **uitgebreide klop- en sleepvangsten ('handvangsten')** plaats, door Herman De Koninck. Dit leverde 124 adulte spinnen op, verdeeld over 62 soorten, waarvan 4 Rode Lijst spinnen.

Van deze 62 soorten waren er meer dan twee derde, met name 42 soorten (68%), **niet** met bodemvallen gevangen in 2011.

Drie van de vier met handvangsten vastgestelde Rode Lijst soorten zijn niet met bodemvallen gevangen tijdens het hele onderzoek. Dit illustreert hoe belangrijk de verschillende vangst-technieken zijn, als men de volledige spinnenfauna van een gebied wil kennen.

Bij de bemonstering van het landloperskerkhof zijn 286 spinnen gevangen, verdeeld over 43 soorten. Hiervan zijn er 13 Rode Lijst soorten. Twee van deze 13 Rode Lijst soorten zijn enkel op dit kerkhof gevangen en niet elders binnen dit onderzoek in Wortel Kolonie.

Er werden verschillende kensorten van droge schrale graslanden met plekken kale bodem gevonden. Vooral de relatief hoge aantallen (8 exemplaren) – zeker vergeleken met de overige bemonsterde locaties – van de Gewone zandwolfspin (Arctosa perita) wijzen hier op. De schrale, voedselarme en korte vegetatie op het kerkhof is duidelijk een interessant leefgebied voor tal van bodembewonende spinnensoorten.

Loopkevers

Met bodemvallen zijn in **totaal –over de 2 onderzoeksjaren 2011 en 2020 – 4.985 loopkevers** gevangen, verdeeld over **81 soorten**. Hiervan zijn **15 soorten** (18 % van de soorten) opgenomen **in de Rode Lijst** (Desender et al., 2008).

Naast de Rode Lijst-categorieën werden **2 soorten** waargenomen die **als "Achteruitgaand (A)"** gecatalogeerd staan.

Het totaal aantal gevangen loopkevers in 2020 is bijna een derde hoger dan de aantallen van 2011, met name resp. 2.905 ex. versus 2.080 ex.

Het totaal soorten aantal verschilt weinig, 69 soorten in 2011 versus 65 soorten in 2020.

Het aantal Rode Lijst soorten ligt eveneens kort bij elkaar in beide jaren, 9 versus 11 soorten.

Zowel in 2011 als in 2020 werden er handvangsten uitgevoerd op de oevers en tussen de vegetatie langs en in enkele vennen omdat loopkevers in dit habitat moeilijker te bemonsteren zijn met bodemvallen. Er werd vooral gewerkt door de oevers te overspoelen met water, en door pollen vegetatie onder te dompelen, zodat ongewervelden die verscholen zitten in het zand en onder of tussen planten tevoorschijn komen. Omdat de periode en de vanglocaties niet identiek zijn, heeft het weinig zin de vangsten tussen de jaren te vergelijken. In totaal leverde dit 299 loopkevers op, verdeeld over 38 soorten, waarvan 9 Rode Lijst soorten.

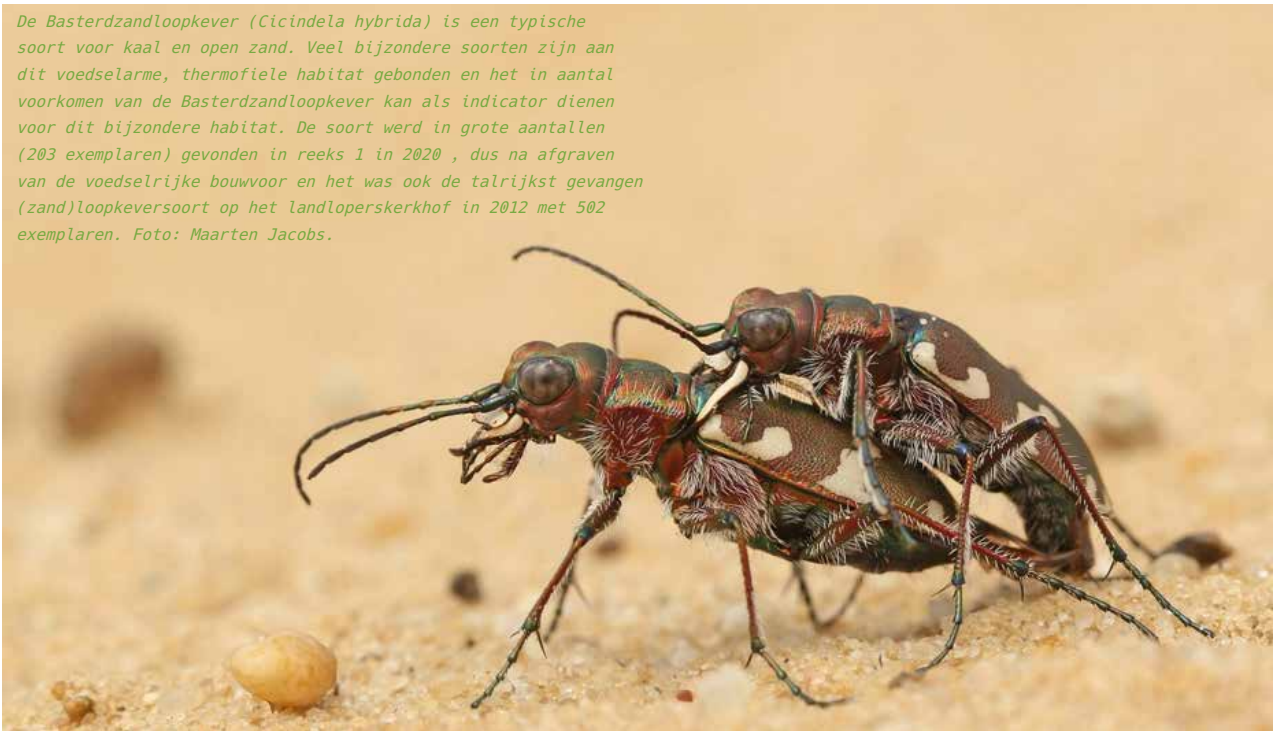
Van deze 38 soorten waren er meer dan de helft, met name 20 soorten (53%), niet met bodemvallen gevangen. Dus dit illustreert wel zeer duidelijk het belang van bijkomende handvangsten, en dus de beperkingen van bodemvalonderzoek, als men een volledige soortenlijst van een gebied wenst.

Zeven van de negen met handvangsten vastgestelde Rode Lijst soorten zijn niet met bodemvallen gevangen tijdens het hele onderzoek.

In navolging van de bemonsteringsronde in 2011 werd er in 2012 een aanvullende reeks van 2 bodemvallen geplaatst op het landloperskerkhof. De schrale, voedselarme en korte vegetatie is een interessant biotoop voor tal van bodembewonende ongewervelden die nauw aansluiten bij de arme zandgronden.

In totaal werden er 591 loopkevers gevangen, verdeeld over 21 soorten waarvan 2 Rode Lijst soorten. Eén van de twee Rode Lijstsoorten, *Amara tibialis*, werd enkel hier gevonden. Verder is het heel opvallend dat er 502 exemplaren *Cicindela hybrida* gevangen werden, op een totaal van 591 gevangen exemplaren van alle loopkeverssoorten samen op deze locatie (dit is 85%). Deze soort, de Basterdzandloopkever, is – net als de Gewone zandwolfspin, die ook vooral hier is aangetroffen – zeer sterk gebonden aan open, schrale tot niet begroeide bodem.

De Basterdzandloopkever (Cicindela hybrida) is een typische soort voor kaal en open zand. Veel bijzondere soorten zijn aan dit voedselarme, thermofiele habitat gebonden en het in aantal voorkomen van de Basterdzandloopkever kan als indicator dienen voor dit bijzondere habitat. De soort werd in grote aantallen (203 exemplaren) gevonden in reeks 1 in 2020, dus na afgraven van de voedselrijke bouwvoor en het was ook de talrijkst gevangen (zand)loopkeversoort op het landloperskerkhof in 2012 met 502 exemplaren. Foto: Maarten Jacobs.



Evolutie in fauna op 7 locaties, tussen 2010 en 2020

Locatie 1: anno 2011 'natuurakker', in 2012 omgezet naar droge heide



Locatie bodemvalreeks 1 met links 2011 en rechts 2020

Terwijl het aantal exemplaren bij de spinnen dramatisch afnam tussen 2011 en 2020, verdubbelde het aantal bij de loopkevers. Aantallen zijn echter dikwijls een minder goed bruikbare indicatie voor de kwaliteit en stabiliteit van een fauna, daar verschillen in aantallen dikwijls terug te brengen zijn tot enkele soorten, en omdat met name instabiele milieus tijdelijk hoge aantallen van eurytope soorten kunnen herbergen. Dit is ook hier duidelijk bij de aantallen van loopkevers, waar we veel soorten zien verdwijnen of achteruitgaan, maar dit wordt ruimschoots gecompenseerd door de aantallen van de Gewone tandklauw, *Calathus fuscipes* en de Basterdzandloopkever, *Cicindela hybrida*. Toch zijn aantallen niet onbelangrijk daar bodembewonende ongewervelden een belangrijke voedselbron zijn van tal van gewervelden zoals kleine zoogdieren en vogels.

De afname in het soortenaantal en het aantal Rode Lijstsoorten was vergelijkbaar bij spinnen en loopkevers. Vooral pioniersoorten, soorten van akkers en ruderaal terreinen gingen achteruit alsook soorten van vochtiger ecotopen.

De ontwikkeling naar een heidevegetatie leverde vooralsnog maar een beperkt aantal 'heidesoorten' op. Diegene die reeds aanwezig zijn, indiceren eerder een pioniersituatie met veel open bodem (Basterdzandloopkever, Gewone Zandwolfspin).

Op geen enkele onderzochte locatie werd een typische rijke heidefauna voor wat betreft spinnen en loopkevers gevonden. Dit duidt er volgens ons op dat de heides ofwel nog te recent ontwikkeld zijn, maar meer waarschijnlijk niet voldoende ingebed zitten in een heidelandschap waar nog grote populaties 'heide'soorten' voorkomen. De tijd zal verder uitwijzen of meer typische 'heidesoorten' het gebied weten te koloniseren, en wanneer.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	1143	133
	soorten	39	25
	RL-soorten	5	4
loopkevers	exemplaren	411	887
	soorten	39	22
	RL-soorten	4	3

Het is hier ook duidelijk dat productieve systemen en met name (extensieve) akkers grote aantallen van veelal eurytope en algemene soorten kunnen herbergen en dat dit bv. ifv akkervogels, of voor soorten als pakweg Grauwe klauwier relevant kan zijn om dergelijke systemen, zoals extensieve akkers of grazige, ruderaal vegetaties, een plaats te geven binnen natuurgebieden.

Locatie 2: droge heide



Locatie bodemvalreeks 2 met links 2011 en rechts 2020

Opnieuw zegt het aantal exemplaren weinig. Bij spinnen is het aantal verdrievoudigd in 2020, bij loopkevers is het net andersom en is het aantal nog maar een derde in 2020. Het aantal soorten daartegen is in 2020 zowel bij spinnen als loopkevers nagenoeg verdubbeld t.o.v. 2011. Ook het aantal Rode Lijstsoorten is er voor beide soortgroepen op vooruit gegaan.

Soorten van pioniersituaties en voldoende open zandbodem of korte heischrale vegetatie hebben het moeilijk (cfr. Basterd- en Groene zandloopkever) t.o.v. soorten van meer begroeide en oudere heidevegetatie.

Het is belangrijk dat men door hetzij kleinschalig plaggen, hetzij chopperen of maaien, hetzij begrazing, zorgt dat er voldoende structuurdiversiteit aanwezig blijft. Uniform dichte hoge heide kan namelijk verrassend soortenarm zijn aan typische heidesoorten.

De toename in soortenaantal is voor een groot stuk toe te schrijven aan vangsten van eerder eurytope soorten. Net zoals op locatie 1 kunnen we stellen dat er maar enkele typische heidesoorten werden gevonden, maar dat er nog veel typische heidesoorten ontbreken die gezien de leeftijd van het heidesysteem te verwachten waren. De reden hiervoor moet volgens ons vooral gezocht worden in de afwezigheid van grote, goed ontwikkelde heideterreinen met een rijke typische fauna in de omgeving.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	123	359
	soorten	28	56
	RL-soorten	5	7
loopkevers	exemplaren	355	107
	soorten	14	25
	RL-soorten	2	4

Locatie 3: vochtige heide nabij venoever



Locatie bodemvalreeks 3 met links 2011 en rechts 2020

De locatie die in 2020 onderzocht is, is nét iets interessanter wat betreft spinnen- en loopkeverfauna dan die in 2011. Veel soorten die in 2020 gevonden werden, en niet in 2011, zijn sterk vochtminnende soorten en soorten die meer strooiselopbouw verkiezen. Verder wordt de soortenlijst hier aangevuld met soorten die ook in de ruimere omgeving voorkomen. Omdat de vanglocatie in 2020 niet identiek was aan deze in 2011, mogen we niet besluiten dat het terrein erop vooruit gegaan is qua spinnen- en loopkeverfauna. Het is meer waarschijnlijk dat de sterk vochtminnende soorten zich minder ver uit hun biotoop begeven en ook in 2011 al aanwezig waren in de vochtigere terreindelen waar toen niet bemonsterd is. De handvangsten van voornamelijk loopkevers rond de heidevennen en plassen tonen aan dat veel van de gevonden soorten verspreid zijn binnen het studiegebied en binnen dit specifieke habitat. Toch is het belangrijk om als heidebeheerders te beseffen dat ook Pijpenstro-vegetaties een belangrijke waarde hebben, en tal van Rode Lijst spinnen herbergen. Uiteraard is op gebiedsniveau een afwisseling met andere heidevegetaties en vochtgradiënten het meest gunstig voor tal van ongewervelden.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	144	435
	soorten	35	41
	RL-soorten	9	10
loopkevers	exemplaren	316	471
	soorten	23	30
	RL-soorten	1	2

Opmerking: De resultaten uit beide onderzoeksjaren zijn hier minder goed te vergelijken daar de locaties tussen beide jaren niet identiek was. De onderzochte locatie uit 2011 bestaat uit vrij mooi ontwikkelde vochtige heide. In 2020 stonden de bodemvallen op de grens van een sterk vergraste heide en pitrusruigte langs een vennetje.



Deze foto behoort bij locatie 4! ->

Duinloper, *Masoreus wetterhali*.
Opvallend is dat de Duinloper enkel in 2020 gevangen werd en dit meteen met 14 exemplaren.
Foto: Maarten Jacobs.

Locatie 4: schraal begroeide, zuid georiënteerde, structuurrijke 'bosrand' (nulbeheer)



Locatie bodemvalreeks 4 met links 2011 en rechts 2020

Zowel voor spinnen als loopkevers herbergt deze locatie hoge aantallen, veel soorten en veruit de meeste Rode Lijstsoorten van alle onderzochte locaties. De soortensamenstelling bestaat voornamelijk uit warmteminnende soorten van eerder schrale vegetaties aangevuld met soorten van droge ruderaal plaatsen en zwervers uit aanpalende biotopen. De conclusie is dat (thermofiele) (bos)randen ecologisch zeer waardevol zijn, omdat hier een gradiënt van biotopen naast elkaar en op korte afstand van elkaar voorkomt.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	792	655
	soorten	44	49
	RL-soorten	16	17
loopkevers	exemplaren	547	768
	soorten	31	38
	RL-soorten	3	7



Atypus affinis, Mijnspin genoemd omwille van de sedentaire levenswijze in een ondergrondse 'woonbuis' (vaak koloniegewijs), is de enige inheemse 'vogelspinachtige' in Vlaanderen. De ecologie van deze soort wijkt af van de andere inheemse spinnen. De soort wordt vrij oud: ze wordt pas na vier jaar volwassen (is dus geen explosieve voortplanter) en leeft dan nog meerdere jaren. De Mijnspin werd op 4 locaties in Wortel kolonie vastgesteld. Foto's: Maarten Jacobs.



Locatie 5: oud beukenbos



Locatie bodemvalreeks 5 met links 2011 en rechts 2020

We kunnen hier maar in beperkte mate van een echte bosfauna spreken en nauwelijks van een 'oud'bosfauna. De spinnen-, maar vooral de loopkeverfauna, is eerder een fauna van droge, thermofiele bosranden, aangevuld met generalisten die vanuit aanpalende biotopen binnenkomen. Voor een rijke en typische bosfauna zijn waarschijnlijk grotere boscomplexen noodzakelijk waar generalisten en eurytope soorten niet diep in doordringen.

Calosoma inquisitor, de Kleine poppenrover, is een boombewonende soort, die dus weinig met bodemvallen wordt gevangen. Deze mooie en zeldzame loopkever werd door ons enkel in 2011 vastgesteld. Foto: Maarten Jacobs.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	381	412
	soorten	40	48
	RL-soorten	6	13
loopkevers	exemplaren	116	279
	soorten	11	16
	RL-soorten	1	1



Locatie 6: brede heischrale brandgang doorheen naaldbos, sinds 2014 verbreed door interne bosrand



Locatie bodemvalreeks 6 met links 2011 en rechts 2020

Op deze locatie zien we een verschil tussen de ontwikkeling van de spinnenfauna t.o.v. de loopkeverfauna. Bij de spinnen zien we een toename in absoluut aantal en soortenaantal en een sterke toename in het aantal Rode Lijstsoorten. Bij loopkevers zien we een afname van het soortenaantal, hoewel het aantal gevangen exemplaren wel licht toenam. Er werden hier in 2011 en in 2020 0 resp. 1 Rode Lijstsoort aangetroffen. Voor loopkevers kunnen we besluiten dat er weinig tot geen bossoorten voorkomen en dat deze na de beheermaatregelen eerder afgenomen zijn. In de plaats hiervan zien we nog weinig typische 'heide'- of 'heischraalgrasland' soorten opduiken. De Groene zandloopkever is hierop een uitzondering, deze soort werd in 2011 niet gevonden terwijl er in 2020 26 exemplaren zijn gevangen. Het is een soort die zich goed kan verbreiden en is mogelijk de voorbode voor meer typische soorten. Verder bestaat de loopkeverfauna nu voornamelijk uit eurytope graslandsoorten, waaronder enkele soorten die eerder aan wat vochtigere biotopen gebonden zijn. Bij spinnen daarentegen zien we meer 'kwaliteit' door de sterke toename van het aantal Rode Lijstsoorten. Hoewel het ook hier gaat om een mix van voornamelijk bosrand- en graslandsoorten, zijn er toch ook al meer soorten aangetroffen die gebonden zijn aan heide en heischraal grasland.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	548	664
	soorten	41	56
	RL-soorten	6	21
loopkevers	exemplaren	161	181
	soorten	20	17
	RL-soorten	0	1



Groene zandloopkever, *Cicindela campestris*. Foto: Maarten Jacobs.

Locatie 7: naaldbos, door dunningen in omvorming naar inheems loofbos



Locatie bodemvalreeks 7 met links 2011 en rechts 2020

De spinnen- en loopkeverfauna op deze locatie bestaat vooral uit algemene en eurytope bossoorten aangevuld met zwervers van veelal eurytope en algemene veldsoorten. Er zijn geen opvallende veranderingen in soortensamenstelling te zien tussen beide onderzoeksjaren.

Verdere omvorming naar gemengd bos of eiken-berkenbos met voldoende dood hout zal meer kansen bieden aan soorten die echt gebonden zijn aan (oud)bosecosystemen.

		2011	2020
spinnen	exemplaren	761	1313
	soorten	42	46
	RL-soorten	9	8
loopkevers	exemplaren	174	212
	soorten	10	12
	RL-soorten	0	0

Referenties

Desender K., Dekoninck W. & Maes D. m.m.v. Crevecoeur L., Dufrière M., Jacobs M., Lambrechts J., Pollet M., Stassen E. & Thys N. 2008. Een nieuwe verspreidingsatlas van de loopkevers en zandloopkevers (Carabidae) in België. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2008 5INBO.R.2008.13). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Jacobs, M., Lambrechts, J. & B. Hoeymans 2021. Bodembewonende ongewervelden in Wortel Kolonie. Resultaten van onderzoek in 2011, 2012 en 2020. Nature-ID & Natuurpunt Studie iov Agentschap voor Natuur en Bos. Rapport Nature-ID.

https://www.natuurpunt.be/sites/default/files/documents/publication/wortel_kolonie_bodembewonende_ongewervelden_definitief_2023.pdf

Lambrechts, J., Jacobs, M., Van Keer, J., De Koninck, H. & B. Hoeymans 2022. Evolutie van de spinnenfauna op 10 jaar tijd in Wortel kolonie (Hoogstraten, provincie Antwerpen). Journal of the Belgian Arachnological Society 37 (1): 58-85.

MAELFAIT, J.P., BAERT, L., JANSSEN, M. & M. ALDERWEIRELDT 1998. A Red list for the spiders of Flanders. Bulletin van het K.B.I.N. 68 :131-142.

Opstaele B., Berten D. & Maes K. 2013. Geïntegreerd beheerplan Wortel Kolonie. Grontmij iov ANB, regio Turnhoutse Kempen.

ROBERTS, M. J. 1998. Tirion spinnengids. Tirion, Baarn. 397 blz.

Turin, H., 2000. De Nederlandse loopkevers, verspreiding en oecologie 5 Coleoptera: Carabidae). – Nederlandse fauna “. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS-Nederland, Leiden. 666 blz., 16 platen, met cd-rom.

VAN KEER J. & M. JACOBS (2015). Abacoproeces saltuum (L. Koch, 1872) (Araneae, Linyphiidae), a new species for the Belgian spider fauna. Nieuwsbrief van de Belgische Arachnologische Vereniging 30(1): 13-15.

ZWEEFVLIEGEN IN HET MOER

Seppe Strybos

Zweefvliegen

Zweefvliegen (Syrphidae) zijn een familie in de orde van vliegen en muggen (Diptera). Het is een relatief soortenrijke groep van vliegen die opvalt door een grote variatie in het uiterlijk van de volwassen dieren. De diversiteit in levenswijze is echter vooral terug te vinden bij de larven. Alle volwassen dieren bezoeken namelijk bloemen voor stuifmeel en nectar, maar de larven leven van o.a. planten, fungi, micro-organismen in rottend materiaal, of ze prederen op andere insecten

A bee or not a bee?

De grote verscheidenheid in het uiterlijk van de volwassen dieren valt voor een groot stuk te verklaren door het vele voorkomen van 'mimicry' binnen de groep. Dat is het fenomeen waarbij een dier of plant lijkt op een ander dier of andere plant, veel meer dan je door

toeval, levenswijze en gezamenlijke afstamming zou verwachten. Zweefvliegen zijn zelf totaal ongevaarlijk, aangezien ze geen angel hebben, maar door het nabootsen van gevaarlijke, giftige of onsmakelijke dieren zoals bijen, wespen of bladwespen kunnen vele soorten zweefvliegen predatoren zoals vogels toch afschrikken.

Opvallend is dat binnen de zweefvliegen veel verschillende soortgroepen worden nagebootst, weliswaar allemaal vliesvleugeligen (Hymenoptera). Zo worden er zweefvliegen gevonden die lijken op bladwespen, wespen, (honing)bijen, hommels en zelfs hoornaars. De zweefvliegen zijn te onderscheiden van hun vliesvleugelige tegenhangers aan de hand van het aantal vleugels: vliegen hebben één paar en vliesvleugeligen twee paar. Ook de antennen zijn anders. Zweefvliegen hebben slecht drie antennelidjes, terwijl vliesvleugeligen er veel meer hebben. Een geoefend oog kan meestal aan de algemene vorm en het voorkomen de zweefvliegen er wel uit halen, maar zelfs experts laten zich toch nog wel eens vangen. Even tellen kan dus nooit kwaad.



Figuur 1: Verscheidenheid aan mimicry bij zweefvliegen.

Boven: van links naar rechts: stadreus, grote fopwesp, hommelreus, bloedrode bladloper;

Onder: van links naar rechts: Europese hoornaar, Duitse wesp, aardhommel, bladwesp (Macrophya)

Biotopen

Zweefvliegen komen bij ons voor in zo goed als alle biotopen, maar niet elke soort kan overal gevonden worden. Sommige soorten zijn weinig specifiek in hun vereisten naar hun omgeving, maar veel soorten zijn sterk gespecialiseerd. De levenswijze van de larve is hierin vaak belangrijk. Zo zijn er soorten waarvan de larve enkel bepaalde plantensoorten mineren. Verder kan de bloemvoorkeur van de volwassen dieren ook een invloed hebben op het voorkomen van een soort in een bepaald biotoop.

Een nieuwe rode lijst, geen al te fraai zicht

In 2021 is er voor het eerst een IUCN rode lijst voor zweefvliegen in Vlaanderen gepubliceerd. Die schetst helaas geen al te fraai beeld van de huidige toestand. 114 van de 309 soorten zweefvliegen in Vlaanderen is bedreigd. Nog veel jammerlijker zijn de 22 soorten die hier ooit rondvlogen, maar nu in Vlaanderen helaas uitgestorven zijn (Van De Meutter, et al 2021).

Het zijn vooral de soorten gebonden aan vochtige habitats, zoals moerassen, venen en veengebieden, die het (zeer) slecht doen. Dat maakt een gebied als het Moer des te belangrijker om te bestuderen. Een lichtpuntje is wel dat (dood) hout- en bosgebonden soorten het weer beter doen. Dat is waarschijnlijk gelinkt aan beheersmaatregelen zoals het laten liggen van dood hout en de diversifiëring van bossen in het huidige bosbeheer.

Een kanttekening die nog bij deze lijst gemaakt moet worden, is dat de trends op een relatieve manier worden bepaald. Er zijn geen gegevens over absolute aantallen, maar recente studies in onze buurlanden tonen aan dat net deze absolute aantallen de laatste decennia sterk afnamen. Deze afname is zeer verontrustend, omdat zweefvliegen als betuivers, predators en prooi belangrijke schakels zijn in onze ecosystemen.

Zweefvliegen in het moer

Oorspronkelijk was het de bedoeling om een groter deel van de vallei van de Mark op een gestandaardiseerde manier in kaart te brengen, maar door tijdsgebrek is het project wat terug geschaald. Er werd niet kwantitatief te werk gegaan, maar er werd gezocht naar zoveel mogelijk soorten. Dat gebeurde doormiddel van handvangst, waarbij een gevonden soort als aanwezig werd beschouwd, maar er geen individuen werden geteld.

De lijst hiernaast is dus een opsomming van soorten gevonden in het moer. Hoewel deze lijst al mooi een indicatie van de zweefvliegenbiodiversiteit weergeeft, is het wel belangrijk om in het achterhoofd te houden dat er vooral in mei gevangen is en er niet naar de (relatieve) abundantie van de soorten is gekeken. Hopelijk kan een uitgebreidere inventarisatie in de nabije toekomst de zweefvliegen in het Moer en de Markvallei nog beter in kaart brengen.

Bosbijvlieg
foto: Geert Brosens



Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Rode lijst	Zeldzaamheid
<i>Baccha elongata</i>	Vliegende speld	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Brachyopa pilosa</i>	Ooststelijk sapzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Brachyopa scutellaris</i>	Loofhoutsapzweefvlieg	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Brachypalpoides lentus</i>	Bloedrode bladloper	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Cheilosia albitarsis</i>	Gewoon weidegitje	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Cheilosia chrysocoma</i>	Vosrood gitje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Cheilosia fraterna</i>	Moerasgitje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Cheilosia pagana</i>	Kervelgitje	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Cheilosia urbana</i>	Lichtklauwzandgitje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Cheilosia vernalis</i>	Kustgitje	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Chrysotoxum cautum</i>	Grote fopwesp	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Chrysotoxum festivum</i>	Stipfopwesp	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Criorhina berberina</i>	Kleine woudzwever	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Criorhina floccosa</i>	Pluimwoudzwever	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Dasysyrphus venustus</i>	Gewone wimperzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Epistrophe eligans</i>	Enkele-bandzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Epistrophe melanostoma</i>	Zwartbekbandzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Epistrophe nitidicollis</i>	Zwarthaar-bandzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Epistrophe olgae</i>	Olga's bandzweefvlieg	Niet in gevaar	Zeer zeldzaam
<i>Epistrophella euchroma</i>	Stippelelfje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Episyrphus balteatus</i>	Snorzweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Eristalis arbustorum</i>	Kleine bijvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Eristalis horticola</i>	Bosbijvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Eristalis intricaria</i>	Hommelbijvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Eristalis pertinax</i>	Kegelbijvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Eristalis similis</i>	Onvoorspelbare bijvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Eristalis tenax</i>	Blinde bij	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Eupeodes luniger</i>	Grote kommazweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Eupeodes luniger</i>	Grote kommazweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Helophilus pendulus</i>	Gewone pendelvlief	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Helophilus trivittatus</i>	Citroenpendelvlief	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Heringia heringi</i>	Glimmende platbek	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Melanostoma mellinum</i>	Gewone driehoekszweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Melanostoma scalare</i>	Slanke driehoekszweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Meligramma triangulifera</i>	Driehoekselfje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Meliscaeva auricollis</i>	Variabel elfje	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Myathropa florea</i>	Doodskopzweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Neoascia podagrica</i>	Gewone korsetzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Parasyrphus nigritarsis</i>	Haantjesbandzweefvlieg	Niet in gevaar	Zeer zeldzaam
<i>Pipiza accola</i>	Zwervende platbek	Recent ontdekt (2021)	Zeer zeldzaam
<i>Pipiza notata</i>	Fijngestippelde platbek	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Platycheirus albimanus</i>	Micaplatvoetje	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Platycheirus clypeatus</i>	Gewoon platvoetje	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Platycheirus occultus</i>	Veenplatvoetje	Niet in gevaar	Zeldzaam
<i>Rhingia campestris</i>	Gewone snuitvlief	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Scaeva selenitica</i>	Gele halvemaan-zweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Sphaerophoria scripta</i>	Grote langlijf	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Syritta pipiens</i>	Menuetzweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Syrphus ribesii</i>	Bessenbandzweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Syrphus torvus</i>	Bosbandzweefvlieg	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Syrphus vitripennis</i>	Kleine bandzweefvlieg	Niet in gevaar	Algemeen
<i>Temnostoma bombylans</i>	Donkere wespvlief	Niet in gevaar	Vrij algemeen
<i>Volucella zonaria</i>	Stadsreus	Niet in gevaar	Vrij algemeen

In totaal werden er 55 soorten gevonden, waarvan 12 als (zeer) zeldzaam beschouwd worden. Er werden geen soorten waargenomen die in de rode lijst als bedreigd beschouwd worden. Hieronder worden elke soorten verder uitgelicht.

Haantjesbandzweefvlieg, *Parasurphus nigritaris*

Deze soort wordt gevonden in natte bossen met populieren, wilgen en els. De larven voeden zich met de larven van bladhaantjes. Die voedselkeuze is uniek onder de Belgische zweefvliegen. De volwassen vliegen bezoeken diverse bloemen, maar werden in het moer op vogelkers gevonden.

De larven worden schijnbaar veel meer waargenomen dan volwassen exemplaren, wat doet vermoeden dat volwassen individuen zich hoog in het kruin ophouden, uit het zicht van potentiële waarnemers.



Figuur 2: Larve haantjesbandzweefvlieg, Parasurphus nigritaris aan het prederen op larve bladhaantje.



Figuur 3: Imago zwervende platbek, Pipiza accola. Eerste waarneming voor België. Foto: Karl Van Gils

Zwervende platbek, *Pipiza accola*

Een nieuwe soort voor België! Proficiat aan Karl Van Gils, die hem als eerste waarnam. Voorlopig is het Moer de enige vindplaats in België. De soort werd verwacht en was in Nederland al een paar keer waargenomen. Daar werd de soort op korte tijd op uiteen liggende plaatsen waargenomen. Dit duidt erop dat deze vliegen behoorlijk zwerflustig zijn. Vandaar dat gekozen is voor de Nederlandse naam 'Zwervende platbek'.

De vele exemplaren die in het Moer gevonden werden, doen vermoeden dat de soort toch al even aanwezig is in het gebied. Verwacht wordt dat de soort in meer gebieden in Vlaanderen zal opduiken, door haar zwerflust, of al onopgemerkt aanwezig is.

Zwervende platbek wordt gevonden in vochtig beek- of rivierbegeleidend loofbos. De volwassen vliegen worden meestal op gewone vogelkers gevonden, zo ook in het Moer.

Figuur 4: Plumwoudzwever, Criorhina floccose



Plumwoudzwever, *Criorhina floccose*

Deze zweefvlieg wordt gevonden in vochtige oudere loofbossen, meestal met es of populier. Een goed ontwikkelde struiklaag is wel een vereiste. De larven leven in rot-holte in de stam en wortels van oude bomen, zoals beuk, iep en populier. De aanwezigheid van deze soort is waarschijnlijk gelinkt aan de oude populieren in het gebied, die dik staand dood hout bieden. Deze soort doet het relatief goed, door een toename van dood hout in onze natuurgebieden, in het bijzonder door afstervende populieren.



Figuur 5: Lichtklauwzandgitje, *Cheilosia urbana*

Lichtklauwzandgitje, *Cheilosia urbana*

Net als andere gitjes is het lichtklauwzandgitje een relatief kleine en onopvallende vlieg binnen de zweefvliegen. De soort wordt vooral op zandgronden gevonden op stukken met sleedoorn en wilg. De larve mineert net als de larve van het kustgitje in de bladeren van muizenoor en waarschijnlijk ook in andere havikskruidensoorten.



Loofhoutsapzweefvlieg, *Brachyopa scutellaris*

Ook deze soort is een eerder onopvallende verschijning onder de zweefvliegen. Ze wordt voornamelijk in vochtige loofbossen gevonden. Bloembezoek is waargenomen op o.a. fluitenkruid, gewone vogelkers, sleedoorn en zevenblad. De larve leeft, net als bij de andere sapzweefvliegen, in sapstromen op de bast of onder de bast van verschillende loofbomen.

Dankwoord

Bankt aan Wout Opdekamp en Frank Van De Meutter voor het delen van hun waarnemingen.

Bronnen

Bot, S., Van De Meutter, F., 2019. Veldgids zweefvliegen. KNNV Uitgeverij, Zeist, Nederland

Reemer, M., Renema, W., van Steenis, W., Zeegers, Th., Barendregt, A., Smit, J.T., van Veen, M.P., van Steenis, J., van der Leij, L.J.J.M., 2009. De Nederlandse zweefvliegen (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Fauna 8. Leiden. KNNV Uitgeverij, European Invertebrate Survey - Nederland

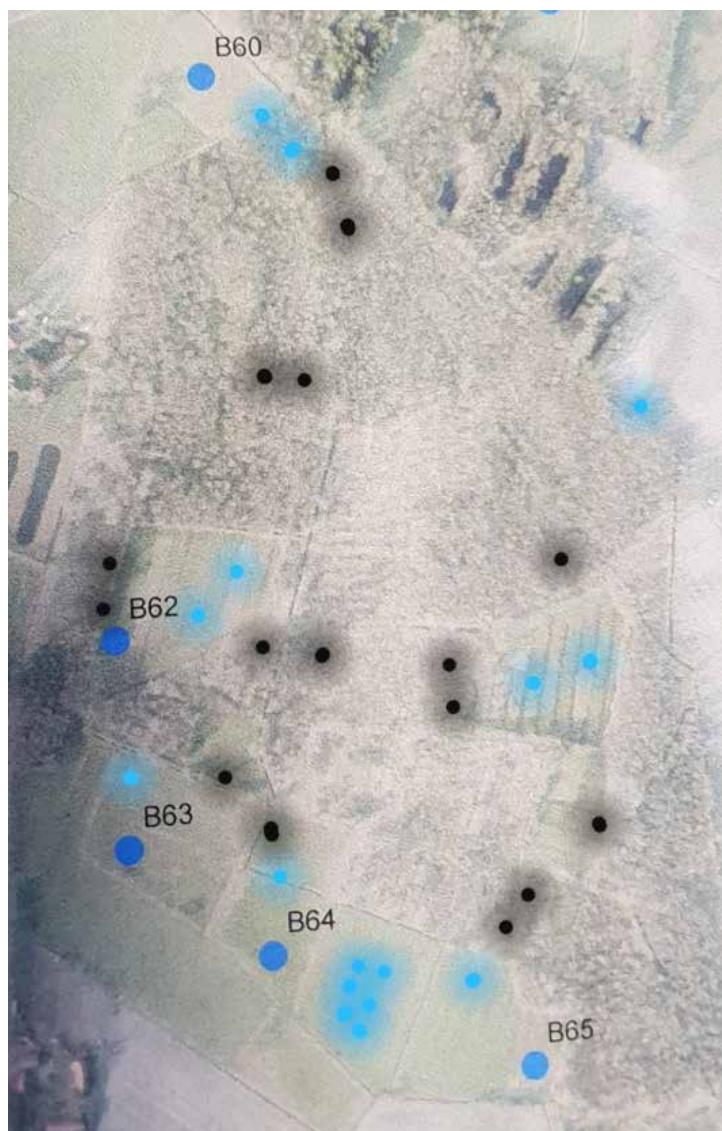
Van de Meutter, F., Opdekamp, W., & Maes, D. (2021). IUCN Rode Lijst van de zweefvliegen in Vlaanderen 2021. (Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek; Nr. 56). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. <https://doi.org/10.21436/inbor.54514812>

SLAKKEN IN HET MOER

Leo Dufraing

Het Moer is gelegen in het noorden van de gemeente Merksplas en vormt het natuurlijk brongebied van de Noordermark. Het heeft een oppervlakte van 80 ha waarvan 60 ha eigendom is van het Agentschap Natuur en Bos.

Natte broekbossen met zwarte elzen, wilgen en een ondergroei met diverse zeggesoorten maken een groot deel uit van het gebied. Ook kruidenrijke graslanden met allerlei moerasvegetatie vindt men hier terug. Een tiental jaar geleden zijn tijdens de ruilverkaveling 5 poelen aangelegd, en werden enkele landbouwpercelen aan de buitenzijde van Het Moer afgegraven die in de winterperiode gedeeltelijk onder water staan. Moeraskartelblad is wel een van de blikvangers op deze percelen maar spijtig is ook de invasieve watercrassula die weelderig groeit op de drooggevallen oevers van de poelen de weilanden ingeslopen. In gans Het Moer kan men sporen van kwel waarnemen. De Moerloop, waarlangs een wandelpad aangelegd is, snijdt het gebied van noord naar zuid in twee. Hierlangs groeit een ruigtevegetatie met o.a. grote brandnetel, reuzenbalsemien en riet.



Sinds begin 2020 is regelmatig gezocht naar land- en waterslakken in het moer.

Landslakken werden geïnventariseerd door in de strooisellaag stalen te nemen op verschillende percelen waarbij gelet werd op droge en natte omstandigheden ter plaatse. Op meerdere plekken rond de aangeduide zwarte stippen op de kaart werd een klein monster genomen (met meestal minder dan 5 liter in zijn totaliteit), verzameld uit de bovenste humuslaag tot enkele cm in de vaste grond.

Waterslakken werden bemonsterd met een fijnmazig schepnet in de Noordermark naast Het Moer, in de Moerloop en in de poelen. Op de weilanden werd een bodemonmonster genomen op verschillende plaatsen in drooggevallen grachten en greppels (blauwe stippen).

Alle monsters werden thuis gewassen, gedroogd en op verschillende fracties tot op 1mm uitgezeefd. Het residu kleiner dan 3 mm werd onder een binoculair uitgezocht.

Landslakken

Zevenentwintig soorten werden herkend waaronder op twee plaatsen de weinig waargenomen Gestreepte korfslak, *Vertigo substriata* met 9 en 4 exemplaren. Deze wordt binnen België als zeer zeldzaam op www.waarnemingen.be aangegeven met slechts 4 locaties. Ze werd gevonden in 2 percelen aanliggend broekbos centraal gelegen in Het Moer, gescheiden door de Moerloop (witte stippen). Langs de bovenlopen in de Markvallei is deze soort nog op 4 andere plaatsen waargenomen: Papenvoort in broekbos tussen Moeraszegge, Bolkse Beek in Moeraszegge onder populieren, Elsakker tegen valhout in bos langs de Strijbeekse beek en in het Kerkemoer tussen afval langs koterijen. Een soort waar we dus zuinig op moeten zijn.



Links: vindplaats (witte stippen) van de Gestreepte korfslak in het gearceerde perceel en het driehoekig bebost gedeelte ernaast. Rechts, de biotoop waar ze is gevonden.

Waargenomen soorten landslakken in Het Moer:

1	Plompe dwergslak	10	Tandloze korfslak	19	Donkere glimslak
2	Slanke dwergslak	11	Dikke korfslak	20	Grofgestreepte glimslak
3	Barnsteenslak	12	Gestreepte korfslak	21	Kelder-glansslak
4	Langwerpige barnsteenslak	13	Dwerg-korfslak	22	Lookglansslak
5	Slanke barnsteenslak	14	Dwergpuntje	23	Bruine blinkslak
6	Glanzende agaathoren	15	Aardschijfje	24	Ammonshorentje
7	Geribde jachthorenslak	16	Grote kristalslak	25	Doorschijnende glasslak
8	Scheve jachthorenslak	17	Kleine kristalslak	26	Haarslak
9	Stekelslakje	18	Moeras-totslak	27	Zwartgerande tuinslak

Waterslakken

Twintig soorten werden gedetermineerd waarbij de Slaapslak, *Aplexa hypnorum* misschien wel de zeldzaamste waterslak van het Moer is. Ze werd in een greppel op één van de weilanden aangetroffen. Deze slak heeft zich aangepast in wateren die regelmatig droogvallen. De slaapslak zet, vanaf mei tot half augustus, gelatineuze eikapsels op vast substraat af die de droogte overleven. Ze komen nog in het najaar uit bij de eerste natte periode wanneer er terug water in de gracht staat, en overwinteren als klein slakje. In het voorjaar bij een watertemperatuur van +7°C worden de slakjes op 2 maanden volgroeid en geslachtsrijp. Kleine slakjes die toch voor een langere droge periode zijn uitgekomen zouden deze kunnen overleven.



De Amerikaanse schijfhoren, *Gyraulus parvus* eerder aangenomen als de Gladde schijfhoren, *Gyraulus laevis* in de Vallei van het Merkske, is op veel plaatsen in de Markvallei ingeburgerd, zowel in poelen als in waterlopen. In 2008 is deze slak voor het eerst in Nederland waargenomen en momenteel op verschillende plaatsen over het ganse land gevonden. Een exoot, afkomstig uit Noord-Amerika die waarschijnlijk ongewild door aquariumliefhebbers in de natuur is terecht gekomen en zich snel uitbreidt.

Deze soort is nog niet gemeld op www.waarnemingen.be !

In Europa wordt de soort gevonden in permanente en tijdelijke stilstaande wateren met een modderige bodem en veel onderwatervegetatie. Lege huisjes van sommige *Gyraulus* soorten lijken sterk op elkaar en zijn niet gemakkelijk op naam te brengen door hun kleine afmetingen, die meestal van onvolgroeide dieren zijn. Deze slak is nochtans gemakkelijk te determineren door een levend dier te observeren. Ze zijn te herkennen aan de grijze streep die langs door de tentakels loopt (op de fotos waar te nemen). Bij andere *Gyraulus* soorten is deze afwezig.



Waargenomen soorten waterslakken in Het Moer:

1	Platte pluimdrager	8	Posthorenslak	15	Glanzende schijfhoren
2	Vijverpluimdrager	9	Smurfslak	16	Gewone hoornschaal
3	Leverbotslak	10	Gewone schijfhoren	17	Moeras Hoornschaal
4	Moeraspoelslak	11	Riempje	18	Doffe erwtmossel
5	Ovale poelslak	12	Witte schijfhoren	19	Stompe erwtmossel
6	Puntige blaashoren	13	Amerikaanse schijfhoren	20	Scheve erwtmossel
7	Slaapslak	14	Vlakke schijfhoren	21	Erwtmossel sp.

Naaktslakken

Er werd niet specifiek naar naaktslakken gezocht. De waarnemingen betreffen slakken die in de grondstalen zaten of terloops gevonden werden.

1	Tijgerslak
2	Geulekte akkerslak
3	Rode wegslak
4	Bruine/Oranjebruine wegslak
5	Egelwegslak

Massale sterfte door de droogte

In de hete en droge zomer van 2022 was het grootste deel van het Moer uitgedroogd. Zo ook het grote afgegraven grasland in het zuiden van het gebied tegen Widar. Al vanaf de eerste droge periode in de lente kon men in iedere opgedroogde plas of greppel lege slakkenhuisjes waarnemen van o.a. Volgroeide moeraspoelslakken, Stagnicola palustris en zeer grote Leverbotslakken, Galba truncatula.

Eind juli was het water in de laatste ondiepe geulen geheel opgedroogd waardoor een massa slakken omkwamen. Vooral Puntige blaashorens, Physella acuta en Ovale poelslakken, Radix balthica werden gevonden (foto links). Om een inschatting te maken van het aantal slakken (ook die verborgen zaten onder de afgestorven vegetatie) en welke soorten er leven in zulke drassige weilanden werden op 27/7/2022 in de twee laatste drooggevallen geulen van ongeveer 2 m breed en 50 m lang, op 4 willekeurige plaatsen (twee per geul) monsters genomen van 25 cm op 25 cm tot op de vaste bodem.

Op 1470 stuks stopte de teller: 733 Ovale poelslakken, 438 Puntige blaashorens, 118 Erwtmossel sp., Euglesa spec. 86 Gewone schijfhorens, Planorbis planorbis 45 Glanzende schijfhorens, Segmentina nitida 27 Traktorwielletjes, Gyraulus crista 18 Vijverpluimdragers, Valvata piscinalis 3 Moeraspoelslakken en 2 Leverbotslakken. De meeste onvolgroeid. Dat zijn zowat 5.880 slakken en mossels per vierkante meter, en een totaal van 1.176.000 slakken



op deze twee stroken (200 vierkante meter), wat een fractie is van de totale oppervlakte van het grasland.

Dat de Moeraspoelslak zich niet thuis voelt op het ondiepe water is wel duidelijk, alhoewel er in de lente meerdere volgroeide dieren op het weiland aan de gracht lagen. Dit geldt niet voor de Leverbotslak, deze soort overleeft droge periodes door zich dieper in te graven, waar ze haar huisje afsluit, wat het kleine aantal waarnemingen rechtvaardigt. Bij een inventarisatie naar slakkendodende vliegen begin oktober, toen er terug zeer veel water op het grasland stond (foto rechts) werden een aantal slakken waaronder de Moeras-tolslak, *Euconulus alderi*, de Donkere glimslak, *Zonitoides nitidus* en de Dikke korfslak, *Vertigo antivertigo* maar ook de Leverbotslak (!) met meerdere exemplaren uit de vegetatie gesleept.

Ook de centrale gracht op het weiland lag vol met dode slakken (zie foto). Deze waren opmerkelijk groter. Op een open plaatsje (van ongeveer 30 cm op 70 cm) lagen er 1090: 760 Puntige blaashorens, 159 Ovale poelslakken, 30 Posthoornslakken, *Planorbarius corneus*, 2 Moeraspoelslakken, 11 Leverbotslakken, 9 Vlakke schijfhorens, *Hippeutis complanatus*, 2 Glanzende schijfhorens, 11 Gewone schijfhorens, 5 Amerikaanse schijfhoren, 84 Schijfhoren sp., *Planorbidae* indet. 26 Erwtmossel sp. en 1 Smurfslak, *Ferrissia fragilis*.

Op 31 augustus werd een laatste monster genomen uit één van de geulen en in de centrale gracht, waar de slakkenhuisjes na het uitzoeken in een aquarium gedropt werden. Wonderlijk dat er toch een tiental Puntige blaashorens deze extreme weersomstandigheden overleefd had.

In 2020, werd elke poel in de vallei van het Merkske (langs Belgische kant) gefotografeerd en geïnventariseerd. De resultaten zijn opgetekend zoals hieronder. Uit de 3 poelen gelegen op dit perceel

zijn alle slakken die erin gevonden werden ook op het grasland aangetroffen, behalve de Smurfslak, de Moerashoornschaal en de Amerikaanse schijfhoren. De Erwtmosseltjes en de Vlakke schijfhoren leven in de grachten waarvan deze laatste ook niet op het grasland gevonden is.

Dit onderzoek geeft een idee hoe massaal er ieder jaar terug lege niches ingenomen worden in drassige graslanden die in de zomer droogvallen en wat een positieve invloed dit heeft op de plaatselijk biotoop. Slakken verwerken afgestorven plantenresten. Insecten zoals kevers en vliegen komen af op hun kadavers om er zich in voort te planten. Dit komt ten goede aan vogels zoals watersnippen, kieviten en graspiepers. Ze zoeken naar de larven maar halen ook kalk uit de slakkenhuisjes die nodig is voor aanmaak van hun eieren. Een nieuwe generatie slakken heeft opnieuw die kalk nodig voor de opbouw hun huisjes.

Uiteindelijk zullen de slakkenhuisjes volledig afbreken en zal de kalk die ze achterlaten in de bodem terecht komen wat de vegetatie ten goede komt. Zo is de kringloop rond.



- Puntige blaashoren
- Ovale poelslak
- Posthoornslak
- Smurfslak
- Gewone schijfhoren
- Amerikaanse schijfhoren
- Glanzende schijfhoren
- Traktorwielkje
- Moerashoornschaal

VIJFTIG JAAR FLORISTISCH ONDERZOEK IN HET MERKSKE

Charles Schils

In het weekend van 9 tot 12 juni 2022 waren een dertigtal floristen uit heel Nederland aanwezig op het Floronkamp. Doel was om zoveel mogelijk kilometerhokken te strepen in het stroomgebied van het Merkske en naaste omgeving. Het kamp werd ingeleid door een excursie onder leiding van boswachters Bart Hoeymans en Ted Overmeer.



◀ Ted Overmeer ▶ Bart Hoeymans
(foto: Willemien Troelstra)



Floristen speurend in het veld
(foto: Willemien Troelstra)

Strepen betekent dat een groep een kilometerhok doorkruist en elke soort die aanwezig is digitaal invoert. Van zeldzamere of om andere redenen belangrijke soorten wordt ook een schatting van aantallen gemaakt.

Nou is het gebied al erg grondig onderzocht. In 2015 is er ook al de duizendsoorten dag gehouden. Waarom dan dit kamp?

In 1972 is door een tweetal onderzoekers, Jaap Mennema en Ruud van der Meijden, bekende floristen werkzaam bij het Rijksherbarium samen met vier Leidse biologiestudenten eenzelfde soort onderzoek uitgevoerd. Het gebied was toen in Nederlandse natuurkringen nog vrij onbekend. Ze inventariseerden 24 kilometerhokken. De publicatie 1 van de resultaten leidde tot de conclusie dat in het gebied een aantal voor Nederland unieke soorten voorkwamen die van nationale betekenis zijn. Het ging met name om soorten van beekdalgraslanden als Knolsteenbreek, Grote pimpernel en Moesdistel en van beek begeleidende bossen als Slanke sleutelbloem, Muskuskruid en op één plek Witte rapunzel. Hun voorkomen is vooral te danken aan de toestroom van kalkhoudend kwelwater uit diepere grondlagen.



Moesdistel en Slanke sleutelbloem, twee van de soorten die het gebied uniek maken.
(Foto's: Wim Verschraegen)

Destijds was in het gebied slechts 70 ha beschermd. Er is na die tijd heel veel geld geïnvesteerd, het gebied maakt nu deel uit van het Natuurnetwerk en door aankoop zijn 1200 ha. beschermd en in het aangrenzende Vlaamse deel nog eens 700 ha. Omdat het onderzoek precies vijftig jaar geleden plaatsvond, was dit een goede aanleiding om dit samen met Floron en de hulp van Staatsbosbeheer en het Agentschap voor Natuur en Bos te herhalen.

Benieuwd naar wat er in 50 jaar veranderd is werden er 18 kilometerhokken gestreept die ook in 1972 gestreept zijn. Er werd enkel aan Nederlandse zijde gestreept.



Figuur 1 ingevoerde waarnemingen in het weekend 9-12 juni

18 hokken	1972	2022
Aantal soorten	375	477*
Zeldzaam totaal	30	41
Zeldzaam (z)	21	27
Zeer Zeldzaam (zz)	5	12
Uiterst Zeldzaam (zzz)	4	2
* In heel 2022 werden 531 soorten gevonden		

Deze soortentoe name heeft ook met de inzet te maken hebben. In 1972 werd het onderzoek binnen één werkweek door slechts 6 personen uitgevoerd. In een uitgebreid onderzoek 2 eind jaren tachtig werden in het gebied al 461 soorten gevonden waaronder twee uiterst zeldzame soorten: Karwijselie en Paardenhaarzegge. Beiden planten waren niet eerder aangetroffen. Overigens zijn 47 soorten van de lijst van 1972 niet meer teruggevonden.

Winnaars

De soorten die in 1972 niet aangetroffen werden kun je grofweg in vier groepen verdelen

Tussen haakjes vermeld:

a = algemeen; z = zeldzaam; zz = zeer zeldzaam; zzz = uiterst zeldzaam (in Nederland)
aantal km.hokken 1972/aantal km.hokken 2022 (max = 18)

1. Nieuwkomers

Door klimaatverandering, internationaal verkeer, ... komen allerlei soorten uit het buitenland hier terecht. Sommige soorten slagen erin zich blijvend te vestigen. Een vijftigtal soorten die niet op de lijst uit '72 stonden hebben zich pas na 1900 in ons land gevestigd.

De meeste vonden we in één of enkele kilometerhokken, andere zijn inmiddels wijd verspreid zoals Zwart tandzaad (a 0/11), Bezemkruid (a 0/12), Hoge fijnstraal (a 0/10) en Reuzenbalsemien (a 0/13).

2. Akkers

Er zijn akkertjes voor vogels en voor flora aangelegd. In de florakkers zijn soorten ingezaaid. Vijf soorten die landelijk zeldzaam zijn komen er voor Valse kamille (z 0/3), Slofhak (z 0/3), Korensla (zz 0/2), Franse silene (zz 0/2) en Dreps (zz 0/1). Akkers omringden vroeger de boerengemeenschappen van Castrelé en Hal. Soorten als Gele ganzenbloem (a 11/3), Eenjarige hardbloem (a 11/0) en Kleine brandnetel (a 13/3) leggen het af, waar Perzikkruid (a 11/17), Gewone melkdistel (a 4/11) en Gekroesde melkdistel (a 2/15) wel bij varen.

3. Vennen

Zo'n 10-15 jaar geleden is er op de Castelresche Heide een zevental grote vennen uitgediept. Al of niet geholpen door watervogels heeft zich langs de randen en op de zomers droogvallende oevers een heel scala van voor een deel zeldzame water- en pionier planten gevestigd die kenmerkend zijn voor voedselarm water. Onder meer Gesteeld glaskroos (z 0/4), Moerashertshooi (z 0/5), Pilvaren (z 0/5), Ondergedoken moerasscherm (z, 0/1), Dwergglas (z 0/3), Klein vlooienkruid (z 0/3), Slijkgroen (z 0/1), Muizenstaartje (z 0/1) en Dwergbloem (zz 0/1). Grondster (z 2/7) is als enige uit dit rijtje ook in 1972 aangetroffen. Helaas duiken in dit biotoop Watercrassula (0/7) en Schijngnadekruid (0/3) sinds enige jaren invasief op.

4. Blauwgrasland

De laatste jaren vestigen zich druppelsgewijs, mogelijks geholpen door aanvoer via maaimachines van elders-, soorten van blauwgrasland in het gebied. Karwijselie (zzz 0/4) en Paardenhaarzegge (zzz 0/1) werden eind jaren tachtig al in het gebied aangetroffen. De laatste jaren gevolgd door Blauwe zegge (a 1/9), Zeegroene zegge (a 0/6), Spaanse ruiter (z 0/4), Moeraskartelblad (z 0/6), Gevlekte orchis (a 0/5) en Blonde zegge (z 0/2). Het gras Bevertjes hoort ook in deze rij en is dit jaar – als enige soort- nieuw gevonden. Het gaat dus goed met deze soorten van onbemeste graslanden op vochtig tot natte matig voedselarme grond, met name op die percelen waar de toplaag afgegraven is.

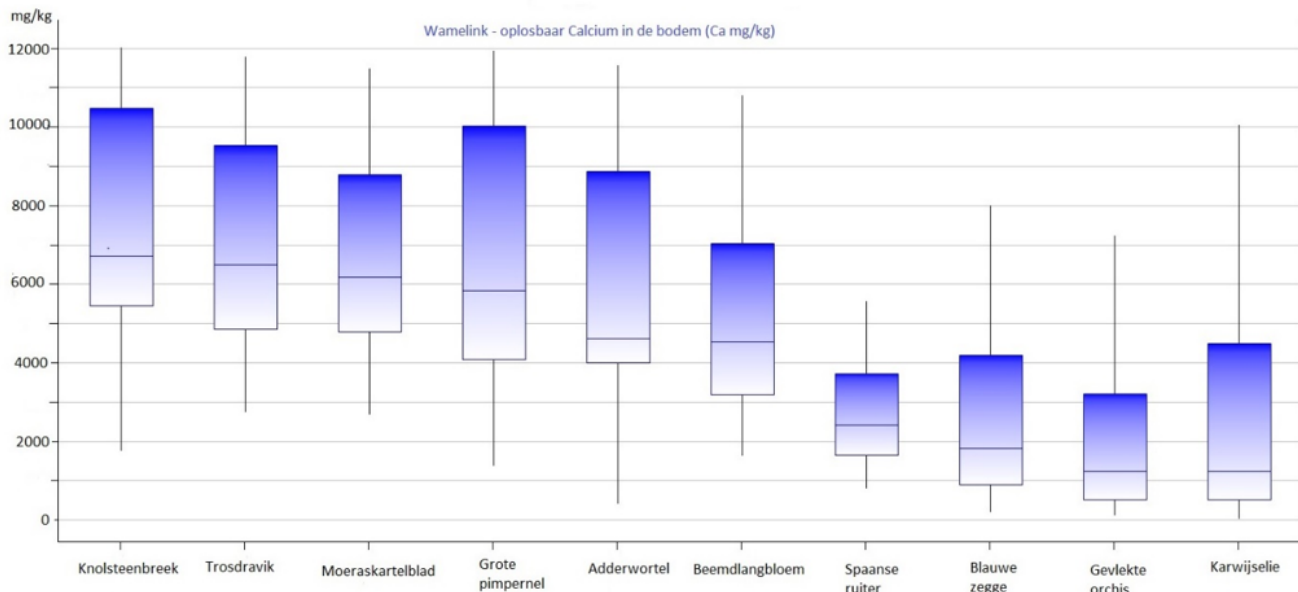


Twee blauwgraslandsoorten, Bevertjes en Moeraskartelblad nieuw in het gebied.
 (Foto's: Wim Verschraegen)

Verliezers

1. Matige bemeste graslanden op vochtige en natte grond

De iconen van het gebied lijken in hun verspreiding achteruit te gaan. Sterke afname zien we o.a. bij Knolsteenbreek (zz 15/6), Beemdlangbloem (11/6), Grote pimpernel (z 14/7), Gewone dotterbloem (a 13/7) en Wilde bertram (a 11/4), terwijl Groot streepzaad (a 5/0), Kale vrouwenmantel (z 2/0) en Adderwortel (z 1/0) niet meer gevonden zijn.



Figuur 2: Tien graslandsoorten uitgezet tegen de hoeveelheid oplosbaar kalk in de bodem. Soorten die achteruitgaan concentreren zich aan de linkerkant, soorten die toenemen aan de rechterkant. (Bron Synbiosys)

In figuur 2 zie je tien van bovengenoemde graslandsoorten gesorteerd naar optimaal kalkgehalte in de bodem. Het valt op dat de soorten die achteruitgaan zoals Knolsteenbreek, Grote pimpernel en Trosdravik alle drie links in de grafiek staan, terwijl de soorten die toenemen aan de rechterkant staan. Het lijkt erop dat de soorten van vochtige omstandigheden die aangewezen zijn op kalkrijke kwel achteruitgaan gaan. Dit beeld is niet éénduidig, soorten van natte omstandigheden en kalkrijke kwel zoals Moesdistel (zz 3/9), kleine watereppe (a 0/7) en Stijve zegge (a 0/7) doen het relatief goed. Mogelijk is toch de kweldruk (en daardoor de stijghoogte van kalkrijk kwelwater) hier en daar verminderd waardoor het planten in iets hoger gelegen graslanden niet meer bereikt.

2. Natte heide

Rond 1900 bestond het hele gebied voor 80% uit droge en natte heide. In de jaren dertig is deze heide ontgonnen en in de jaren daarna als gras- en maïsland gebruikt. In de jaren 70 waren er nog enkele plukjes heide en groeiden er nog wat heischrale graslandsoorten in bermen. De meest gevoelige soorten zijn verdwenen zoals Veenbies (z 6/0), Heidekartelblad (z 5/0) en Liggende vleugeltjesbloem (z 1/0), maar ook algemene soorten als Dopheide (a 13/6) en Wide gagel (a 9/2) tref je minder. Op enkele plekken worden Klokjesgentiaan (a 1/2), Moeraswolfsklauw (a 1/2), Kleine zonnedauw (a 0/7) en Bruine snavelbies (a 1/6) langs de vennen van de Castellesche Heide wel aangetroffen.

3. Bosplanten

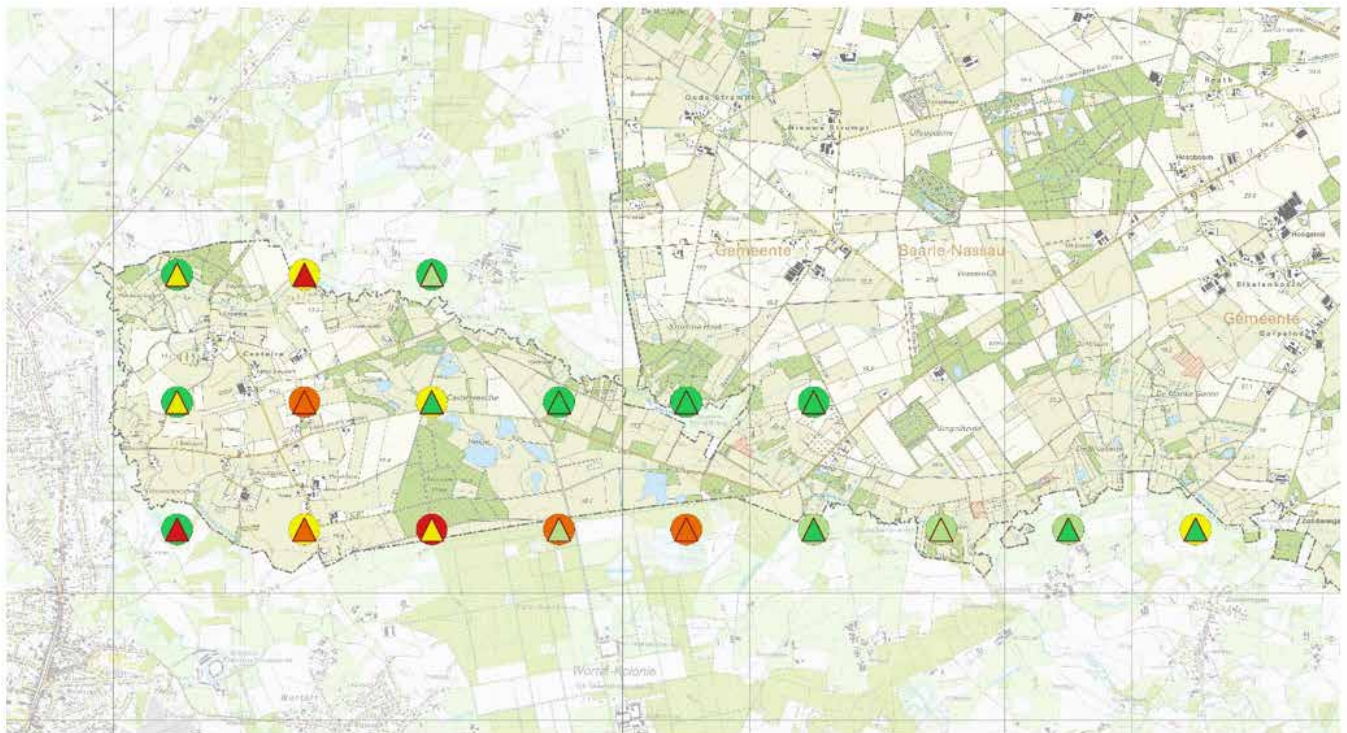
Slanke sleutelbloem is ook een icoon van het gebied en groeit in bossen en dotterbloemgraslanden langs bosranden. Bert Maes geeft in zijn boek 3 een lijst van oud-bosindicatoren. Omdat houtige gewassen nogal eens aangeplant worden heb ik alleen gekeken naar kruidachtige planten in deze lijst. Er kwamen in 1972 zestien soorten van deze lijst in het gebied voor. Je zou verwachten dat deze groep in vijftig jaar tijd flink zou zijn toegenomen. Dat blijkt niet het geval. Er worden er twaalf teruggevonden. Witte rapunzel (zzz 1/0), Echte guldenroede (z 7/0), Pluimzegge (a 7/0) en Hengel (a 2/0) niet meer. Ook is de gezamenlijke presentie van de groep teruggelopen (76/48), waaronder ook Slanke sleutelbloem (z 6/2) en Veelbloemige salomonszegel (a 8/2). Waarschijnlijk speelt stikstof hier een rol. In het overgrote deel van het gebied worden graslanden gemaaid, niet of weinig bemest en het maaisel afgevoerd. In bossen en bosranden is dit niet het geval en treedt verrijking op, zoals Reuzenbalsemien (a 0/13) in natte/vochtige bossen, bramen en varens. Ook soorten van bosranden van stikstofrijke, vochtige grond zoals Look-zonder-Look (a 0/6), Stinkende gouwe (a 0/5), Akkerkool (a 2/13), IJle dravik (a 0/15) en Late guldenroede (a 0/6) ontbraken 50 jaar geleden nagenoeg.

Rijk en arm

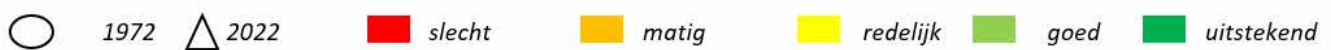
De toename van het aantal soorten geldt niet voor elk kilometerhok. In vijf van de achttien hokken is het aantal soorten gedaald, in twee zelfs met 40-50%. Mennema's berekende destijds een floristische waardering van elk kilometerhok. Hij baseerde zijn berekening op het aantal soorten, het aantal zeldzame soorten en de zeldzaamheid van ecotypen. Hij wees de zeven waardevolste hokken aan. Als je zijn ingewikkelde statistische berekening vereenvoudigt en beperkt tot aantal soorten en zeldzame soorten per hok dan kom je globaal tot hetzelfde resultaat. Als je dit vervolgens toepast op de gegevens van 2022, dan verschuift het beeld sterk. De drie westelijke hokken, Schrans- en Hoekbeemden, uitstekend in 1972, kwalificeren zich nu als slecht tot redelijk. Terwijl de hokken in het midden van het stroomgebied zoals Vosterschoor en Broskens sterk zijn verbeterd (figuur 3). De westelijke hokken worden voor het grootste deel nog intensief agrarisch gebruikt in tegenstelling tot het middendeel dat grotendeels natuurgebied is.

Alles overziend kun je stellen dat door de grootschalige omzetting in natuurgebied belangrijke waarden behouden zijn. In delen waar dit niet gebeurd is, zijn die waarden verloren gegaan. Zonder maatregelen zou dit waarschijnlijk het lot van het hele gebied geweest zijn.

Ook is door de aanleg van akkers, vennen en ontgronding een leefgebied geschapen voor tal van soorten die elders zeldzaam zijn. Voor Nederland unieke soorten die het goed doen zijn Moesdistel, Paardenhaarzegge en Karwijselie, terwijl soorten als Knolsteenbreek, Grote pimpernel en Slanke sleutelbloem enigszins onder druk te lijken staan, mogelijk door een verminderde kweldruk. De uitdaging is om ál deze soorten te behouden en voorwaarden te scheppen voor de terugkeer van soorten van vochtige heiden en heischrale graslanden. Wellicht kan het gebied ook een rol spelen bij het veiligstellen van de populatie van Witte rapunzel in de Baronie.



Figuur 3 Floristische waardering op basis van aantal soorten en aantal zeldzame soorten.



Met dank aan

Jacques Rovers en Rob Vereijken (Floron district 23) voor het mede-organiseren van het kamp en beoordelen van de tekst, Laurens Sparrius (Floron) voor het beschikbaar stellen van inventarisatiegegevens en advies, Leni Duistermaat (Naturalis) voor het opduikelen van de map met streeplijsten uit 1972, Ted Overmeer (SBB) en Bart Hoeymans (ANB) voor hun inzet en hulp tijdens het kamp.

Bronnen

1. Mennema, 1973 Een vegetatiewaardering van het stroomdallandschap van het Merkske (N.-Br.), gebaseerd op een floristische inventarisatie. *Gorteria* 6, 159-179
2. Zadelhoff, F.J. van, 1989 Eindrapport Merkske onderzoek. Een hydro-geologisch en vegetatiekundig onderzoek ten dienste van het natuurbeschermingsbeleid.
3. Maas, Bert, 2021 Atlas wilde bomen en struiken. Pictures Publishers

EXTRA MAAIEN VAN ENKELE BOTANISCH WAARDEVOLLE GRASLANDEN IN HET MERKSKE

Hans Backx (Adviseur ecologie Staatsbosbeheer)

Staatbosbeheer heeft in 2022, naast het reguliere beheer, verschillende aanvullende maatregelen uitgevoerd. Deze worden kort beschreven in deze bijdrage.



Figuur 1. Graslanden die extra gemaaid worden via de leefgebieden subsidie Noord-Brabant.

Vanaf 2022 krijgen enkele graslanden jaarlijks een tweede maaibeurt, dit voor de periode van vijf jaar. Dit is mogelijk via subsidie van de provincie Noord-Brabant (leefgebieden). De tweede maaibeurt is nodig omdat de graslanden, o.a. door droogte, te ruig zijn geworden. Door de droogte daalt het waterpeil in de bodem waardoor zuurstof dieper de bodem in kan dringen. Dit stimuleert de bacteriële activiteit en hier mee allerlei afbraakprocessen. Dit leidt tot het vrijkomen van extra voedingsstoffen waar snel groeiende soorten gebruik van maken.

Door deze verruiging komen veel soorten in de knel. Dit zijn juist de (zeer) zeldzame soorten die voorkeur hebben voor (matig) voedselarme omstandigheden zoals Kleine valeriaan, Knolsteenbreek, Brede orchis etc. Door de huidige droge jaren en de verhoogde stikstofdepositie zijn meerdere maaibeurten per jaar noodzakelijk om het milieu toch enigszins voedselarm te houden. Staatbosbeheer kon hier in de afgelopen periode echter niet aan voldoen en de verruiging heeft zich sterk voortgezet. Een vereiste van deze subsidie is dat de ontwikkelingen worden opgevolgd. Een aantal geselecteerde percelen wordt om het jaar volledig gemonitord waarbij gekeken wordt of doelsoorten positief reageren. Aangezien dit project net is opgestart is het nog te vroeg om al over enige ontwikkeling te rapporteren. Hier zal in een latere nieuwsbrief zeker op teruggekomen worden.



Figuur 2. Verruigd grasland, met daarin riet algemeen aanwezig. In dit grasland komen nog enkele exemplaren van kleine valeriaan voor (niet-bloeiend exemplaar).

Extra maaien is echter niet het enige wat nodig is om de botanisch rijkdom weer terug te doen keren. Verruigde, gras gedomineerde vegetaties hebben in het algemeen een viltige, gesloten mat net boven het maaiveld. Maaien laat deze mat in het algemeen intact terwijl hier eigenlijk open plekken in gevormd zouden moeten worden. Deze zijn essentieel voor het kiemen van tal van soorten. Om na te gaan of het creëren van zulke plekken leidt tot een snellere vestiging van doelsoorten, heeft Staatsbosbeheer op een aantal plekken de grasmat volledig verwijderd. Dit zijn kleine plotjes die verspreid over enkele graslanden liggen. Deze zullen jaarlijks worden gemonitord om zo een beeld te krijgen of er in de zaadbank doelsoorten aanwezig zijn. Ook hierover zal in een latere nieuwsbrief op worden teruggekomen.



Figuur 3. Voorbeeld van een plek waar de grasmat volledig is verwijderd om na te gaan of dit de kieming van doelsoorten stimuleert. Al snel werden de eerste soorten waargenomen (rechtse foto).

KORSTMOSSEN

Ted Overmeer (boswachter Staatsbosbeheer)

Korstmossen worden helaas door veel mensen overgeslagen, want “het is een saaie, kleine en lastige groep”. Er zijn echter een aantal zeer fraaie korstmossen te vinden en lang niet alle soorten zijn moeilijk te determineren. Ook vertellen korstmossen veel over het gebied en de terreinomstandigheden.

Korstmossen behoren eigenlijk meer tot de paddenstoelengroep dan tot de mossengroep. Korstmossen zijn daarom ook gemakkelijk van de mossen te onderscheiden doordat ze vaak meerdere kleuren en vormen hebben en niet doorsnee groen zijn zoals een bladmos. Korstmossen ontstaan door de samenwerking van schimmels met blauwwieren of algen. Hierdoor kunnen korstmossen op veel verschillende locaties groeien zoals hout, steen en op de bodem. Er zijn veel verschillende vormen korstmossen. Zo heb je platte soorten, soorten met lobben en soorten die vertakt zijn.

Er zijn in het beekdal aan de Nederlandse zijde in totaal **220 soorten** waargenomen waaronder een aantal (zeer) zeldzame en kenmerkende soorten. Van de Belgische zijde zijn er nog maar weinig gegevens bekend.

Een soort die het erg goed doet is het **Hamsteroortje**, *Normandina pulchella*. Deze komt vooral voor op bomen met een gladde bast zoals wilgen en beuken, het liefst in de schaduw.

Gewoon schriftmos, *Graphis scripta* lijkt zich ook sterk uit te breiden en deze is te vinden op allerlei bomen.



Hamsteroortje, *Normandina pulchella*

Gewoon schriftmos, *Graphis scripta*



Kenmerkendesoortenvanhetbeekdalzijn **Rivierschriftmos**, *Alyxoria culmigena* en het zeldame **Groen schorssteeltje**, *Chaenotheca brachypoda*. Beide soorten komen uitsluitend voor op bomen en vaak in de buurt van water. Het Groen schorssteeltje is vooral te vinden op oude bomen, voornamelijk schietwilgen, maar de soort wordt ook wel eens op oude eiken, knotwilgen en essen waargenomen. Ook al wordt de soort meestal waargenomen in de buurt van water zoals het Merkske, de soort houdt niet van nattigheid. Het Groen schorssteeltje groeit dan ook diep weggestopt in diepe groeven van de schors.



Het kleine en zeldzame groen schorssteeltje, *Chaenotheca brachypoda* diep weggestopt in de groeven van van een oude schietwilg

Ook oude muurtjes of, zoals in het Groeske, oude betonnen telefoonmasten, zijn in trek bij op steen groeiende korstmossen. Hier komen veelsoorten voor in vele kleuren en vormen, zoals het **Oranje dooiermos**, *Xanthoria calcicola* de **Sinaasappelkorst**, *Calogaya pusilla* en de **Kastanjebruine schotelkorst**, *Lecanora campestris*. Op zo'n mast kunnen zomaar vijftien soorten korstmossen gevonden worden.



Het Oranje dooiermos, *Xanthoria calcicola* omgeven door Steenpurperschaaltje, *Lecidella stigmatea*

Net als bij planten heb je ook bij korstmossen soorten die parasiteren op andere korstmossen. Sommige parasiterende mossen zijn met het blote oog bijna niet te zien en moeten daarom vaak onder de microscoop gedetermineerd worden. Andere zijn juist erg opvallend. Een mooi voorbeeld hiervan is de **Duindaalder**, *Diploschistes muscorum*. Deze soort komt op allerlei plekken voor en kan ook op verschillende soorten parasiteren. Het meest wordt de Duindaalder gevonden op zandige en zonnige locaties.

Het vrij zeldzame parasitaire korstmos, Duindaalder, *Diploschistes muscorum*.



Gevorkt heidestaartje, *Cladonia furcata* op een recent afgegraven perceel

Ook heb je soorten die op de grond groeien, de meeste op een zandige bodem zoals bijvoorbeeld heideterreinen of droog schraalgraslanden. Hier kunnen fraaie soorten voorkomen zoals **heidestaartjes**, **rendiermossen** of **bekermossen**.

Om deze soorten te behouden is de aanwezigheid van open plekken in de vegetatie noodzakelijk.

Diverse korstmossen laten ons zien hoe het gesteld is met de luchtkwaliteit. Een voorbeeld hiervan is het **Groot dooiermos**, *Xanthoria parietina*. Deze soort groeit erg goed op locaties met een hoge stikstofdepositie. Groot dooiermos is mede daardoor een van de meest algemene soorten in het beekdal. **Baardmossen** (genus *Usnea*) daarentegen hebben erg schone lucht nodig. Daarom komen deze soorten op een aantal locaties in Scandinavië en in de Alpen talrijk voor terwijl baardmossen in België en Nederland een zeldzame verschijning zijn. In het beekdal is tot zover bekend één zeer klein exemplaar gevonden. Omdat de determinatie van baardmossen erg lastig is en deze onder de microscoop bekeken moeten worden is het nog onbekend om welk soort baardmos het gaat.



Baardmos spec., *Usnea spec.* Ter illustratie van de grootte is op de achtergrond een stukje prikkeldraad te zien.



Groot dooiermos, *Xanthoria parietina*, één van de algemeenste soorten in het Merkske.

BEEKHERSTELPROJECT HET MERKSKE – ONDERZOEKEN

Waterschap Brabantse Delta & Provincie Antwerpen

Hoewel 't Merkske en omliggend beekdal een grote ecologische waarde hebben, wordt nog niet voldaan aan de doelen ten aanzien van waterkwaliteit en ecologie uit de Kaderrichtlijn Water (KRW). Nederlandse en Vlaamse overheden staan voor de opgave om, in samenwerking met andere gebiedspartners, ervoor te zorgen dat in 2027 de gebiedsgerichte maatregelen zijn getroffen, waardoor de KRW-doelen alsnog worden behaald. Hiertoe is in 2017 een Integraal Waterproject Merkske opgestart. De belangrijkste beoogde beekherstelmaatregel is het verhogen van de beekbodem door zand en beekhout in te brengen.

De knelpunten uit de KRW die men hiermee wil oplossen zijn:

- Gebrek aan blad, hout en zand in de beek, waardoor de kenmerkende macrofauna slechts ten dele voorkomt.
- Lokaal te diepe insnijding van de beek, wat zorgt voor te lage grondwaterstanden in de aanliggende natuurterreinen met grondwaterafhankelijke natuurdoelen.
- Te lage stroomsnelheid in de zomer, waardoor er te weinig stroom minnende beekvissen voorkomen.

In 2022 hebben provincie Antwerpen en waterschap Brabantse Delta belangrijke stappen gezet richting beekherstel in het Merkske. Enerzijds moeten twee veldproeven meer inzicht en praktijkervaring geven rondom de gewenste “bouwen met natuur”-maatregelen. Daarnaast is er om de haalbaarheid en de hydrologische effecten hiervan te bepalen een gezamenlijke hydrologische studie gestart.

Veldproeven “Bouwen met Natuur”

In het voorjaar van 2022 zijn in het Merkske op een traject van ongeveer een 0,5 km diverse takkenbossen aangebracht (traject 1). In oktober 2022 is de tweede veldproef van start gegaan waarbij een traject van vergelijkbare lengte uit onderhoud genomen is (traject 2). Op afbeelding 1 zijn de locaties van beide veldproeven weergegeven.

Afbeelding 1: Locaties veldproeven



Beide veldproeven zijn gericht op het opdoen van praktijkervaring rondom kleinschalige beekherstelmaatregelen vanuit het principe “Bouwen met Natuur”. Voorbeelden hiervan zijn:

- Takkenbossen in de beek leggen om stroomvariatie aan te brengen (Afbeelding 2). Met het inbrengen van hout in diverse vormen (stammen, takkenbossen, stronken) ontstaat meer structuurvariatie en daarmee habitats voor diverse soorten;
- Aangepast maaibeheer toepassen (in de praktijk betekent dat minder of niet meer maaien);
- Beekbodempfhoging door zandsuppletie om grondwater langer vast te houden.

Met het toepassen van deze maatregelen ontstaan er betere leefomstandigheden voor planten en dieren die in de beek thuishoren. De samenhang van die maatregelen bepaalt de effectiviteit ervan.

De locaties zijn zo gekozen dat er geen nadelig hydrologisch effect verwacht hoeft te worden naar agrarische percelen. Ook zijn de pilots afgestemd met de directe belanghebbenden en is het netwerk vanuit het Integraal Waterproject Merkske geïnformeerd. Beide locaties zijn voorzien van een informatiebord dat ook meer informatie geeft over de veldproeven (afbeelding 3).



Afbeelding 2: Voorbeeld takkenbos traject 1

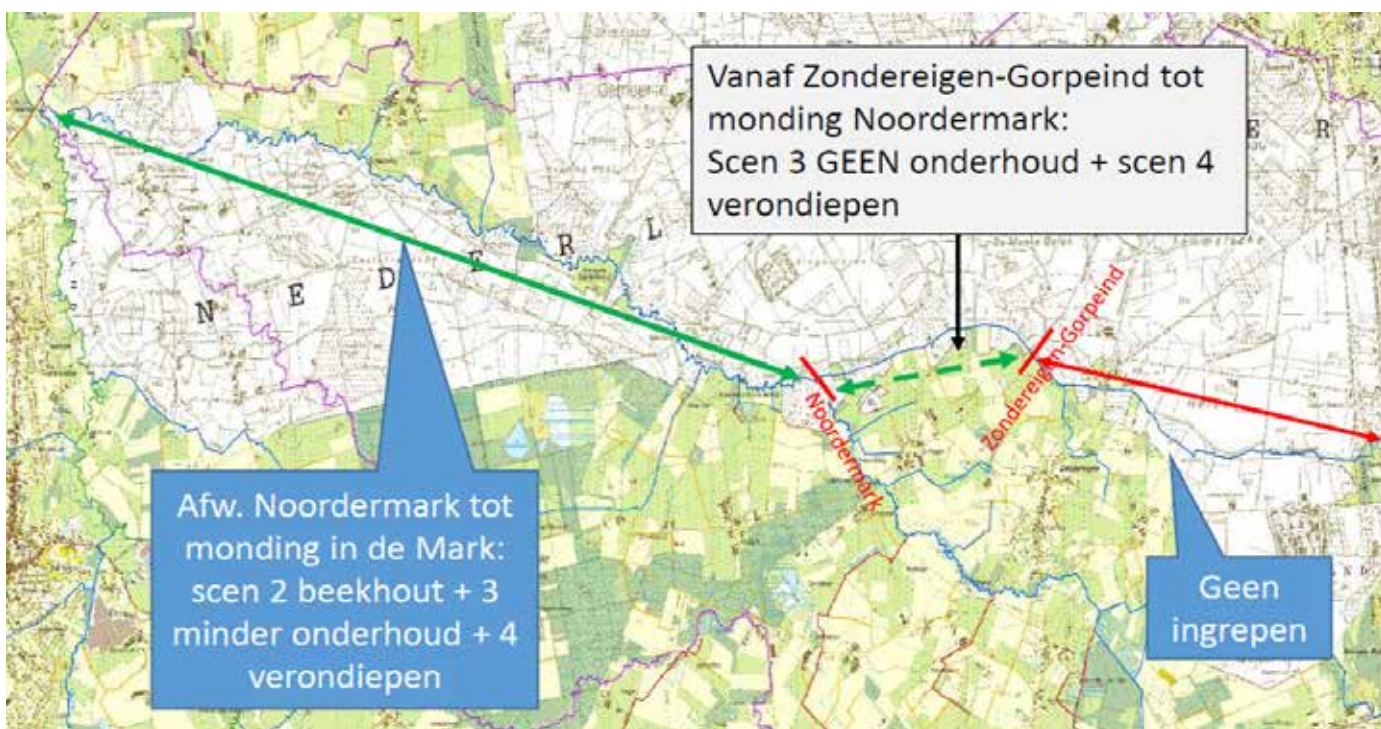


Afbeelding 3: Informatiebord veldproeven “Bouwen met Natuur”

Monitoring

Beide veldproeven lopen 2 jaar. Gedurende die periode monitoren het waterschap en de provincie Antwerpen de grond- en oppervlaktewaterstand in de omgeving. Daarvoor staan er verschillende peilbuizen in het gebied en wordt ook het peil van het Merkske op meerdere locaties opgevolgd. Ook vindt er ecologische monitoring plaats: jaarlijks worden de vissen en macrofauna bemonsterd. Gelijktijdig worden ook topografische opmetingen gedaan om de evolutie van de beekbodem op te volgen. Voor aanvang van de proeven werd de uitgangssituatie vastgelegd. Na die periode bekijken beide organisaties de resultaten van de proeven. Dan kan beoordeeld worden of de takkenbossen permanent in de beek kunnen blijven liggen en of het aangepast maai-beheer voortgezet wordt. Op basis van de resultaten zal ook bekeken worden hoe “bouwen met natuur”-maatregelen in het Merkske verder kunnen worden geconcretiseerd.

Afbeelding 4: Combinatiescenario



Uitgebreide hydrologische modellering

Naast deze veldproeven hebben provincie Antwerpen en waterschap Brabantse Delta in 2022 een hydrologische modelstudie gestart naar het effect van de eerdergenoemde beekherstelmaatregelen. KRW-doelstellingen geven randvoorwaarden voor de gewenste stroomsnelheden en waterpeilen in de beek. Met computermodellen is getoetst of de voorgenomen maatregelen een positief effect hebben op de stroomsnelheden en wat het effect is op het grondwaterniveau op de omliggende gronden. Hiervoor is een gekoppeld oppervlaktewater- en grondwatermodel gebouwd specifiek voor het stroomgebied van het Merkske waarmee deze effecten inzichtelijk gemaakt kunnen worden.

Met dit model is de huidige situatie doorgerekend (referentie), de afzonderlijke beekherstelmaatregelen (takkenbossen, minder onderhoud en zandsuppletie) voor het hele stroomgebied (scenario 2,3 en 4) en een combinatiescenario (scenario 5). Hoe het combinatiescenario in het rekenmodel is toegepast, wordt in afbeelding 4 weergegeven.

Tabel 1: Effecten van beekmaatregelen op grondwaterstanden en enkele landgebruiksfuncties

Scenario	Grondwaterstanden	Landbouw	Natuur	Bebouwing
2. Beekhout	Verhoging alleen in beekzone	Beperkt	Beperkt	Verwaarloosbaar klein
3. Extensief maaien	Marginaal effect	Verwaarloosbaar klein	Verwaarloosbaar klein	Verwaarloosbaar klein
4. Zandsuppletie	Verhoging vnl. in beekzone	Beperkt	Beperkt	Verwaarloosbaar klein
5. Combinatiescenario	Verhoging vnl. in beekzone	Beperkt	Beperkt	Verwaarloosbaar klein

Hierna worden eerst de rekenresultaten van de huidige situatie beschreven ten opzichte van de verschillende functies in het stroomgebied van de Het Merkske (referentiescenario).

Grondwater voor landbouw

Volgens de berekeningen treedt in de huidige situatie in grote delen van het stroomgebied van 't Merkske aanzienlijke droogteschade voor de landbouw op: van 15 tot 25 procent van de maximale landbouwopbrengst en in de droogste delen van het stroomgebied zelfs meer dan 25 procent. De huidige natschade is in het overgrote deel van het stroomgebied van 't Merkske beperkt (minder dan 10 procent). Alleen in de laagste delen van het stroomgebied, voornamelijk het beekdal van 't Merkske, treedt in de huidige situatie substantiële natschade op: lokaal tot meer dan 50%. Droogte- en natschade beschrijven de minder opbrengst t.o.v. het ideaal omdat een perceel te droog of te nat is.

Grondwater voor terrestrische natuur

In de huidige situatie ligt de voorjaarsgrondwaterstand vooral te laag in de laagste delen van het beekdal van 't Merkske. Dit in het bijzonder in de percelen met natuurambitietypen nat schraalland, vochtig hooiland, moeras en rivier- en beek begeleidend bos. Hier wordt op verschillende plaatsen een voorjaarsgrondwaterstand berekend die 25 cm tot meer dan 50 cm te laag is. In de hogere delen van het stroomgebied, waar drogere natuurtypen worden nagestreefd, wordt over het algemeen geen te lage voorjaarsgrondwaterstand berekend. Slechts voor enkele locaties wordt in de huidige situatie een te lage zomergrondwaterstand berekend. Dit betreft een beperkt aantal percelen met ambitiebeheertypen zwak gebufferde vennen en zuurven of hoogveenven. Voor de ontwikkeling van deze ambitiebeheertypen zakt de zomergrondwaterstand in de huidige situatie te diep weg, veelal tot meer dan 50 cm.

Aquatische natuur

Voor de Kaderrichtlijn Water dient er in natuurlijke waterlopen voldoende stroomsnelheid en waterdiepte te zijn in de droge maanden. Bij lage zomerafvoer worden de doelen voor stroomsnelheid en waterdiepte niet gehaald. Ook bij normale zomerafvoer worden in het bovenstroomse gedeelte van 't Merkske de doelen niet gehaald. Benedenstrooms van de monding van de Noordermark wordt bij die afvoer wel voldoende stroomsnelheid berekend.

Vervolgens is gekeken wat de hydrologische effecten van de beekherstelmaatregelen kunnen zijn:

Aanbrengen hout in de beek

Het aanbrengen van hout in de beek leidt tot een verhoging van grondwaterstanden van ± 20 tot ± 30 cm bij de beek, waarbij het effect zich uitspreidt tot maximaal ongeveer 400 meter aan weerszijden van de beek (Tabel 1). De berekende stroomsnelheid en waterdiepte nemen bij alle afvoersituaties toe, maar niet overal in de beek in dezelfde mate. Gemiddeld gezien, zorgt het aanbrengen van hout in de beek voor het bereiken van voldoende stroomsnelheid en waterdiepte in de zomer (Tabel 2).

Verminderd beekonderhoud

Minder maaien leidt volgens de berekeningen tot een maximale grondwaterstandsverhoging van 5 cm. In alle afvoersituaties neemt de stroomsnelheid af. In de winter kan de beekwaterstand op plekken 10 tot 20 cm stijgen. In de zomer verandert de waterdiepte in de beek nauwelijks.

Verhoging beekbodem door zandbreng en gecombineerde variant.

Het verhogen van beekbodem geeft, ten opzichte van de overige maatregelen, voornamelijk verhoging van de waterstanden. In de praktijk zal het toepassen van deze maatregelen gecombineerd uitgevoerd moeten worden.

Wanneer houtbreng en verminderd onderhoud wordt gecombineerd met het inbrengen van zand in de beek leidt dit boven op de bovengenoemde effecten tot nog verder verhoogde grondwaterstanden. Voor de landbouw in het beekdal leidt deze combinatie van beekmaatregelen op plekken tot een kleine afname van droogteschade van 1 tot 5% en op een zeer beperkt aantal plekken dicht langs de beek wordt een kleine toename van natschade berekend van 1 tot 5%. Voor de terrestrische natuur zien we dat de effecten van deze gecombineerde maatregelen beperkt blijven als het gaat om het bereiken van de gewenste grondwaterstanden.

Voor aquatische natuur wordt er wel een positief effect verwacht en dat daarmee de gewenste maatregelen een positieve bijdrage kunnen leveren aan de KRW-doelstelling.

Tabel 2: Effecten van beekmaatregelen op KRW-toets criteria stroomsnelheid en waterdiepte

Scenario	Stroomsnelheden zomerperiode	Gemiddelde waterstanden
2. Beekhout	++	++
3. Extensief maaien	-	0/+
4. Zandsuppletie	+/-	++
5. Combinatiescenario	+	++

Draagvlak belangrijk

Om draagvlak te krijgen voor de kleinschalige maatregelen, hebben het waterschap en de provincie in 2022 de opzet van de studie voor het doorrekenen van de effecten besproken met terreinbeheerders, belangenvertegenwoordigers van landbouworganisaties en gemeenten in het gebied. Dat zijn de voornaamste stakeholders die beide organisaties vroegtijdig in dit proces willen betrekken en om input vragen. Deze stakeholders kijken met belangstelling naar het onderzoek. Ze zien de noodzaak in van verbetering van de waterhuishouding en de natuur, maar ze willen er ook 'geen last van hebben'.



Vervolg 2023

De definitieve hydrologische studie zal begin 2023 gereed zijn.

De combinatie van de veldproeven en de hydrologische studie geven de waterbeheerders inzicht in het te verwachten effect van kleinschalige beekherstelmaatregelen in het stroomgebied van het Merkske.

De rekenresultaten geven voldoende vertrouwen dat de voorgenomen maatregelen een positief effect zullen hebben op de KRW-doelstellingen waarbij de nadelige effecten op de omgeving minimaal zijn. Dit vormt een goede basis voor het verdere (ontwerp-)proces. Hoe dit proces vormgegeven zal worden, zal half 2023 duidelijk worden gemaakt.



een 'luw gedeelte' van de Noordermark (foto: Geert Brosens)

De GRENS



Weet jij waarom Nederlanders hun huizen anders bouwen? Hebben Nederlandse drugsbazen de Noorderkempen nog in hun greep? En wat zijn de grote troeven van onze regio? Elke woensdag kijken we naar de grensstreek, op zoek naar de gelijkenissen en verschillen tussen Vlamingen en Nederlanders.

Vandaag: de waterbeheerders van grensbeek het Merkske

Bij beek het Merkske zijn Nederlandse en Vlaamse waterbeheerders grensarbeiders



Nederlandse en Belgische waterbeheerders aan de oever van het Merkske. "We werken hier perfect samen aan het ecologisch beheer van de beek."

FOTO'S BERT DE DEKEN

“Nederlanders zijn planmakers en Vlamingen zijn plantrekkers”

Ze kunnen – naar eigen zeggen – perfect met elkaar samenwerken: de ambtenaren die de waterlopen beheren in de provincie Antwerpen en in het Nederlandse Noord-Brabant. Om dat aan te tonen, nodigen ze ons uit om een bezoek te brengen aan de beek het Merkske in Wortel-Kolonie. Die beek vormt de natuurlijke, meanderende grens tussen Nederland en België. Die waterbeheerders waren Leo Santbergen, senior beleidsadviseur waterkwaliteit, en gebiedsadviseur Tony Radkiewicz, beiden van de Waterschap Brabantse Delta, en Didier Soens, directeur dienst Integraal Waterbeleid van de provincie Antwerpen. “Het beheer van het Merkske doen we al jaren samen”, zegt Didier Soens. “Het zou toch absurd zijn dat wij ons zouden beperken tot de Vlaamse kant en zij tot de Nederlandse kant van de beek.”

Het is een mistige vrijdaghochtend wanneer we met twee wagens het prachtige natuurdomein in Wortel-Kolonie doorkruisen. De ene auto heeft een Nederlandse nummerplaat, de andere een Belgische. De beide bestuurders kennen dit gebied op hun duimpje en weten exact waar ze moeten zijn: aan de oevers van de beek het Merkske.

We stoppen uiteindelijk aan een weide waar haast onmerkbaar een beek doorheen vloeit. Het Merkske is geen rivier, maar een beek die hier nog ongestoord meandert zoals ze dat al eeuwen doet. Op amper vijftig meter wringt ze zich hier in evenveel in bochten als op

een F1-circuit. Maar het meest bijzondere aan het Merkske is dat de beek letterlijk de grens vormt tussen enerzijds België en anderzijds Nederland.

“Er zijn in het verleden veel waterlopen rechtgetrokken”, legt Didier Soens uit. “Het Merkske is daaraan ontkomen. Het zou een staatszaak zijn geworden, want dan zou je de grens tussen twee landen veranderend hebben. Dat is het geluk geweest van het Merkske. Veel waterlopen zijn rechtgetrokken, dieper en breder gemaakt, waardoor het water sneller afgevoerd wordt als het veel regent.”

“Het Merkske is een soort spons die het water vasthoudt”, zegt Leo Santbergen. “Het is een mooi

voorbeeld hoe je klimaatbestendig een stroomgebied van een beek inricht. Het water kan op een natuurlijk tempo door het landschap vloeien. Dat is goed om wateroverlast tegen te gaan en voor het leven in en rond de beek. Maar ook om de droogte te bestrijden.”

Grensarbeiders

Het beheer en onderhoud van het Merkske is een gezamenlijk werk van Belgische en Nederlandse veldwerkers. “Het zou absurd zijn als wij de Vlaamse kant zouden doen en zij de Nederlandse”, stelt Didier Soens. “We hebben er al heel lang afspraken over wie welke trajecten doet. Het gebeurt dat iemand van Nederland in Vlaanderen werkt en wij aan hun

Nederlandse kant. Voor even zijn we dan grensarbeiders.” (lacht)

Leo Santbergen heeft nog een mooi gezegde in petto: “We zeggen wel eens: ‘water heeft geen paspoort nodig om de grens over te steken’. Zo proberen we hier te werken.”

En of dat geen taalproblemen oplevert, vragen we Leo. Weet hij bijvoorbeeld wat een schup is? Hij kijkt ons even bedenkelijk aan. “Ik denk dat het een mooie vis is”, gokt hij.

“Zo zijn er wel meer misverstanden”, grinnikt Didier Soens. “Als wij in een verslag bijvoorbeeld zetten dat een voorstel wordt weerhouden, zorgt dat voor een misverstand. Voor ons betekent het dat het voorstel aanvaard wordt. In Nederland betekent het dat het afgeschoten is.”

Cultuurverschil

We stappen weer de wagens in en rijden naar De Klapekster, het café dat de natuurorganisatie Natuurpunt aan de Kolonie uitbaat. Speciaal voor dit Nederlands-Belgische onderonsje is het vandaag vroeger geopend. De drie ambtenaren zijn tevreden dat ze nog eens hun bureau in Antwerpen of Breda hebben mogen verlaten voor een voormiddag veldwerk. Ook dat bindt hen. Hun werk wordt te veel door administratie en vergaderingen in beslag genomen. De beide partijen lijken het prima met elkaar te vinden. Ze kennen elkaar en steken geregeld de grens over voor overleg. De complimenten vliegen dan ook

heen en weer over de tafel. “Ik zeg wel eens op mijn dienst: ik mag gelukkig naar Vlaanderen, want daar krijg ik energie van”, zegt Leo Santbergen. “Natuurlijk is er wel een cultuurverschil. Nederlanders zijn planmakers en Vlamingen zijn plantrekkers. Als in Vlaanderen iets besloten wordt, wordt er werk van gemaakt. In Nederland zou dat wel sneller mogen gebeuren. Wij kijken nu vaker naar Vlaanderen voor goede voorbeelden.”

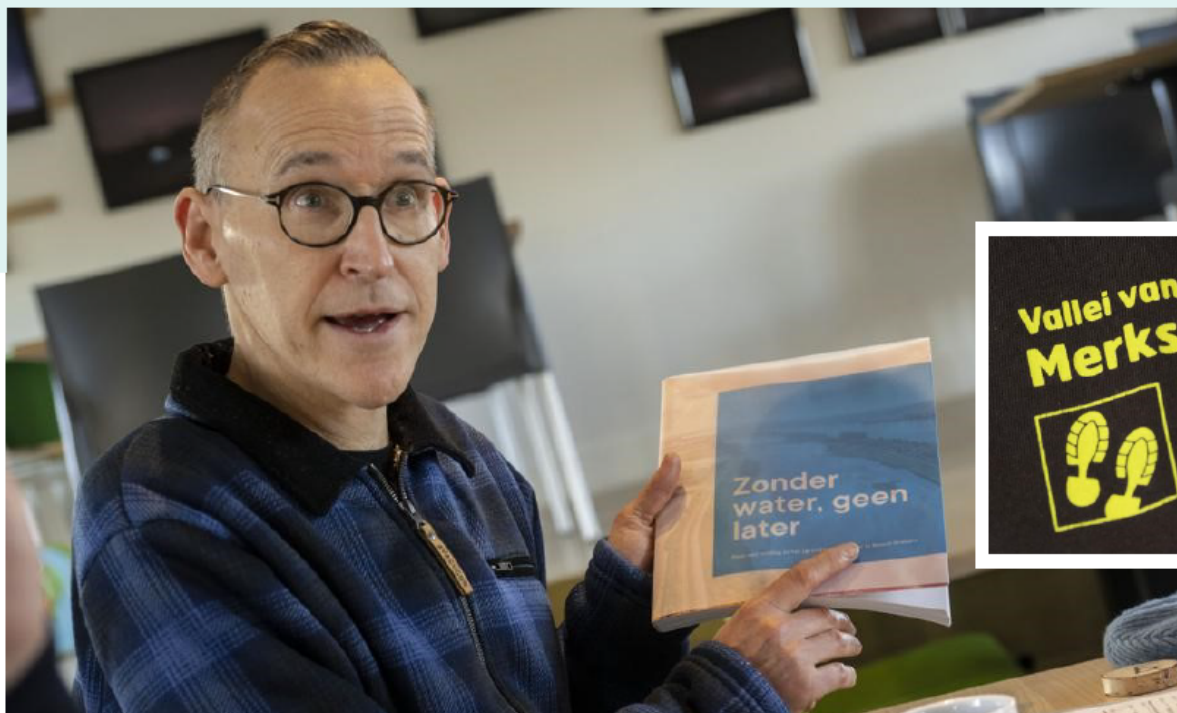
Natuurlijke samenwerking

Toch was er paar jaar geleden van een samenwerking minder sprake. “Het water komt van Vlaanderen naar Nederland gestroomd”, zegt Leo Santbergen verder. “Als Waterschap Brabantse Delta zijn we de zogenaamde benedenstroomgelegen partner. Je zou dan ook verwachten dat we de meest vragende partij zouden zijn voor een samenwerking met onze Vlaamse collega’s. Maar toen ik twaalf jaar geleden bij het Waterschap begon te werken, kreeg ik een verslag van Didier over het waterbeleid in Antwerpen. Daar stond elf keer in hoe belangrijk het was om met Nederland samen te werken. In Nederlandse verslagen stond niets over een samenwerking met Vlaanderen. Nu wordt die samenwerking vanzelfsprekend opgenomen in ons waterbeheerprogramma.”

“Ik geef je een voorbeeld”, zegt Leo. “De Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) heeft recent een nieuw meetinstrument aange-



Op de grens stoten de waterbeheerders vaak op absurde toestanden: “Aan de ene kant van de rivier kan een perceel als bestemming intensieve landbouw hebben, steek je ze over dan kom je in natuurgebied terecht.”



Beleidsadviseur Water Leo **Santbergen**: "Als in Vlaanderen iets besloten wordt, wordt er werk van gemaakt. In Nederland zou dat wel sneller mogen gebeuren."



schaft waarmee het continu de waterkwaliteit kan meten. Twee instrumenten zijn nu op een aantal Nederlandse plaatsen aan de Mark (een andere rivier in het grensgebied Hoogstraten, red.) geïnstalleerd. De VMM beheert die meetstations en het 'waterschap' heeft toegang tot de website waarin we alle meetgegevens kunnen vinden. Zo'n samenwerking kan alleen maar als je mensen langer kent en er wederzijds vertrouwen is."

Ruimtelijke wanorde

Toch kunnen beide partijen er niet onderuit dat ze in twee verschillende landen wonen die – en dat is niet onbelangrijk voor hun dagelijks werk – erg verschillen op het vlak van ruimtelijke ordening. "Het verschil met Nederland is duidelijk", stelt **Didier Soens**. "We zitten in Vlaanderen opgezaald met een grote ruimtelijke wanorde die ongezien is in Europa. Ik heb ooit het voorrecht gehad om over de grens tussen Nederland en Vlaanderen te vliegen. Vanuit de lucht kon je de grens duidelijk aflijnen. Op het punt waar de mikmak aan huizen, verkevelingen en lintbebouwing begon, was je in Vlaanderen."

"Nederland heeft veel meer open ruimte", gaat **Didier Soens** voort. "Gisteren ben ik nog eens door de Veluwe gereden. Ik ben een amateurornitholoog en voor mij is dat een fantastisch gebied. Je ziet er onvoorstelbaar veel vogels. In Vlaanderen moet je daarvoor naar een natuurgebied. In Nederland kun je die gewoon naast de snelweg waarnemen."

"Die chaotische ruimtelijke ordening maakt het werken aan waterlopen in Vlaanderen er niet makkelijk op", zo beweert **Soens**. "In heel ons gebied is die wanorde zo extreem geworden omdat je overal mocht bouwen", legt hij uit. "Hierdoor zijn er tot aan de oevers van de waterlopen huizen gebouwd. Mensen wonen en werken vlak bij rivieren. In Nederland is dat niet zo. Wonen en natuur zijn er meer gescheiden. Dat maakt het beheer van waterlopen in Vlaanderen vaak moeilijk. Maar anderzijds maakt dat het onder-



Tommy Radkiewicz
Gebiedsadviseur
Water Waterschap
Brabantse Delta

"Wat betreft omgaan met hemelwater staat Vlaanderen een stuk verder. Daar is een regenput en pompinstallatie verplicht bij een nieuwbouw. In Nederland is dat vreemd genoeg niet het geval."

houd ook belangrijk, want als er iets misloopt, heb je vaak schade aan huizen."

"In een paar dingen, zoals ruimtelijke ordening, zijn we inderdaad heel goed", zo valt **Tommy Radkiewicz** zijn Vlaamse collega bij. "Maar de keerzijde is dat er ook overal bordjes staan met wat je mag of niet mag doen. In de duinen mag je bijna niet meer komen. Er staan hekjes en uren wanneer je de hond op het strand mag loslaten. Dat kan allemaal wel eens erg 'aangeharkt' overkomen. Kan het wat minder? Je kan de Vlaamse lintbebouwing een chaos noemen, maar het heeft ook wel wat. Kijk eens naar dit grensgebied. Hoeveel Nederlanders zijn de grens overgestoken omdat ze het allicht aangenaam vinden om er te wonen."

Frustraties

"Of de samenwerking geen frustraties meebrengt", zo vragen we hen. "Jaren geleden was er in Nederland wel wat frustratie over het feit dat er in Vlaanderen veel ongezuiverd afvalwater werd geloosd", zegt Leo. "Onze bestuurders vroegen zich af waarom zij investeringen moesten doen in waterzuivering, terwijl Vlaanderen voor de problemen zorgde. Maar ondertussen hebben de Europese richtlijnen ervoor gezorgd



Didier Soens
Directeur Integraal
Waterbeleid Provincie
Antwerpen

"Men kijkt nooit verder dan de grenzen. Dat is een groot gemis, maar wij hebben in ons gebied elkaar twintig jaar geleden snel gevonden en proberen die landsgrenzen weg te denken."

dat elke lidstaat daar werk van maakt. Hierdoor merk je dat ook in Vlaanderen de rioleringsgraad en de zuiverheidsgraad aan het toenemen is."

Tommy Radkiewicz toont zich nog eens de grootste diplomaat in het gezelschap. Hij haakt een punt aan waar Vlaanderen Nederland het nakijken geeft. "Wat betreft het omgaan met hemelwater staat Vlaanderen een stuk verder dan Nederland. In Vlaanderen is het bij een nieuwbouw verplicht een

regenput en een pompinstallatie te voorzien. In Nederland is dat vreemd genoeg niet het geval."

"Als er iets moet, zoals het sorteren van afval, doen we dat als Vlaming", verklaart **Didier Soens**. "We zijn in afval sorteren dan ook kampioen in Europa. Vroeger had ik het idee dat in Nederland alles beter was. Maar ik heb gemerkt dat we alle twee onze kwaliteiten hebben. Sommige zaken lopen beter bij ons, en omgekeerd. We moeten niet voor alles naar Nederland."

Op het terrein stootten beiden echter nog wel op absurde toestanden. "Het gebeurt dat aan de ene kant van de grens een perceel de bestemming heeft van intensieve landbouw", zegt **Didier Soens**. "En als je de waterloop oversteeft, is het natuurgebied. Dat is jammer. De Europese doelstellingen voor een gebied worden nog steeds bepaald bij de landsgrenzen. Men kijkt nooit verder dan die grenzen. Dat is een groot gemis. Maar wij hebben in ons gebied elkaar twintig jaar geleden snel gevonden en proberen die landsgrenzen weg te denken."

Meer volk

En mag het verwonderen dat Nederlanders verdwalen in het doolhof van Vlaamse besturen? "Het waterbeheer is redelijk versnip-

Rapport 'Zonder water geen later'

De aanleiding voor deze ontmoeting tussen Vlaamse en Nederlandse waterbeheerders was een alarmerend rapport dat in september in het Nederlandse Noord-Brabant verscheen onder de niet misverstande titel: 'Zonder water geen later'. Een comité van experts waarschuwt in dat rapport dat de Noord-Brabanders in de niet zo verre toekomst met een grote droogte geconfronteerd zullen worden als ze niet efficiënter omspringen met hun grondwater. Sinds 1950 is in de regio het grondwaterpeil met een halve meter gedaald. Om het waterpeil tegen 2040 weer op een goed niveau te krijgen, moet er honderd miljoen kubieke meter per jaar minder water uit de grond worden gehaald. De oorzaken zijn de groeiende bevolking en de warme zomers door de klimaatopwarming. Om problemen te vermijden, moet het gebruik van het grondwater tot 30% verminderd worden. Om dit resultaat te bereiken, worden een aantal dringende maatregelen voorgesteld. Zo moet men stoppen met het pompen van grondwater uit natuurgebieden, moet de landbouw minder gewassen telen die veel water nodig hebben, moeten bij nieuwbouw waterputten verplicht worden en moeten er meer afvalwateren gezuiverd worden. (sim)

perd in Vlaanderen", zo geeft **Tommy Radkiewicz** aan. "Het is voor ons vaak zoeken wie we moeten aanspreken aan de andere kant van de grens. We krijgen meermaals met vier instanties te maken waarvan de provincie Antwerpen ons het best past. In Nederland is waterbeleid meer gecentraliseerd. Als ik een meetpunt moet aanvragen, kan ik bij een collega twee deuren verder binnenstappen. In Vlaanderen moet dat je daarvoor een officiële aanvraag indienen bij een ander departement. Dat is voor ons verbaazingwekkend."

"We zitten inderdaad met een enorm versnipperd gegeven", geeft **Didier Soens** toe. "In Nederland beperkt het beheer zich tot het Waterschap. Terwijl alleen al in deze regio Hoogstraten de verantwoordelijkheden over het beheer van waterlopen verspreid zit over de provincie, de Vlaamse Milieumaatschappij, de gemeentes en nog eens vier wateringen. En men krijgt die versnippering maar niet weggewerkt."

Verantwoordelijkheden

Ook wat het aantal werknemers in het waterbeheer betreft, geeft Nederland Vlaanderen het nakijken. "Als provincie Antwerpen beheren we 2.400 km waterlopen", legt **Didier Soens** uit. "Daarvoor beschik ik over een dienst van veertig mensen. Vergelijk dat maar eens met het Waterschap Vallei en Veluwe. Dat beheert 2.220 km waterlopen en alleen al voor het onderhoud hebben ze veertig mensen in dienst. Daarnaast kunnen ze nog eens rekenen op een organisatie van vijfhonderd man. Zij hebben natuurlijk wel een pak meer verantwoordelijkheden, maar toch. Als we over een project moeten overleggen, zijn we vanuit Vlaanderen met maximaal twee, terwijl er aan Nederlandse zijde minstens vier mensen zijn."

Nog een keer spelen we advocaat van de duivel en vragen Leo en **Tommy** van Nederlanders burgers meer natuurbewust zijn dan Vlamingen? "Nee", antwoordt **Leo Santbergen** onmiddellijk. "Ik weet uit onze rapporten dat Vlamingen zelfs minder drinkwater gebruiken dan Brabanders in Nederland."

"We drinken allicht meer bier dan water", zo proberen we nog. "Zij hebben geen bier", zegt **Belg Didier Soens** lachend.

STIJN JANSSEN

GROTERE BEHEER- EN INRICHTINGSWERKEN VLAANDEREN

Bart Hoeymans (Boswachter Agentschap Natuur en Bos)

Ted Overmeer (Boswachter Staatsbosbeheer)

Bosexploitatie Wortel Kolonie

In 2022 is er in Wortel Kolonie een bosexploitatie uitgevoerd. Het doel van de werken is het bos gevarieerder en soortenrijker te maken én beter bestand tegen de klimaatverandering. De werken komen voort uit het goedgekeurde natuurbeheerplan van Wortel Kolonie. In totaal werd 1300 m³ hout gekapt verspreid over een oppervlakte van ongeveer 40 hectare.

De concrete doelen zijn:

1. Het omvormen van naaldbos naar 'gemengde bossen'
2. Het verhogen van de structuur en variatie in het bos (verjongingsgroepen, ...)
3. Het verhogen van het aandeel dood hout
4. Het uitbreiden van de 'Wastine' zone

Omvormingsbeheer van naaldbos naar 'gemengde bossen'

De uitgevoerde werken werden uitgevoerd in de monotone naaldhoutbestanden. Het is de bedoeling deze bestanden om te vormen naar een meer gevarieerd bos.

Dit kan op verschillende manieren door:

- Op regelmatige basis dennen te kappen ten voordele van loofbomen. Hierdoor komt er meer licht in het bos en op de bodem waardoor inheemse loofbomen de kans krijgen om te kiemen.
- Door groepenkap: dit is het kappen van een kleine open plek in het bos (maximaal een halve hectare). Deze oppervlakte kan later spontaan verbossen. Bij deze kapwerken is er één groepenkap gerealiseerd.
- Het aanplanten van kleine boomgroepjes 'kloempjes' van gewenste soorten waarvan spontane verjonging niet te verwachten is. Hier denken we aan soorten met een 'rijk' strooisel zoals winterlinde, gewone esdoorn, haagbeuk en hazelaar.



Dood hout

Dode en afstervende bomen blijven staan of liggen in het bos. Dood hout vormt een belangrijke voedingsbodem voor tal van diersoorten en zwammen. Dood hout zorgt dus voor een soortenrijker bos. Een bos met veel dood hout bevat niet enkel MEER (insecten)soorten maar ook een MEER biomassa aan (insecten)soorten. Die hogere biomassa aan insecten zorgt dan weer voor meer voedsel voor bepaalde vogelsoorten zoals spechten. Het is dan ook een feit dat bossen met veel dood hout, bossen met veel spechten zijn.

Uitbreiden van de 'Wastine' zone

In de bruin aangeduide zone op de kaart is een eindkap uitgevoerd. Hier zijn alle (jonge Corsicaanse) dennen gekapt waarbij de vegetatie spontaan terug mag evolueren in een 'Wastine' landschap. Dit is een structuurrijke vegetatie waar bomen, struiken, struweel en open vegetatie elkaar afwisselen. Deze vegetatie zal in stand gehouden worden door paardenbegrazing. Het is een uitbreiding van de 'Wastine'-zone die al aanwezig is ten noorden van het Brandven. Op termijn zal de 'Wastine' ongeveer 8ha groot worden (deze zone bestaat nu nog uit 3ha jonge naaldhoutbeplanting).

Zulke structuurrijke landschappen zijn het ideale leefgebied voor veel diersoorten. Op de zone van 4ha die in 2014 is gerealiseerd broeden nu al Houtsnip, Nachtegaal en Nachtzwaluw. Boomkikker heeft intussen het open landschap rond het Brandven ontdekt evenals een koppeltje Dodaars. De open zones met grazige vegetatie zijn intussen gekoloniseerd door de Levendbarende hagedis en de Kleine parelmoervlinder. Zo'n 'Wastine' kan zich dus op korte tijd ontwikkelen tot een ware 'hotspot' van biodiversiteit.

Inrichting Strikkeven

Het Strikkeven is een oud ven met een historisch hoge ecologische waarde. Zo werd het ven vroeger jaarlijks door Kraanvogels gebruikt als pleisterplaats en door Zwarte stern als broedgebied. Uiteindelijk werd het ven vergraven en kreeg deze een diepe centrale slenk van een 5-tal meter breed en 2-tal meter diep. In deze slenk werd een pomp gehangen zodat het overige deel van het ven gebruikt kon worden als weiland. Het gebruik als weiland is intussen alweer 20 jaar verleden tijd en in de slenk had zich een grote hoeveelheid slib opgestapeld. Intussen was het ven ook gekoloniseerd door (voornamelijk exotische) vissoorten.

In de zomer van 2022 werd het ven leeggepompt, afgevisd en werd het slib verwijderd. In totaal werd er 1100m³ slib uit het ven gehaald. De geruimde slenk werd opgevuld met 800 m³ voedselarm, licht leemhoudend zand. Er werd minder zand aangevoerd dan er slib werd geruimd omdat we zeker willen zijn dat het ven niet jaarlijks te vroeg droogvalt. De oevers zijn ook aangehaald zodat er een ideaal leefgebied kan ontstaan voor amfibieën en libellen.



Jammer genoeg is het ven intussen gekoloniseerd door *Watercrassula*, een zeer invasieve exotische plantensoort. De inrichtingswerken hebben zich dan ook gericht op het verhogen van de faunistische waarde. Het ven is zo verstoord dat de kansen op een rijke flora verkeken zijn, zeker nu *Watercrassula* ten tonele is verschenen.

De werken zijn uitgevoerd in het kader van de Vlaamse soortbeschermingsplannen die opgemaakt zijn voor diverse amfibieënsoorten. De doelsoorten zijn Kamsalamander en Boomkikker die al in de onmiddellijke omgeving voorkomen maar waar succesvolle voortplanting in het ven, tot op heden, zeer onwaarschijnlijk was. Op langere termijn hopen we in het ven ook Knoflookpad te kunnen ontvangen.





Inrichtingswerken Moer

In het Moer (Kerkemoer) zijn er op een perceel van 1,5ha, 5 vijvers heringericht. Deze werken kaderen in het goedgekeurde natuurbeheerplan dat voor het gebied is opgemaakt. De uitgangssituatie bestond uit verlaten weekendverblijven waarbij de vegetatie sterk verruigd was en aan het evolueren richting bos. De vegetatie bestond voor een aanzienlijk deel uit exotische en veredelde soorten.



Uitzicht na het verwijderen van de houtige opslag

Voorafgaand aan de werken is van iedere vijver de sliblaag opgemeten en zijn er staalnames van het slib genomen. Hierna werd besloten om het slib uit 2 van de 5 vijvers te verwijderen.

De werken zijn in oktober gestart met het verwijderen van de vegetatie rond de vijvers. Het vrijgekomen hout is afgevoerd en de overige resten zijn met de bosfrees fijn gemaakt. Dit materiaal is afgegraven tot op de minerale bodem en ook dit is afgevoerd.

Hierna werden alle vijvers leeggepompt en visvrij gemaakt. Uit 2 vijvers werd het slib verwijderd en de oevers van alle vijvers werden heraangelegd zodat deze sterk glooiend werden. 4 van de 5 vijvers werden verondiept waarbij gebruik gemaakt werd van de vrijgekomen aarde bij het herprofilen van de vijvers. Een 5de vijver werd niet ondieper gemaakt omdat er in deze vijver een mooie verlandingsvegetatie aanwezig is die, voornamelijk, bestaat uit Wateraardbei. Hier zijn de oevers aangeschuind startend vanaf de bodem van de oude vijverrand.

De vijvers zijn zo ingericht dat ze vrij eenvoudig met een pomp droog te zetten zijn. Het is belangrijk dat de vijvers visvrij zijn omdat vis ervoor zorgt dat de meeste amfibieën zich niet in het water kunnen voortplanten.

Vissen concurreren met amfibieën voor voedsel, eten amfibieën of vernielen het leefgebied van amfibieën (dit laatste vnl. door bodem woelende soorten zoals karper, goudvis of brasem)

Het doel van de werken is het geschikt maken van de vijvers voor een



Bosfrozen van de bodem

pallet aan amfibieënsoorten waaronder Boomkikker, Poelkikker en Kamsalamander. We hopen dat ook bepaalde libellensoorten, zoals de Glassnijder en Gevlekte glanslibel, het nieuwe leefgebied zal ontdekken en koloniseren.

Een deel van de vijvers zal sterk verlanden met soorten zoals Wateraardbei en Waterdrieblad maar ook Galigaan in de oevers. Hier zal dus een laagveensysteem ontstaan terwijl andere vijvers een meer open karakter zullen behouden.

De 'dijken' tussen de vijvers zullen op termijn evolueren tot vochtige, soortenrijke 'heischrale' graslanden.

Ook deze werken zijn uitgevoerd in het kader van de soortbeschermingsplannen die opgemaakt zijn voor diverse amfibieënsoorten



2 vijvers onmiddellijk na de inrichting^

Verwacht toekomstbeeld▼



Afgraven voedselrijke beemd in de Halsche Beemden

Afgelopen najaar zijn een aantal grotere beheerwerken uitgevoerd aan de Nederlandse kant van het beekdal. Eén van de werken was het afgraven van een voedselrijke beemd in de Halsche beemden. Alle graslandjes in de Halsche beemden hebben een hoge floristische waarden met soorten als Knolsteenbreek, Waterdrieblad en Bosanemoon, op één beemd na. Deze beemd werd gedomineerd door Gestreepte witbol.

Het grasland is ook vrij droog in vergelijking met het andere beemdje, daarnaast zit er in het onderste gedeelte van de beemd een flinke depressie. Op deze plaats is de botanische kwaliteit van het grasland dan ook hoger.

Zeer waarschijnlijk is er in het verleden grond opgebracht zodat het perceel beter bereikbaar en te bewerken was. De grond is toen tot aan de depressie aangebracht omdat het daar langs de beek echt te nat werd.

Het perceel is onderaan dieper afgegraven (ongeveer 30cm), dan aan de bovenkant (ongeveer 10cm). Op het hogere gedeelte van de beemd werd er ook minder grond opgebracht.

Dit perceel zal de eerste jaren twee keer per jaar met een rups machine gemaaid worden en als het terrein goed ontwikkeld is kan er overgegaan worden naar één maaibeurt per jaar.

Links: Situatie voor de werkzaamheden. Rechts: Perceel wordt afgegraven vanaf de depressie tot aan het pad



Plaggen Castelrése heide

Een andere grote klus die in het najaar is uitgevoerd betreft het plaggen van meerdere plekken op de Castelrése heide. Historisch betrof het een groot heideterrein met hoogteverschillen en diverse vennen. Het gebied is in de jaren 60 ontgonnen waarbij de heide verdween en de vennen werden dichtgeschoven. Toen Staatsbosbeheer beheerder van de Castelrése hei werd zijn de vennen wel hersteld maar is dat niet gebeurd met het reliëf.

Er is op 17 locaties geplagd met een variatie in diepte en de grootte van de plagplek. De grootste plek is ruim een halve hectare en de kleinste plekken zijn niet groter dan 50m².

Los van de gerealiseerde niveauverschillen zijn er nog enkele bijkomende voordelen aan de werken verbonden. Door het feit dat er in de winter water op de plagplekken blijft staan ontstaan er kleine vennen en poelen die tijdelijk water houden. Dit water kan hier rustig de bodem intrekken en zo bijdragen aan een betere grondwaterstand.

We verwachten ook dat meer kritische plantensoorten gaan profiteren van de voedselarmere groeiplaatsen en het verdwijnen van concurrerende grassen. Om deze zeldzamere heidesoorten te bevoordelen is er heidemaaisel van de Strijbeekse heide over deze plagplekken verspreid.

Start van de werkzaamheden op de Castelrése heide.



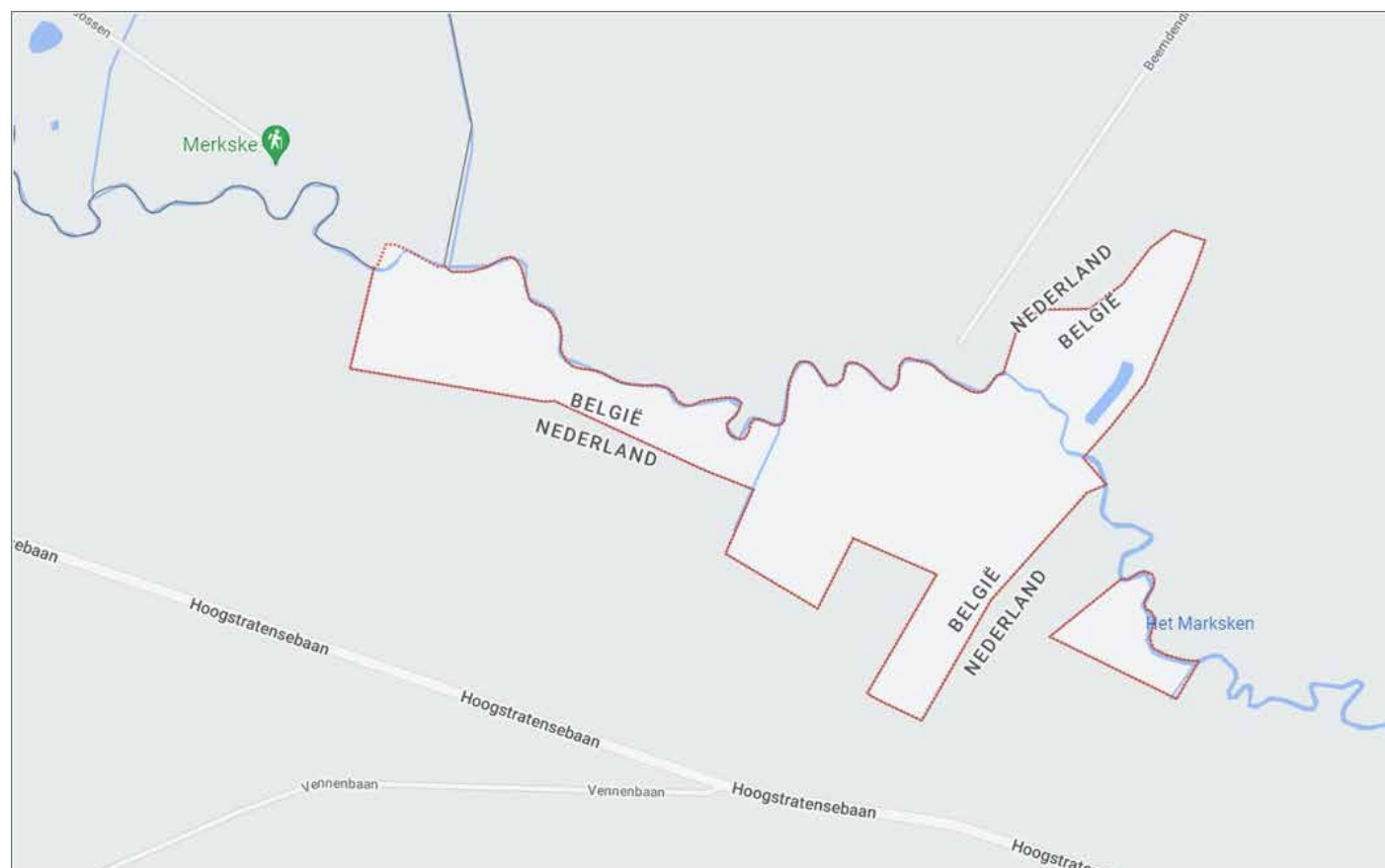
NATUURPUNT KOOPT SLUITSTUK IN “DE LAARS”

Natuurpunt Markvallei

Natuurpunt Markvallei is erin geslaagd om enkele sleutelpercelen aan te kopen in de zogenaamde “laars” in de Vallei van het Merkske. Het gaat om beek flankerende percelen, van groot belang omdat nu stroomopwaarts vanaf de ingang van de Halsche Beemden (Halschoor) alle percelen langs het Merkske in eigendom zijn van terreinbeheerders (Natuurpunt, Agentschap Natuur en Bos, Staatsbosbeheer). Dat stelt hen in staat om hydrologisch in te grijpen met als doel de waterkwaliteit van het Merkske te verbeteren zonder het risico te lopen dat andere aanpalende eigenaars bezwaar zouden maken.

Vooreerst even situeren. De “laars” is de naam die de terreinbeheerders geven aan de smalle uitloper Belgisch grondgebied in oostelijke richting, verder Nederland in. De “hiel” van de laars bevindt zich ter hoogte van Baarle Brug en de “tip” ligt in de Kromme Hoek. De “laars” ligt als een schiereiland omgeven door Nederlands natuurgebied maar is grondgebied Baarle-Hertog.

In de Europese Kaderrichtlijn Water werd de verbetering van de waterkwaliteit vastgelegd en werden regels opgesteld om de verslechtering van de toestand van waterlichamen in de Europese Unie (EU) te stoppen en om in 2015 een “goede toestand” te bereiken voor Europese rivieren, meren en grondwater. De richtlijn omvat de bescherming van alle soorten water (oppervlaktewater, grondwater, binnenwateren en overgangswater); het herstel van de ecosystemen in en rond waterlichamen; de vermindering van vervuiling in waterlichamen; de garantie voor duurzaam watergebruik door particulieren en bedrijven.



De Vallei van het Merkske werd door Vlaanderen hierbij als speerpuntgebied naar voor geschoven om de hydrologische kwaliteit van het beekdal te verbeteren en waarbij een aantal ingrepen nodig zijn met een impact op de algemene waterhuishouding. Maar al snel bleek dat niet alle partners in het gebied op één lijn zaten.

De termijn van 2015 werd overigens bijgesteld en in 2018 werd onder impuls van het Maasbekken, de Provincie Antwerpen en het Waterschap Brabantse Delta gestart met een Integraal Waterproject (IWP) 'het Merkske' waarbij alle partners die actief zijn in het beekdal van het Merkske rond de tafel werden gebracht met als doel de waterkwaliteit van het Merkske tegen 2027 zeker in orde te hebben. Natuurpunt Markvallei, één van de deelnemers aan het overleg, heeft zich hierbij geëngageerd om zo snel mogelijk alle percelen die vandaag nog in landbouwgebruik zijn en gelegen in de laars, te verwerven. De bemesting van landbouwpercelen langs het Merkske hebben nu eenmaal een zeer slechte invloed op de waterkwaliteit.

De aankopen van de bewuste percelen gebeurden in een constructief overleg en met goedkeuring van de landbouwers die hier actief zijn. De verwerving kwam pas de voorbije twee jaar echt op gang, mede onder de impuls van de Blue Deal van minister Zuhair Demir en waarbij tijdelijk extra financiële ondersteuning werd gegeven.

Natuurpunt Markvallei haalt zo ook haar gedurfd engagement in het kader van IWP Merkske (Integraal waterproject) en W.L.S.2.0 (Waterlandschap) en komt ongeveer 900 meter oever van het Merkske nu definitief in natuurbeheer. Een mijlpaal!

Het is belangrijk om water niet verloren te laten gaan, maar vast te houden in de grond want Vlaanderen kampt met een structureel watertekort. Er werden heel wat natte gebieden ontwaterd en gedraineerd waardoor het water geen kans meer heeft om de grondwaterlagen aan te vullen. In periodes van extreme regenval die door de klimaatverandering vaker zullen voorvallen- kan die regen geabsorbeerd worden hier in de grondwaterlagen, zonder overstromingen elders te veroorzaken.

Door het natuurbeheer van Natuurpunt Markvallei en het Agentschap Natuur en Bos wordt er een zeer positieve bijdrage geleverd aan de verbetering van de waterkwaliteit van het Merkske in het natuurgebied. Die verbeterde waterkwaliteit zal ook fauna en flora ten goede komen. In de Halsche Beemden en de laars zullen Natuurpunt Markvallei en ANB ongeveer 40 ha natuur beheren.

Links: situatie voor 2020. Rechts: situatie najaar 2022



zicht op de 'laars' vanaf de Hoogstratensebaan (foto: Geert Brosens)



DE LANDLOPERSBEGRAAFPLAATS WORTEL-KOLONIE VERTELT GESCHIEDENIS

Willy Van den Bergh (Gevangenis­museum Merksplas)

Tijdens een wandeling op Wortel-Kolonie maakte een groep bezoekers mij attent op een klein rood plaatje onderaan op het infobord bij de begraafplaats met de tekst “zoek de fout ..”. In een eerste reactie verwees ik naar de ‘Nutteloze Borden Wandeling’ waar de stad Hoogstraten mee uitpakt. Bij nader inzien bleek het echter te gaan om een eenvoudig label gemaakt met een ondertussen ‘antiek’ Dymo-toestel. Wie heeft dat daar achtergelaten? Wat is de bedoeling?

Als het dan geen nutteloos bordje is ... misschien dan toch een nuttige vraag?

Het Gevangenis­museum Merksplas nam deel aan het project ‘Dwaallichten’ in 2019-2020 waarbij van meer dan 55.000 landlopers de persoons- en verblijfsgegevens in de Rijksweldadigheidskolonies werden geregistreerd. De resultaten kan je terugvinden op Genealogie (kolonie57.be) . Bij een aanzienlijk aantal landlopers werd naast het overlijden ook de datum en de plaats van begrafenis vermeld. Daartegenover worden op de begraafplaats van Wortel-Kolonie slechts 168 kruisjes geteld.

Daarnaast vonden we in het archief van het Gevangenis­museum Merksplas een schets terug van een begraafplaats op Wortel-Kolonie, verschillend van de huidige begraafplaats. Op de schets staat een gedeelte aangeduid als ‘Jodenkerkhof’. Verder is er, volledig geïsoleerd van de andere graven ook het graf van een moslim te zien. De schets, die onvolledig is, vermeldt de namen van de personen die er werden begraven.

Meteen een nieuw mysterie, tenminste volgens de pers, want uiteindelijk werd het antwoord daarna snel gevonden.

de garantie voor duurzaam watergebruik door particulieren en bedrijven.

Plannen op het internet laten de vroegere ‘uitgebreide’ en de huidige begraafplaats zien.

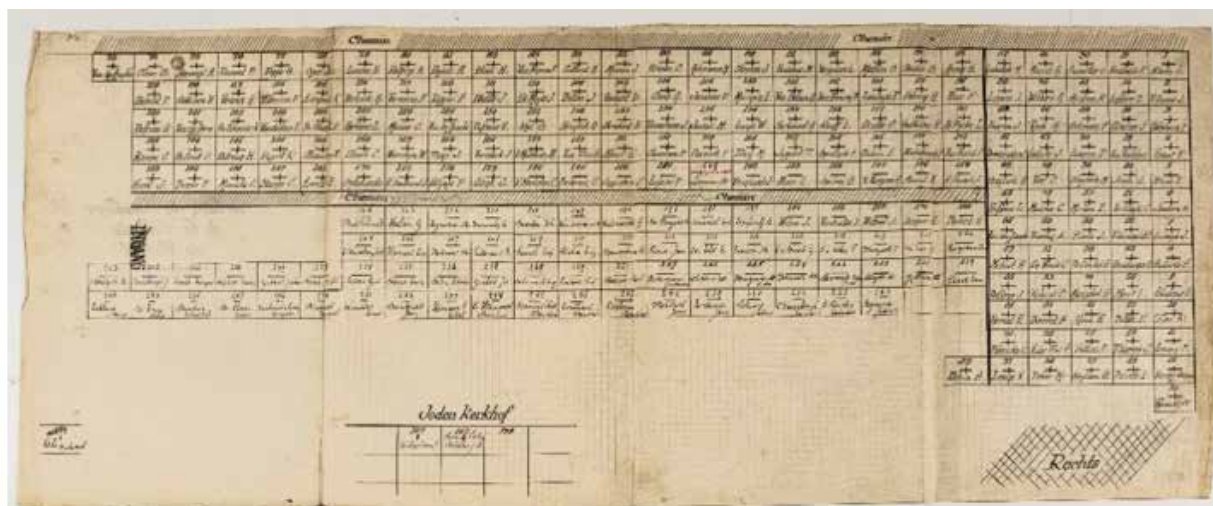
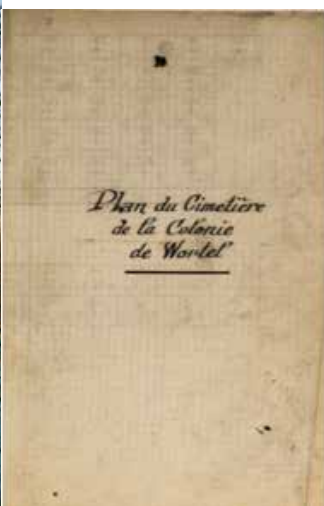
OUDE SCHETS DUIDT ENKELE VERDWENEN GRAVEN AAN, MAAR...

Waar is de mysterieuze begraafplaats?

WORTEL

Zoektocht naar verdwenen begraafplaats levert resultaat op

© Gevangenis­museum





De begraafplaats anno 1982 en de teruggevonden hoekpalen.

Bovenstaande foto toont de open ruimte van het verdwenen gedeelte. Achteraan werden in het bos de oorspronkelijke hoekpalen teruggevonden.

Hebben we hier, zoals op zoveel locaties op Wortel-Kolonie, te maken met verdwenen erfgoed? Kan een poging tot herstel een meerwaarde zijn? Kunnen de landlopers/kolonisten die hier geleefd en gestorven zijn ons hierbij helpen?

Vanaf de oprichting van de Kolonie van Weldadigheid in 1822 tot op vandaag werden in de gemeente Wortel en de stad Hoogstraten 1.870 overlijdens geregistreerd die aan de Kolonie kunnen gekoppeld worden.

Ten tijde van de Kolonie van Weldadigheid (1822-1846) werd de 'vrije Kolonie' bewoond door kolonisten met hun gezin. Ook vandaag nog worden deze kolonisten soms ten onrechte veralgemeend tot landlopers. We vinden onder hen een aantal gezinnen die een tweede kans kregen o.a. nadat ze in hun gemeente van herkomst alles waren kwijtgespeeld door overstromingen. In de Vriend des Vaderlands (1829), het tijdschrift van de toenmalige Maatschappij van Weldadigheid, lezen we dat "in een van de vier gebouwen op het plein van Weldadigheid in het midden van de vrije kolonie op 21-11-1828 een kapel is ingewijd ... hieruit volgt dat de kolonisten niet meer verplicht zijn om zich naar de kerk van de gemeente Wortel te begeven, teneinde hun godsdienstige plichten te vervullen".

Een aanleg van een begraafplaats wordt nergens vermeld. In die periode noteren we 142 overlijdens, zowel mannen, vrouwen als kinderen. In het (parochie)register vermeldt de toenmalige kapelaan of pastoor A. Aerts de overlijdens en de begraving op de begraafplaats van Wortel.

Mede door het ontbreken van een bezoekerscentrum (en bij uitbreiding de nodige info over Wortel-Kolonie), wordt de landlopers begraafplaats door veel bezoekers gezien als het enige zichtbare element van het Unesco-werelderfgoed. Niet dus.

Is dit dan de fout waarnaar het label op het infobord verwijst?

Onwaarschijnlijk ... eerder een detail dat in de geschiedenis van Wortel-Kolonie vergeten of verzwegen wordt.

Een eerste periode van leegstand.

De Belgische Maatschappij van Weldadigheid wordt in 1842 opgeheven. Vanaf 1846 verblijven er geen kolonisten meer op Wortel-Kolonie. Een beperkt aantal hoevetjes wordt door (ex-)kolonisten en mensen uit de regio gepacht bij de achtereenvolgende eigenaars van het domein. In 1846 is Prins Frederik der Nederlanden de eerste eigenaar van de Kolonies Wortel en Merksplas. Een openbare verkoop in 1862 wordt ingehouden wegens een te laag bod. Een associatie uit Leper bestaande uit 4 personen, waaronder (minstens) 2 notarissen koopt in 1864 het domein. Zij halen hun inkomsten voornamelijk uit de houtkap en de pacht.

Ondertussen probeert België met de wet van 6 maart 1866 paal en perk te stellen aan bedelarij en landloperij. Voor de uitvoering van de wet moeten inrichtingen worden opgericht. Op 20 december 1870 worden hiervoor Merksplas- en Wortel-Kolonie aangekocht.

Na de aankoop door de Belgische Staat in 1870 start al in 1871 de heropbouw van Merksplas-Kolonie. Directeur Delobel krijgt de leiding over de Landbouwkolonies van Weldadigheid Hoogstraten-Merksplas. Op Wortel-Kolonie worden de vroegere kolonisten-hoevetjes, voor zover deze niet zijn afgebroken of in puin vervallen, bewoond door pachters die hun pachtgelden aan de Belgische Staat moeten betalen via hun rentmeester directeur Delobel. Pas in de periode 1880-1898 worden nieuwe gebouwen opgetrokken die zullen dienen voor de opvang van landlopers.

Op 28 augustus 1891 werd het eerste en het enige overlijden in 1891 van een landloper geregistreerd op Wortel-Kolonie. Ook in 1892 en 1893 was er telkens 1 overlijden, in 1894 waren er 3, in 1895 opnieuw 1 en in 1896 dan 11.

Met de wet van 27 november 1891 voor de beteugeling van de landloperij en bedelarij werd een onderscheid gemaakt tussen het toevluchtshuis (refuge) en het bedelaarsgesticht (depot). Als gevolg van die wet werd bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1893 Wortel een toevluchtshuis. Een gepensioneerde kapitein-commandant, C. Wautier, werd benoemd tot directeur. Wortel werd gekoppeld aan het toevluchtshuis Hoogstraten, Merksplas bleef het bedelaarsgesticht. Samen vormden zij de Weldadigheidskoloniën.

De begraafplaats wordt een eerste maal teruggevonden in een verslag op 11 augustus 1897 van Vande Putte, landbouwtechnieker op de boerderij Merksplas-Wortel. Hij beschrijft een terrein gelegen ten noordwesten van de begraafplaats. Een topografische kaart (CMI) van 1898 toont de begraafplaats op haar huidige plaats.

Het KB van 01 mei 1907 regelt het Algemeen Reglement van de "Rijksweldadigheidskolonies". In art. 303 wordt voor elke kolonie een begraafplaats verplicht.

In tegenstelling tot de instellingen Hoogstraten en Merksplas, is over de oprichting en/of inwijding van de begraafplaats in Wortel geen enkel document teruggevonden. **Toch mag met grote zekerheid worden aangenomen dat de begraafplaats tussen 1892 en 1896 werd aangelegd.**

Is dan de vermelding van het jaartal 1870 op de toegangspoort de fout waarnaar we zoeken? Misschien ... maar ook hier wijst de vermelding eerder op een onwetendheid of onzorgvuldigheid.

Overlijdens worden correct teruggevonden in de gemeentelijke registers van de burgerlijke stand. Gemeentelijke begrafenisregisters worden echter niet bijgehouden.

Voor het samenstellen van de namenlijst van de begraven personen in Wortel-Kolonie zijn bevindingen uit volgende bronnen afgetoetst aan de overlijdens:

- Teruggevonden overlijdensregisters van de Rijksweldadigheidskoloniën,
- Schriftjes (parochieregister) bijgehouden door de kapelaan/pastoor/aalmoezenier,
- Documenten/briefwisseling over sommige begrafenissen,
- Getuigenissen over begrafenissen op de Kolonie,
- Aanwezige en teruggevonden identificatieplaatjes op de kruisjes.

Registers en documenten zijn onvolledig. Getuigen spreken elkaar nogal eens tegen. De identificatieplaatjes op de kruisjes laten wel toe een overlijden te koppelen aan een begraafing. Het zoeken naar identificatieplaatjes is noodzakelijk om een vollediger historisch beeld te schetsen van de begraafplaats en van de bewoners van de Kolonie.

Met de toestemming van het Agentschap Natuur en Bos en de stad Hoogstraten hebben 2 erkende metaaldetectoristen de bestaande en de achterliggende verdwenen begraafplaats onderzocht. De resultaten zijn indrukwekkend: meer dan 100 genummerde identificatieplaatjes waaronder 60 loden en 45 uit andere metalen.

Overlijden en begraafing in de Rijksweldadigheidskolonie.

Een overlijden in de Kolonie werd ingeschreven in het genummerde overlijdensregister en daarin met een handtekening bevestigd door een dokter. In sommige periodes werd daarbij ook de doodsoorzaak vermeld.

De griffie van de inrichting deed met deze documenten aangifte van het overlijden bij de gemeente.

Vanuit de inrichting werd op basis van het landloperdossier, bezoek of briefwisseling, gezocht naar familieleden van de overledene. Werd familie teruggevonden dan hadden deze het recht om het lichaam op te eisen en zelf in te staan voor de begraafing. Deed men afstand van dit recht of werd geen familie teruggevonden dan werd de begraafing geregeld door de inrichting.

De gestorven landlopers werden tot 1972 met de corbillard en het paard van de boerderij naar het kerkhof gebracht. Later werd beroep gedaan op het vervoer van een begrafenisondernemer.

De teraardebestelling gebeurde anoniem. Op het graf werd een identificatieplaatje aangebracht dat verwees naar het nummer van de overledene in het overlijdensregister.

Het huidige infobord bij de begraafplaats zegt hierover: "Dit nummer kregen de landlopers bij hun aankomst in de kolonie, het blijft hen bij tot aan hun graf".

Is dit dan de fout waarnaar het label op het infobord verwijst? Wie weet ...

Enkele opmerkelijke vaststellingen:

- De oudste teruggevonden **loden** plaatjes vermelden een nummer en overlijdensdatum in 1935 en 1936 met een nummer, maar zonder toevoeging van letter,
- Op de andere **loden** plaatjes wordt het nummer voorafgegaan door "A", "M", "W" of "RWK" en gevolgd door de datum van overlijden,
- De **andere metalen** plaatjes (koper of koperlegering) hebben de meest uiteenlopende vormen en vermelden enkel een nummer ... geen datum van overlijden.

De plaatjes met een nummer en een datum van overlijden kunnen allen gekoppeld worden aan een persoon in de namenlijst van overlijdens. Voor de plaatjes met enkel een nummer is die koppeling niet mogelijk, wel aannames voor wat de periode van overlijden betreft.



Enkele teruggevonden identificatieplaatjes die enkel een nummer vermelden

Wat vertellen deze vondsten over de geschiedenis van Wortel-Kolonie? Van 1892 tot 1929

Gelijklopend met de eerste overlijdens situeren we de aanleg van het kerkhof – op zijn volledige grootte – vanaf 1892. Een jaar later werd Wortel een toevluchtshuis, administratief gekoppeld aan dat van Hoogstraten. Wortel had een beperkte autonomie, een eigen directeur.

Ingevolge het KB van 2 augustus 1911 werden de landlopers van Wortel overgebracht naar Hoogstraten. De inrichting Wortel was vanaf dan een bijhuis van het bedelaarsgesticht Merksplas.

Bij het uitbreken van WO1 neemt Wortel-Kolonie gedurende korte tijd Belgische vluchtelingen uit de omgeving van Lier, Mechelen en Herentals op. In 1914 verbleven er zo 342 mannen, 595 vrouwen en 468 kinderen. Daarnaast verbleven er 706 landlopers, 43 personeelsleden en waren er 28 Duitse soldaten gekazerneerd. Op 9 oktober 1914 verbleven er in Hoogstraten, Merksplas en Wortel in totaal 9.993 personen.

In de periode 1917-1919 daalde het aantal landlopers tot 253. Er werden in die periode zwakzinnigen opgevangen die door de Duitsers verjaagd werden uit hun instellingen in Noord-Frankrijk:

- Hospice de Montreuil: 255 mannen, 191 vrouwen,
- Hospice de Marle: 3 mannen, 7 vrouwen,
- Hospice de Valenciennes: 20 vrouwen

Ingevolge ontberingen en o.a. de Spaanse griep overleden 91 van deze vluchtelingen. Zij werden begraven op de landlopersbegraafplaats in Merksplas waar een aparte sectie werd voorbehouden voor overleden vluchtelingen (1.419 begravingen).

Door het KB van 30 november 1920 koppelde Wortel opnieuw aan het toevluchtshuis Hoogstraten. Na de opheffing op 1 juni 1929 van het toevluchtshuis Hoogstraten-Wortel (KB 7 mei 1929) werden de landlopers naar Merksplas overgebracht.

Voor Wortel begon opnieuw een periode van leegstand.

Tussen de oprichting van het toevluchtshuis Wortel 1893 en de sluiting in 1929 stierven er 550 landlopers; **548** van hen werden begraven op de landlopersbegraafplaats.

De houten kruisjes op de graven kregen genummerde metalen identificatieplaatjes zonder overlijdensdatum.

Van 1931 tot oktober 1944

Een stijgende populatie in Merksplas zorgde ervoor dat vanaf 1 maart 1931 opnieuw landlopers in Wortel-Kolonie verbleven. Eind juli 1935 verhuisde de "sectie ouderlingen" naar Merksplas. In Wortel bleef een afdeling met werk bekwame landlopers.

In de plaats van de ouderlingen opende op 1 augustus 1935 het Rijkskoloniegesticht Wortel met een maximumcapaciteit van 400 zieken. Hoewel in de eerste plaats bedoeld voor landlopers die aan krankzinnigheid leden, werden er ook burgers opgenomen uit overbevolkte ziekenhuizen en gestichten.

Nadat in 1938 in Merksplas een vluchtelingenkamp voor Joodse vluchtelingen was opgericht, bracht men een afdeling hiervan in september 1939 over naar Wortel. Er verbleven tot eind februari 1940 een 200-tal vluchtelingen. Omwille van de slechte leefomstandigheden vertrokken zij toen naar een opvangcentrum in Marquain bij Doornik.

Vreemd genoeg betekende dit dat de "sectie ouderlingen" (175 man) al begin maart 1940 vanuit Merksplas terugkeerde naar Wortel. Waren die slechte leefomstandigheden dan opgelost?

Op vrijdag 13 oktober 1944, tijdens een bombardement op de Duitse linies, werd Wortel-Kolonie zwaar getroffen. In het hoekhuis van de boerderij stierven chef Jan Lenaerts, zijn vrouw en 2 zonen. De instelling, waar o.a. de keuken werd getroffen, was dan onbewoonbaar. Vanonder het puin werden 13 doden gehaald.

Na overleg met de Duitse bevelhebber werd de inrichting op zondag 15 oktober 1944 geëvacueerd. De bewoners uit de inrichting, landlopers en zwakzinnigen/verpleegden, bracht men naar de gemeenteschool in de Karel Boomstraat in Hoogstraten.

Het krankzinnigengesticht in Wortel werd niet meer opnieuw geopend. De landloperskolonie bleef tijdens de herstelwerkzaamheden dicht.

Tussen de heropening van de inrichting (01-03-1931) en de opstart van het krankzinnigengesticht (01-08-1935) stierven er 52 landlopers. Zij werden allen (52) begraven op Wortel Kolonie.

Vanaf de verhuis van de afdeling ouderlingen naar Merksplas (31-07-1935) tot aan hun terugkeer naar Wortel (12-03-1940) stierven er slechts 34 landlopers. Opvallend is dat 11 van hen hun lichaam ter beschikking stelden aan de wetenschap. Op Wortel-Kolonie werden er 23 begraven.

Op basis van de teruggevonden plaatjes weten we dat de houten kruisjes op de graven vanaf 01-01-1935 genummerde loden identificatieplaatjes kregen zonder letter maar met vermelding van de datum van overlijden.

Na de terugkeer van de oudere landlopers en tot aan de evacuatie stierven er 87 landlopers. Eén persoon stelde zijn lichaam ter beschikking aan de wetenschap, 86 werden begraven op Wortel-Kolonie.

Tot december 1940 droegen de houten kruisjes genummerde loden identificatieplaatjes zonder letter maar met de datum van overlijden. *Vanaf januari 1941 werd het nummer op de loden identificatieplaatjes voorafgegaan met de letter "M" van Merksplas, waarvan Wortel een afdeling was.*

In het Rijkskoloniegesticht werden tussen 01-08-1935 en april 1945 in totaal 1.736 verpleegden opgenomen waarvan er 468 overleden. Voor 26 onder hen werd het lichaam door de familie opgeëist. De 442 anderen, onder hen enkele Joden en moslims, werden begraven op een aparte sectie van de landlopersbegraafplaats van Wortel-Kolonie.

De houten kruisjes op hun graven droegen loden identificatieplaatjes met de datum van overlijden en een nummer voorafgegaan met de letter "A" van Asiel (krankzinnigengesticht).

Van 1945 tot 1954

Na het herstel van de oorlogsschade werd de functie van Wortel als bijhuis van de landloperskolonie van Merksplas in 1945 in ere hersteld. De landlopers van Merksplas werden overgebracht naar Wortel. Hun plaats in Merksplas werd ingenomen door veroordeelde collaborateurs. Vanaf 1947 verbleven er ook in Merksplas opnieuw landlopers.

In deze periode overleden 151 landlopers waarvan 46 hun lichaam ter beschikking stelden aan de wetenschap. De andere 106 werden op de landlopersbegraafplaats begraven.

De houten kruisjes op de graven hadden genummerde loden identificatieplaatjes met nog altijd de letter "M" van Merksplas, Wortel was een afdeling, en de datum van overlijden.

Van 1955 tot 1993

Vanaf 1955 functioneerde Wortel autonoom en volledig onafhankelijk van Merksplas. De landlopers werden vanuit gans België overgebracht naar Wortel waar dan de selectie gebeurde: behoud in Wortel of verder naar Merksplas.

Het Bestuur der Strafinrichtingen besliste begin 1958 om voortaan ook bejaarde veroordeelden in Wortel onder te brengen. De Franstalige landlopers werden vanaf 1971 overgebracht naar de instelling te Saint-Hubert.

Bij toeval wordt de wet op de afschaffing van de landloperij ontdekt in het Belgisch staatsblad van 4 februari 1993. Geen enkele verantwoordelijke instantie (Bestuur der Strafinrichtingen, Merksplas of Wortel) blijkt hiervan op de hoogte te zijn. Drie weken later, op 1 maart 1993, is de afschaffing van de landloperij een feit.

Tussen 1955 en 1 maart 1993 registreerde men 359 overlijdens van 'bewoners' van Wortel-Kolonie:

- Voor 15 personen werd het lichaam opgeëist door de familie,
- 30 personen stelden hun lichaam ter beschikking aan de wetenschap,
- 3 werden begraven in Turnhout nadat ze overleden in een ziekenhuis in Turnhout,
- 311 van hen werden begraven op Wortel-Kolonie.

De houten kruisjes werden vanaf 1962 vervangen door de gekende betonnen exemplaren. Zij kregen genummerde loden identificatieplaatjes met de letters "W" of "RWK" (Wortel of Rijksweladigheidskolonie) en de datum van overlijden. Wortel was nu een autonome instelling en dat werd ook op de begraafplaats duidelijk gemaakt. Na de heraanleg in 1986 werd op de kruisjes ook een naam bordje opgehangen. Zo verdween het anonieme karakter van de begraafplaats.

Na 1993

De wet op de afschaffing voorzag een uitdovend karakter voor de landloperij. De landloper, bij zijn veroordeling voor een onbepaalde of bepaalde termijn ter beschikking van de Regering gesteld, mocht vrijwillig in de kolonie verblijven tot het verstrijken van de hem opgelegde maatregel.

Het 'toeval' wilde dat op 1 maart 1993 er enkel nog landlopers waren met een onbepaalde maatregel. Sommige landlopers vertrokken, anderen bleven op de Kolonie tot het einde van hun dagen.

Is deze willekeur dan de fout waarnaar het label op het infobord verwijst? Onwaarschijnlijk ... eerder een vrijheid die de landloper die instond voor het onderhoud zich permitteerde.

De stad Hoogstraten besliste in 2008 de begraafplaats op te heffen. De landlopers die na de afschaffing in 1993 verkozen vrijwillig in Wortel te blijven, kregen uitzonderlijk toestemming om er nog begraven te worden.

Sinds de afschaffing werden er nog 17 vrijwillige landlopers begraven op Wortel-Kolonie. De meeste onder hen verbleven niet meer in de inrichting maar omwille van een zorgbehoefte in een woonzorgcentrum.

De betonnen kruisjes op hun graf dragen een naamplaatje.

In totaal tellen we op de landlopersbegraafplaats 1.585 begravingen. Veel minder dan de 1.870 geregistreerde overlijdens maar veel meer dan de 168 kruisjes vandaag laten vermoeden.

Het toeval wil dat op de landlopersbegraafplaats vandaag nog één betonnen kruisje wordt bewaard ... terwijl er in Wortel nog één landloper verblijft.

Waar plaatsen we de begravingen op de begraafplaats van Wortel-Kolonie?

Bij een recente inventarisatie van de begraafplaats bleken de identificatieplaatjes op 30 kruisjes te ontbreken. Vervelend ..., want deze kruisjes kunnen niet meer aan een persoon gekoppeld worden.

Het onderhoud van de (huidige) begraafplaats gebeurde nauwgezet maar tegelijkertijd ook willekeurig.

Onderstaande foto's illustreren een beetje de willekeur; hetzelfde graf lag dan aan de oostkant dan aan de westkant van het kruis.

Via metaaldetectie zijn op dit gedeelte verschillende plaatjes



Voor 1975

met de Christusfiguur aan het kruis



1975 – nog altijd met de Christusfiguur aan het kruis^

1982 – zonder Christusfiguur aan het kruis▼



terugggevonden verspreid over het ganze terrein. Een duidelijk patroon kan hieruit niet worden afgeleid. Wel opmerkelijk: slechts één “A”-plaatje vooraan onder de haag tegen de Torendreef.

Het vele onderhoud en de meest recente begravingen hebben de bodemstructuur te fel veranderd.

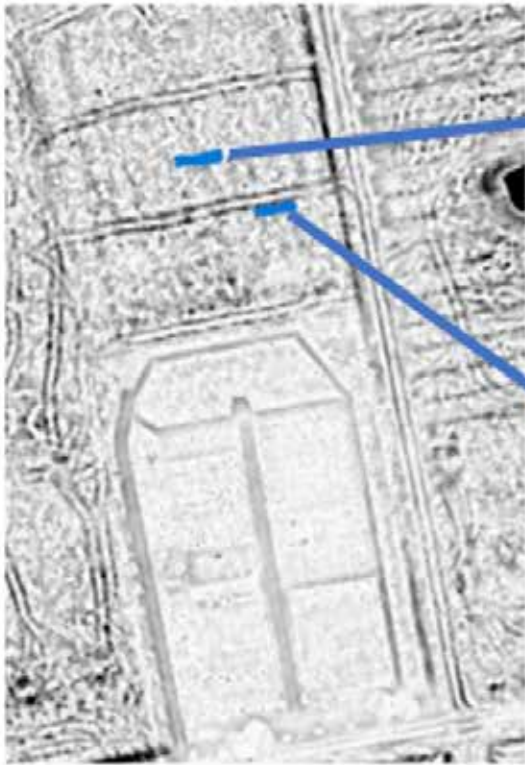
Anders is het in het achterliggende gedeelte, het bos. Hier merken we in de veelvuldige vondst van plaatjes patronen die de structuur van de oude begraafplaats laten zien.

In het bos zijn meer dan 20 “A”-plaatjes terugggevonden.

Op grond van de genummerde plaatjes zonder letter weten we nu met zekerheid dat er een begraafplaats is, daterend van voor 1931. Waarschijnlijk werd de gehele oppervlakte van de begraafplaats gebruikt waarbij de begravingen achteraan begonnen.

Op grond van de loden plaatjes met de letter “A” situeren we de begraafplaats van het Rijkskoloniegesticht (Asiel) vanaf 01-08-1935 in het bos. Er is een reële kans dat deze begraafplaats werd aangelegd boven op de oudste graven. De graven droegen houten kruisjes die na verloop van tijd zijn vergaan en verdwenen.

Onze metaaldetectoristen plannen nog één onderzoek om deze denkpiste te staven.



Vindplaatsen van 'reeksen' van plaatjes.

Het uitzicht van de begraafplaats vroeger en nu.

Rond 1980 was het verdwenen deel van de begraafplaats in zulke erbarmelijke staat dat directeur Mattijs besliste betrokken deel op te heffen. De zerkjes waren haast allemaal verdwenen. Er groeiden veel netels, braamstruiken en schaarhout. Het was een echte wildernis. Er werd overgegaan tot een volledige kaalkap. De resten van enkele kruisjes werden verwijderd. Het geheel werd een kale plek midden in de aanpalende bossen. De hoekpalen bleven staan. De overige paaltjes en versleten afsluiting werden eveneens opgeruimd.

Op 8 november 1982 werd een centrale dreef aangelegd met *Acer platanoides* (Bruine esdoorn) en vervolgens werd het kerkhof wat opgekuist (zie foto 1982). De Christusfiguur aan het kruis was niet meer te restaureren en werd verwijderd. Op het verdwenen deel achteraan werden dennen aangeplant.

In oktober 1986 werd Jozef Bosch aangesteld als directeur. Hij start vrijwel onmiddellijk met de verfraaiingswerken van de begraafplaats. Hij liet de kruisjes witten en rondom het terrein witte paaltjes met een draadafsluiting plaatsen. De oude bergplaats werd van een nieuw dak voorzien terwijl de muren een grondige restauratiebeurt kregen. Voor het kruis richtte hij een klein oorlogsmonument op ter nagedachtenis van de oorlogsslachtoffers op Wortel-Kolonie.

Aan de Torendreef werd een parking aangelegd door de afsluiting naar achteren, dus op de begraafplaats, te verplaatsen. De nieuw gemetselde inkom, met de jaartallen 1870 en 1986, werd bewust niet van een poort voorzien om zo wandelaars en bezoekers uit te nodigen

binnen te komen.

Op 30 oktober 1986 werd de begraafplaats ingehuldigd met een boomplanting. Werden die dag aangeplant: 2 *Fagus sylvatica* (rode beuk), 2 *Fagus sylvatica pendula* (rode treurbeuk), 2 *Salix capia pendula* (treurwilg) en 8 *Prunus suralata kanzan* (mooie prunus).

De leerkrachten en 154 leerlingen van de lagere school te Wortel hebben op 15 maart 1988 tijdens een boomplantdag achter de begraafplaats 1 ha inlandse eik en 1 ha Corsicaanse den aangeplant.

De bruine esdoorns langs de centrale dreef werden ondertussen door het Agentschap Natuur en Bos verwijderd.

Zijn de jaartallen op de toegangspoort dan de fout waarnaar het label op het infobord verwijst? Sommige bezoekers leiden daaruit af dat de begraafplaats van 1870 tot 1986 bestond.

Opnieuw onwaarschijnlijk ... wel jammer dat een toelichting bij de data ontbreekt.

Door een corridor te voorzien aan de oost- en westzijde van het bos achteraan worden de contouren van de oorspronkelijke begraafplaats hersteld. De hoekpalen in het bos zijn nu zichtbaar voor de bezoekers.

Een goed moment om er even bij stil te staan dat op die plaats van stilte 1.585 landlopers en anderen begraven werden; 1.585 personen met elk hun eigen verhaal, hun familie, kennissen en vrienden. Op sommige graven zien we rond 1 november nog bloemen. Andere graven zijn verdwenen of liggen er verlaten en troosteloos bij.

Het ontsluiten van de namenlijst van alle begraven personen kan hen terug in herinnering brengen bij familie, kennissen en vrienden.

Suggesties voor deze ontsluiting zijn meer dan welkom.



*domheid
toch
ingrepen
blijven
slepen
nu
jullie
nog*

Colofon

Nieuwsbrief 'het Merkske'
Nummer 10, maart 2023

De nieuwsbrief 'het Merkske', is een gratis nieuwsbrief voor alle geïnteresseerden.
De nieuwsbrief is een uitgave van het Agentschap voor Natuur en Bos, Staatsbosbeheer, Natuurpunt Markvallei, waterschap Brabantse delta en Provincie Antwerpen.

Deze editie werd mede gevuld door bijdragen van onze vrijwilligers. Bedankt daarvoor!

Eindredactie door Bart Hoeymans (boswachter, Agentschap voor Natuur en Bos)
Vormgeving en lay-out door Geert Brosens (vrijwilliger, Natuurpunt Markvallei)
Opmerkingen, aanvullingen op deze nieuwsbrief of bijdragen voor de volgende nieuwsbrief kunnen gemaild worden naar : bart.hoeymans@vlaanderen.be